

Det personlige
ble politisk

Kvinne- FORSKNING

Kvinneforskning utgis av KILDEN Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

KVINNEFORSKNING

fra **KILDEN**

Informasjons- og dokumentasjonssenter for kvinne- og kjønnsforskning i Norge

Årgang 23, 1999

Redaksjonen:

KILDEN

Ansvarlig redaktør: Gro Hanne Aas

Redaksjonssekretær: Toril Enger

Omslag: Bjørn Roggenbihl

Sats: GCS AS

Trykk: GCS AS

ISSN: 0806-6256

Utkommer med 4 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner og tidligere publisert materiale.

Løssalg: kr. 60,-

Abonnement 1999: kr. 200,-

Abonnement 2000: kr. 300,-

Postgiro: 0809.22.37444

Redaksjonens adresse:

KILDEN

Grensen 5

0159 Oslo

Internett: <http://kilden.forskningsradet.no>

Tlf. 22 24 09 35

E-post: post@kilden.forskningsradet.no

I KILDEN:

Nina Kristiansen, leder (permisjon)

Turid Markussen, leder (vikar)

Tlf. 22 24 09 31

Toril Enger

Tlf. 22 24 09 34

Margrét Helgadóttir Næss

Tlf. 22 24 09 36

Anka Ødegaardshaugen

Tlf. 22 24 09 37

Susanne Moen

Tlf. 22 24 09 32

Gro Hanne Aas

Tlf. 22 24 09 32

Kjære leser!

Dette siste nummeret i 1999 har tema «Det personlige ble politisk». Denne tittelen hen-spiller generelt på 1900-tallet, og mer spesielt på de tre første artiklene som alle omhandler abortspørsmål. I 1981 utga Ellen Aanesen boka «Ikke send meg til en kone, doktor». *Fra 3 års fengsel til selvbestemt abort*. Med utgangspunkt i feministiske teorier om kropp, språk og symboler gjenanalyserer hun i nummerets første artikkel deler av materialet fra boka. Benny Huser studerer reaksjoner hos kvinner som har tatt abort, og ut fra et sykepleiersperspektiv setter hun spesiell fokus på deres møte med hel-sevesenet. Medisinerne Mette Løkeland-Stai og Johanne Sundby diskuterer abort som familieplanlegging, og ser i den forbindelse på blant annet pressens skyld- og skamdiskurs rundt abort. Disse tre artiklene gir oss til sammen varierte faglige og teoretiske belysninger av temaet abort.

Som vi kan lese oss til i artiklene, har abortspørsmålet «vært politisk» i nesten hele det tjuende århundre. I det tjuelførste vil antakeligvis abort komme på dagsordenen i andre sammenhenger, også midt inne i forskjellige vitenskapsdiskusjoner. «Jeg er sterk tilhenger av kvinnens rett til fri abort, men jeg vil ikke gå inn for å teste disponering for en sykdom som diabetes. Prenatal diagnostikk opptar meg mye, og det er viktig at vi har en åpen dialog omkring de etiske aspektene. For meg er nok muligheten av et 'bortvalgsamfunn', basert på prenatal diagnostikk, noe av det vanskeligste å forholde meg til innen moderne genteknologi» uttaler professor Hans Prydz, leder for Bioteknologisenteret ved Universitetet i Oslo, til *Apollon* 2/96 (s. 24). I forlengelse av koblingen mellom bio- og genteknologi og abort benytter jeg anledningen til å gjøre oppmerksom på to aktuelle norske publikasjoner. Siren Gjertsens hovedoppgave fra 1995, *Fosterpolitikk, teknologi og samfunn – nye muligheter til besvær eller til begjær ... – en historisk tilnærming til forholdet*

mellom individ og samfunn, liberalisering og disiplinering med utgangspunkt i abort og fosterteknologi, er utgitt som rapport nr. 41/1995 ved Institutt for administrasjon og organisasjon ved Universitetet i Bergen, og Thorvald Sirnes og Per Sandberg redigerte i 1998 seminarrapporten *Bioteknologiens etiske, juridiske og sosiale aspekt*, som er utgitt som nr. 3 i Innsatsområdet etikks skriftserie, Universitetet i Oslo. Her finnes viktige bidrag til det jeg tror blir temaer i *kommende* abortdiskusjoner. I begge publikasjonene tematiseres også grenseforflytninger mellom vitenskap og politikk.

Og i forlengelsen av denne sistnevnte problemstillingen er det en stor glede å kunne presentere to bidrag av Donna Haraway i dette siste nummeret i 1999. Hun er en av de teoretikerne som har berørt meg mest på 1990-tallet. Tekstbitene er fra *Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse™* fra 1997. Boka har undertittelen «Feminism and Technoscience», og det er valgt tekster som ikke har vært særlig framme i norske sammenhenger tidligere. Det første bidraget, om fosteret, følger opp de tre abortartiklene. Tegningen som Haraway reflekterer over, har hun tatt fra (*Nytt om*) *Kvinneforskning* 3/92, så dette blir et slags gjensyn mellom Haraway og *Kvinneforskning*. Tanken er at den siste teksten, om en av bokas tittelfigurer, FemaleMan©, kan leses som et bidrag inn i de feminismedebattene som forhåpentligvis følger oss over i det nye årtusen. Det er ingen enkel tekst, heller ikke på norsk, så den må nok leses flere ganger for å få en slik tiltenkt funksjon! De «nye» feminismedebattene tas også opp i Kirsten Thorsens artikkel, men da opp mot de gamle, gifte kvinnes livshistorier om kjønnskonstruksjoner, tilpassing og endring.

Elisabet Ljunggren diskuterer hvorfor det er så få kvinner som etablerer bedrifter i Norge. Sammen med Gry Agnete Alsos ser

hun også nøyerer på seks vanlige antakelser om kvinner og næringsutvikling. Anne K. Haugestad presenterer teoretiske ressurser til et arbeid med bærekraftige identitetsprosjekter *etter* identitetspolitikkenes sammenbrudd. For noen av leserne vil artikkelen også representere et gjensyn med *I pose og sekk. Framtidbilder*. Boka kan feire 10 år i år 2000 og fortjener fortsatt nye lesere. Inger Skjelsbæk står for nummerets eneste bokanmeldelse, og den omhandler et ubehagelig aktuelt tema; kvinner og krig. Det er Cynthia Cockburn som har studert frivillige kvinnegrupper i tre konfliktområder, og Skjelsbæk framhever spørsmål om identitet og demokrati som sentrale diskusjoner.

Da dette er mitt siste nummer som redaktør, vil jeg si takk for følget til leserne, og takke alle som har bidratt med artikler og bokanmeldelser til 1998- og 1999-årgangene. Disse to årgangene har blitt til i en overgangsperiode; det har vært eierskifte fra Sekretariatet for kvinneforskning til

KILDEN, og det er utarbeidet endrede retningslinjer for tidsskriftet som trer i kraft fra 2000-årgangen. Jeg vil takke for samarbeidet med begge eierne, og spesielt redaksjonssekretær Toril Enger. Dessuten vil jeg også takke Anne K. Haugestad; hun har vært språkvasker og korrekturleser, og til tider blitt diskusjonspartner både for artikkelforfatterne og meg som redaktør.

Ved inngangen til et nytt hundreår, og til og med det tredje årtusen, er det fristende å skulle begi seg inn på å «oppsummere» 1900-tallet eller komme med en type erklæring. Det skal jeg avstå fra, men jeg håper at dette siste nummeret i 1999 inneholder bidrag som gir oss utgangspunkter for å kunne reflektere over det forgangne hundreåret samtidig som vi kan se forhåpningsfullt framover fra år 2000, som vi er inne i når leserne har dette nummeret i hende.

Gro Hanne Aas

Nye priser fra år 2000

Vi gjør oppmerksom på at prisene for *Kvinneforskning* endrer seg fra og med nummer 1/2000:

Abonnement:	kr. 300
Abonnement studenter:	kr. 200
Løssalg:	kr. 85

Bladet kan bestilles fra KILDEN:

post@kilden.forskningsradet.no, tlf. 22 24 09 35

Innhold

<i>Ellen Aanesen: Mordere og madonnaer. En reanalyse av hovedmetaforene i kampen mot selvbestemt abort</i>	4
<i>Benny Huser: Kvinners opplevelse av sårbarhet ved selvbestemt abort</i>	20
<i>Mette Løkeland-Stai og Johanne Sundby: Abort – eit moralsk press på kvinna sitt seksualliv</i>	30
<i>Donna Haraway: Fosteret som helligdom</i>	42
<i>Donna Haraway: FemaleMan© – stedfortreder, agent og søster</i>	48
<i>Kirsten Thorsen: Historier om kjønn, livsløp og alderdom</i>	59
<i>Elisabet Ljunggren: Hvorfor er det så få kvinnelige etablerere i Norge? En kvantitativ studie av entreprenørskap</i>	79
<i>Gry Agnete Alsos og Elisabet Ljunggren: Myter om kvinner og næringsutvikling</i>	87
<i>Anne K. Haugestad: «Fair share»-tenkning som ramme om bærekraftige framtidsbilder og identitetsprosjekter</i>	90

BOKOMTALER

<i>Cynthia Cockburn: The space between us: negotiating gender and national identities in conflict. Omtale ved Inger Skjelsbæk</i>	104
---	-----

Mordere og madonnaer

En reanalyse av hovedmetaforene i kampen mot selvbestemt abort

Av Ellen Aanesen

Hva for slags forståelser av kvinnelighet finner vi i forskjellige offentlige framstillinger av abortsøkende kvinner? Med materiale fra sin egen bok fra 1981 om abortkampens historie, analyserer Ellen Aanesen igjen disse representasjonene, men nå med utgangspunkt i feministiske teorier om kropp, språk og symboler.

I forlengelsen av abortkampen skrev jeg boka *«Ikke send meg til en kone, doktor». Fra 3 års fengsel til selvbestemt abort* (Aanesen 1981).¹ Boka er snart 20 år gammel, og dens feministiske perspektiv karakteriseres etter mitt syn best som rettighetsfeminisme. I boka dokumenterte jeg abortsøkende kvinners framstilling av seg selv og stilte disse framstillingene opp mot den organiserte kristenhetens og legestandens² framstilling av abortsøkende kvinner, slik de kom fram i den offentlige diskursen om abort i perioden 1913–1978. Etter mitt syn har på den ene siden abortsøkende kvinner og på den andre siden kristenheten grunnleggende forskjellige representasjoner av abortsøkende kvinner, men i boka er disse representasjonene og forskjellene mellom dem underlagt lite analyse. I denne artikkelen vil jeg ta utgangspunkt i disse representasjonene og analysere dem i lys av nyere

feministiske perspektiver der kropp, språk og symboler står sentralt. Jeg ønsker å undersøke nærmere hvilke forståelser av kvinnelighet disse framstillingene representerer.

Den organiserte kristenheten definerte språk, begrep og symboler i den offentlige diskursen om kvinners adgang til legal, provosert abort. Kristenhetens representasjoner av gravide kvinner kan sammenfattes i metaforparet morder/madonna (Aanesen 1981). Gravide kvinner ble klassifisert innenfor disse to hovedkategoriene; en gravid kvinne var potensielt enten morder eller madonna. Foreløpig og svært forenklet kan man si at hun enten ble morder gjennom provosert abort eller madonna gjennom fødselen. Abortsøkende kvinner var kriminalisert til offentlig taushet i nesten hele perioden som boka omhandler. De var henvist til at andre representerte

dem i offentligheten. «Noen måtte tale for de tause,» som Tove Pihl uttrykte det så sent som i 1972³ (op.cit.:296).

Først på slutten av 60-tallet, og i abortkampens slutfase på 70-tallet, begynte kvinner å berette offentlig om sine erfaringer som abortsøkende. Gjennom den offentlige diskusjonen om kvinners adgang til legal, provosert abort vokste det fram en ny forståelse av abortsøkende kvinner: den selvbestemte – den autonome og ansvarlige – kvinnen. Jeg vil underkaste metaforparet morder/madonna nærmere analyse og vise hvordan grensen mellom morder og madonna etter hvert oppløses når den autonome og ansvarlige kvinne bringes inn i offentligheten. Gjennom oppløsning av grensen mellom morder og madonna åpnes det for å søke etter språk, symboler og begreper som er mer meningsfulle for kvinner som står i det eksistensielle liv/død-valget som provosert abort er. Og jeg vil spørre: Hvilke forståelser av kvinnelighet kommer fram når grensen mellom morder og madonna oppløses?

Provosert abort er en voldelig handling som foregår på, gjennom, og i kvinnens kropp. I arbeidet med stoffet har jeg søkt etter teoretikere som arbeider så tett på kroppen som mulig. Jeg vil i det følgende primært støtte meg på perspektiver jeg har funnet hos teologen og filosofen Mary Daly i hennes bok *Gyn/Ecology* (1991), hos antropologen Jorun Solheim i boka *Den åpne kroppen* (1998) og hos sosiologen Elisabeth L'orange Fürst i hennes bok *Mat – et annet språk* (1995). Jeg vil også anvende Tordis Borchgrevinks teoretiske perspektiver på oppheving av grenser fra artikkelen «Høydeskrek» (1994). Jeg vil redegjøre nærmere for forfatterens teoretiske ståsted underveis så langt det er nødvendig for framstillingen.

Kontroll over fruktbarheten

Kontroll over fruktbarheten er et sentralt tema i alle kulturer. Fruktbarhet er forutsetningen for graviditet. Graviditet kan føre til

abort eller fødsel. Med abort mener jeg her provosert abort – abort som resultat av et intensjonelt inngrep i kvinnens kropp. Provosert abort er resultat av en viljeshandling. Både abort og fødsel handler om kvinner som kropp og vilje. Både abort og fødsel handler om den mening disse fenomenene er tillagt i den kulturelle kontekst. Begge deler handler om kanskje det mest sentrale menneskelige fenomen; fruktbarhet og videreføring av menneskehetens eksistens. Kvinnenes rett til autonomi i dette spørsmålet er således et spørsmål av den aller mest grunnleggende betydning.

Mannlig monogenese som premiss i vår kultur

En av grunnideene i kristenhetens abortdiskurs er at Gud/Herren er skaperen av liv. Teologen Mary Daly analyserer representasjonene av mannlighet og kvinnelighet i skapelsesmytene innen kristendommen ut fra et radikalt feministisk perspektiv. Ifølge Daly representerer myten om Den hellige treenighet – den grunnleggende kristne skapelsesmyten – den kvinnefrie skapelse:

«Of obvious significance here is the fact that this is an image of the procession of a divine son from a divine father (no mother and daughter involved). In this symbol the first person, the father, is the origin who thinks forth the second person, the son, the word, who is the perfect image of himself, who is 'coeternal' and 'cosubstantial', that is identical in essence. So total is their union that their 'mutual love' is expressed by the procession of a third person called 'the Holy Spirit', whose proper name is 'love'.» (Daly 1991:38)

Når det agumenteres med at Den hellige ånd også kan sees som feminin, peker Daly på at det i så fall er en femininitet

som er konstruert av menn og som således ikke har noe med kvinner å gjøre. «Drag-queens, whether divine or human, belong to the Men's Association» (ibid.). Skapelsen er i sin helhet tillagt det mannlige prinsipp i Den hellige treenighet: Faderen, Sønnen og Den hellige ånd. Skaperen er Vårherre, og han gjenskaper seg selv gjennom perfekt kvinnefri skapelse.⁴

Madonna som forutsetning for mannlige monogenese

Myten forteller at Herren allikevel er avhengig av å bruke en kvinnekropp for å inkorporere sin sønn Jesus på jorden. Den hellige ånd overbringer Herrens budskap til Jomfru Maria:

«Her response to this sudden proposal from the godfather is totaled nonresistance: 'Let it be done unto me according to thy word'.» (Daly 1991:85)

Jomfru Maria ble ikke forespurt. Hun ga seg over uten protest til ordet som skulle transformeres til kjød gjennom hennes kropp. Hun framstår som et viljeløst redskap i Herrens tjeneste. Kristenhetens metafor madonna med barnet, etter modell av Jomfru Maria med barnet, symboliserer en kvinnelighet som er viljeløs, selvutslettende og bærer av uendelig kjærlighet. Mannen kan ikke skape barn i sin kropp. I denne forstand er han barnløs, sier Daly:

«For it is the condition of all males to be childless, and there is evidence that this condition is experienced as disturbing to those who are obsessed with reproduction of the male self.» (Daly 1991:59)

Herren/mannen er avhengig av en kvinnes kropp for å kunne få barn. Antropologen Jorun Solheim mener at fellesskapets sammenheng og kontinuitet i det patriarkalske sosiale univers er definert gjennom et sett

av symbolske «fødselsrelasjoner» eller generative relasjoner mellom menn (Solheim 1998:90).⁵ Den mannlige genesis og skaperkraft står for selve inkorporasjonen i samfunnet:

«I et slikt symbolsk univers er kvinner – fra et strukturelt synspunkt – egentlig å betrakte som fremmedelementer. Det er derfor i denne type symbolske systemer at Lacans berømte formulering 'la femme n'existe pas' (kvinnen eksisterer ikke) kommer til sin rett [...].» (Solheim 1998:91)

Jorun Solheim peker på at vår kristne kulturtradisjon dyrker det jomfruelige *virgo immaculata*, den rene kvinnen, den kyske jomfru, og at dette er det eneste kvinnebildet innen vårt symbolske univers som tilsvaret idealet om *den separate kroppen*. Og hun viser til dyrkelsen av den hellige *jomfrumoren* innen den katolske kontekst, der morskroppen er rensset og helliggjort gjennom en tilordning til det jomfruelige og aseksuelle – til eksklusjon av den *seksuelle kvinnen* (Solheim 1998:75–76).

I kristenhetens representasjoner av den ideale kvinneligheten i abortdebatten gjenfinner jeg både den mannlige monogenese og den seksuelt avstengte madonnaen med barn(a) – Herrens lydlige redskap. Eksempelvis uttaler dekan ved Menighetsfakultetet professor Karl Vold i 1926 at barn er en «Guds gave», og at ethvert tiltak for å «ødelegge livsspirer» eller å «hindre besvangring [...] til syvende og sist setter Gud utenfor livet» (min uth.). Grensen mellom mannen og Gud synes her flytende. Jo flere barn en kvinne fikk, desto større andel fikk familien i «Gudsriket» (Aanesen 1981:79–80).

En eksemplarisk kristen kvinne beskriver eksempelvis at hun ble syk etter sitt femte barn og kunne komme til å dø hvis hun fikk enda flere barn. Dermed måtte hun gi seg over til Gud og «la livet stå til» for å være villig til å ta imot alle de barna han ville hun skulle ha. «Vi tar dem fra

Gud, men legger dem ogsaa paa ham igjen fra før de blir født»⁶ (op.cit.:83). Ansvarer var lagt på Herren. Klara Leivestad, leder av Norske kvinners landsforbund til vern om mor og barn, sier i 1960: «Moderskapets vesen er offer og ikke egoisme. Barnet er vårt ett og alt, men det tilhører oss ikke [...]»⁷ (op.cit.:259). Herren framstår som en universell, abstrakt, mannlig autoritet som krever ubegrenset adgang til kvinnekroppen for å skape mennesker etter sin egen orden gjennom den samme kvinnekroppen.

Kvinnelig autonomi i abortspørsmålet kan dermed tolkes som et mulig angrep på selve den guddommelige, mannlige skapelsen gjennom kvinnens kropp. Den abortsøkende kvinnen truer med å gripe inn i Herrens orden. Den seksuelt aktive og åpne kvinnekroppen kan også tolkes som en konkurrent til Herrens skapervirk-somhet og en trussel mot Guds skapermonopol. Dermed berøres selve kristenhetens trosfundament. Den mannlige monogenese og den seksuelt avstengte madonnaen med barnet synes å være to figurer som gjensidig betinger hverandre i kristenhetens abortdiskurs. Kristenhetens representasjon av den ideale kvinneligheten som seksuell avstengthet, men ubegrenset åpenhet for Herren, synes å sikre den mannlige monogenese – og herrenes skapermonopol.

Morderen: den autonome kvinne

Kristenhetens andre hovedmetafor – morderen – omfatter ikke alle kvinner som har fått/tatt provosert abort. Morderen i kristenhetens abortdiskurs er primært en kvinne som har fått svangerskap avbrutt legalt eller illegalt av årsaker kristenheten ikke aksepterer. Provosert abort utført av årsaker abortmotstanderne aksepterte,⁸ ble derimot ikke omfattet av morder-metaforen. Morder-metaforen, slik den ble og blir brukt av kristenheten, synes først og fremst å være knyttet til kvinnens autonomi.

Morderen sett i lys av den symbolske tenkemåte

I analysen av morder-metaforen vil jeg i første omgang søke støtte hos Jorun Solheim. Hun nærmer seg kroppen gjennom det hun kaller «den symbolske tenkemåte» – en form for «substansiell» tenkning som i sitt vesen er basert på konkrete, kroppslige metaforer og analogier og som opererer etter andre prinsipper enn «den logiske abstraksjon» (Solheim 1998:12). For Solheim er abstrakt tenkning gjennom språket ikke tilstrekkelig til å forstå kroppen fullt ut. Hun mener at det kroppslige symbolspråket og den abstrakte fornuft ikke kan reduseres til hverandre, men at de eksisterer side om side – eller kanskje i lag på lag – i kontinuerlig dialog og gjensidig spenning og konfrontasjon, men de kan aldri bli ett (op.cit.:14). Den symbolske tenkemåte er i henhold til Solheim «en metaforisk logikk hvor den konkrete analogi er det bærende prinsipp. Den er basert på liknelser og kontinuiteter – snarere enn på absolutte distinksjoner og abstrakt begrepsdannelse».

Solheim hevder at den symbolske tenkemåte er en erkjennelsesform uten distanse. Den skriver oss inn i en virkelighetsforståelse som framtrer som selvinnlysende. Dette fordi alle metaforer er «selvbe-kreftende» og «basert på en ureflektert førforståelse – den umiddelbare gjenkjennelsens tyranni» (op.cit.:16–17). Dette perspektivet kan kaste lys over kraften i morder-metaforen og gi oss innsikt i hvorfor den så lenge fikk stenge for andre kvinnelighetsforståelser av abortsøkende kvinner. Selvbestemt, provosert abort kan umiddelbart gjenkjennes som mord; en handling som er resultat av kvinnens bevisste overlegg og med dødelig utgang for fosteret. Provosert abort kan tilsynelatende ikke være noe annet enn mord. Og selv om karakteristikken «morder» ikke var myntet på alle kvinner som hadde gjennomgått provosert abort, så mener jeg den virket metaforisk på kristenhetens forståelse av

abort som sådan. Den påvirket kvinners selvforståelse og den stengte for andre forståelser av kvinnelighet.

Introduksjon av den autonome kvinne

Den autonome kvinne ble introdusert i den offentlige abortdebatten i 1913. Utgangspunktet var to konkrete hendelser i samtiden. I det ene tilfellet omkom en ugift, ung kvinne etter ukyndig, illegal abort. I det andre tilfellet ble en sjubarnsmor siktet for å ha søkt illegal hjelp (som mislyktes) til fosterfordrivelse (Aanesen 1981:22–23). Med utgangspunkt i disse sakene skrev Katti Anker Møller avisinnlegg⁹ der hun etablerte en annen kvinnelighet enn kristenhetens: den autonome og ansvarlige kvinne som er berettiget til å bestemme hvorvidt fosteret hun bærer, skal få leve eller dø:¹⁰

«Grundlaget for al frihet maa være raadighet over egen krop og hvad i den er. Naar derfor en kvinde vælger at sætte sit eget liv på spil for at fri seg fra en situation som i hendes øine er uholdbar, da maa hun være berettiget til det. En kvinde som beslutter seg til fosterfordrivelse, hun vet hva hun gjør, men hendes motiver er sterkere end frygt for døden. Overfor en saadan ulykke må andres domme forstumme. [...]

Hvem har ret over det foster som går til grunde, uten hun selv? Den mand som har forladt hende synes å ha forspilt sin ret. Og samfundet har så godt som ikke tat noen forholdsregler for at staa hende bi. Moren nærer fosteret med sit blod, hun skal føde det til verden med smerte og med fare for sit liv. Ingen eiendom er derfor mer berettiget end en mors over sit foster. Det er alt andet end smukt at ødelægge det, men det får bli vedkommende kvindes egen sak. Vi andre kan bare bedømme hendes motiver, men vi har ingen ret til at gripe ind. La os heller finde paa botemidler at forhindre saadant.» (Aanesen 1981:26, 33)

Jeg regner dette som starten på den offentlige kampen for selvbestemt abort. I representative tilsvaret til Katti Anker Møller ble den abortsøkende kvinnen karakterisert både som hore¹¹ og som morder. Ragna Nielsen¹² uttalte f.eks at «Fosterfordrivelse er mord, simpelthen, undtagen hvor lægen er nødt til å velge mellom morens og barnets liv». Overlege Severiin Petersen ved Fødselstiftelsen i Bergen så det som utslag av «egoistisk nytelsessyke» når kvinnen skal ha «Ræt til å dræpe et ufødt Foster» bare fordi fortsettelsen av svangerskapet er «motbydelig» for henne.¹⁴ Sosialminister Egil Aarvik utalte i 1969: «Si hva man vil, abort er drap!»¹⁵

Mordere uten grenser

Morder-metaforen gjennomgikk en fortløpende «modernisering» fram mot lovvedtaket i 1978. Det Frivillige kirkelige landsmøtet vedtok i 1934 et opprop til det norske folk til «vern om livets hellighet». Der het det at «abort er et attentat på det norske folks framtid mer drepene enn krig»¹⁶ (op.cit.:162). Folkeaksjonen mot selvbestemt abort advarte høsten 1974 mot å overlate til den sterke part å bestemme om den svakere part skal miste livet dersom det er «uønsket», fordi «det var slik nazistene fjernet rettsvernet om de 'uønskede' jødene og lot dem miste livet». Dette kunne åpne for en «utglidning» mot barmhjertighetsdrap.¹⁷ Pinsebevegelsens blad *Troens Bevis* framstilte dette billedlig i 1978; et bilde av nesten ferdig utvokste fostre i en sort søppelsekk ble sammenstilt med en vogn med lik fra Belsen konsentrasjonsleir.¹⁸

Folkeaksjonen mot selvbestemt abort «moderniserte» morder-metaforen i svar med de mest effektive massedrapsmetoder i menneskehetens historie: «Å slippe en atombombe over Kina eller USA for å stanse befolkningsekspløsjonen er selvsagt uforsvarlig, fordi det krenker menneskeverdet. Det gjør også selvbestemt abort.»¹⁹ Det synes som om metaforen ble endret i sam-

207 383 protester mot lovfestet fosterdrap.

Arbeidskomiteen mottatt av Stortingets presidentskap.

Fru Maria Fleischer med protestunderskriftene som hun har fintellet og samlet i 33 folianter.

Arbeidskomiteen til innsamling av underskrifter på det opprop som blev vedtatt av det kirkelige landsmøte oktober 1934 hadde torsdag foretrede for Stortingets presidentskap og overleverte oppropet, ledsaget av de hittil direkte gjennom komiteen innsamlede underskrifter, 176 392.

Likeledes overlevertes underskriftene på et lignende opprop fra Lands-indremisjonen, 31090. Tilsammen 207 383 underskrifter.

Deputasjonen blev mottatt av det samlede presidentskap. Sogneprest Ludwig Schübeler frem-

la saken, refererte oppropet, redegjorde for arbeidskomiteens aksjon og leverte underskriftene i 33 bind.

Stortingspresident Nygardsvold takket arbeidskomiteen for dens henvendelse og uttalte, at ennå intet forslag forelå for Stortinget, idet det beror hos regjeringen. Det innsendte materiale vil derfor bli sendt dit.

Presidenten tilføiet: Når forslaget kommer — hvis det kommer — vil Stortinget ta alle de hensyn som kan tas til de fremførte synspunkter.

Innsamlingen av underskrifter fortsetter.

svar med menns videreutvikling av evnen til industrielt drap gjennom de to verdenskrigene. Gjennom moderniseringen av morder-metaforen demoniseres kvinnen så langt det er mulig å forestille seg analogier til moderne industriell massedrapspraksis. Ut fra et slikt perspektiv kan morder-metaforen også sees som en inversjon av menns kamp om herredømme gjennom krig.

Mordere i grensestrid

Abortsøkende kvinner og de lovgivende myndigheter har hele tiden fastholdt en grense mellom foster som ikke er levedyktig utenfor mors liv og det fødte liv.²⁰ Den grensen krysses ikke. Dersom denne grensen krysses, transformeres handlingen fra abort av foster til drap av barn. I kristenhetens utvikling av morder-metaforen blir derimot grensen mellom fosteret og det fødte livet opphevet. Abortsøkende kvinners antatte morderiske tilbøyeligheter truer dermed det fødte liv i alle dets forskjellige faser. Det synes som om kristenhetens representasjon av kvinnelighet rommer en forestilling om kvinnelighet som en trussel mot alt menneskelig liv, dersom den ikke holdes under kontroll.

Selvbestemmelse: autonomi og ansvarlighet i grenseland

I vår kulturelle kontekst anno 1999 ansees kvinnens kontroll over fruktbarheten²¹ som en forutsetning for kvinners autonomi. Kontroll over fruktbarhet handler om grenser i flere betydninger. I abortkampen ble fokus satt på grensene for kvinnens legale adgang til provosert abort. Kvinnens interesser ble veid mot fosterets interesser.²² Gjennom lov om selvbestemt abort ble kvinnen tilkjent autonomi og ansvarlighet på linje med andre myndige mennesker i vårt samfunn. Hun ble tilkjent retten til å bestemme over svangerskapets utgang – abort eller fødsel – i svangerskapets 12

første uker. Dermed ble kvinnens fulle ansvar for denne liv/død-avgjørelsen anerkjent i svangerskapets første fase. I den videre framstillingen vil jeg fokusere på grenser i betydningen av symbolske grenser, der kroppens og selvets grenser står sentralt.

Morder/madonna: Grensen utfordres

Kristenhetens motstand mot kvinners selvbestemmelse er basert på skillet mellom to tilsynelatende uforenlige kvinnelighetsforståelser, der det går et skarpt skille mellom kjærlighet og autonomi: Kun madonna er tilkjent kjærlighetsevne. Moren, i betydningen madonna med barnet, er karakterisert ved iboende, selvutslettende kjærlighet etter modell av Jomfru Maria. Den autonome, abortsøkende kvinnen, forstått som potensiell morder, framstår som kjærlighetsløs. Men kun den potensielle morderen er tillagt autonomi og altså egenvilje; viljen til å sette seg opp mot Guds bud – viljen til mord. Hun er autonom, men ulydig, og derfor forstått som uansvarlig. Mens madonna mangler autonomi, hun mangler egenvilje og lar alle barn Gud vil ha, komme; hun forstås heller ikke som ansvarlig, for ansvaret hviler hos Gud. Verken morder eller madonna framstår som ansvarlige. Samtidig framstår de som et gjensidig og uforenlig motsetningspar.

En gravid kvinne sees potensielt enten som autonom – og altså morder, eller som madonna – og altså selvutslettende kjærlighet; mord versus kjærlighet. Den autonome og ansvarlige kvinne synes ikke å passe inn i noen av de kvinnelighetsforståelser kristenheten forsynte den offentlige abortdiskursen med. Jeg mener det er mulig å si at Katti Anker Møllers etablering av den autonome og ansvarlige kvinne åpnet for en prosess som oppløste (og oppløser) grensen mellom kategoriene morder og madonna. I den sammenhengen er det nødvendig å presisere hvilken plass kjærlighet har i hennes forståelse av den abortsøkende kvinne. Hun

uttalte i et foredrag i 1915: «Men den bedste beskyttelse for liv ligger i den kjendsgjerning at kvinden elsker barn og gjerne vil ha barn.» Katti Anker Møllers kvinnelighetsforståelse omfatter altså både kjærlighet og intensjonell død for fosteret.

I analysen av oppløsningen av grensen mellom morder og madonna vil jeg bruke Tordis Borchgrevinks perspektiv på grenseoppløsning. Hun analyserer selve grensen slik: «Grensen finnes som et tredje element i enhver opposisjon» (Borchgrevink 1994:110–112). Selve grenseflaten består ideelt sett av ingenting. Det går imidlertid an å oppfatte grensen som et sted, et slags mellomrom der det foregår en nokså livlig sortering og klassifisering av empiriske fenomener som ikke passer helt. Ved å feste blikket på selve dette møtepunktet for forskjeller, blir det mulig å reflektere over hva slags endring som kan tenkes å følge av å fjerne en grense snarere enn å forhandle om innholdet i en opposisjon. Borchgrevink bruker begrepet entropi for å analysere hva som skjer når grensen bortfaller. Entropi er et begrep som er hentet fra varmelæren og som i termodynamisk forstand betyr utjevning av temperatur i gasser som blandes f.eks. ved å åpne et vindu.²⁴ Dette innebærer at:

«[...] de opprinnelige ansamlingene av ensartet materiale løser seg opp og blander seg med hverandre. For det andre blir forholdet mellom komponentene i de opprinnelige 'aggregatene' forrykket og borte [...] og relasjonen mellom dem blir anderledes. Når 'komponentene' blandes sammen på denne måten har det oppstått en ny situasjon. Feltet har endret karakter.» (Borchgrevink 1994:112)

Borchgrevink mener begrepet entropi kan bidra til forståelse av et samfunnsfenomen når vi står overfor en oppløsning av sosiale enheter der den empiriske referanse for et eksisterende tankemønster faller bort – en tilstand hvor «navnet» ikke kan finne tingen

(op.cit.:113). Jeg vil anvende dette analyse-redskapet på oppløsningen av grensen i metaforparet morder/madonna, for å videreutvikle den nye kvinnelighetsforståelsen som Katti Anker Møller åpnet for i 1913.

Oppløsning av grensen mellom morder og madonna og betydningen for kjærlighetsbegrepet

I kristenhetens kvinnelighetsforståelse er morderen det motsatte av madonna; mord versus kjærlighet. Ved å kategorisere gravide kvinner som potensielle mordere blir de fratatt kjærlighetsevnen. Men når grensen i metaforparet oppløses, flyter mord og kjærlighet over i hverandre. Hvordan påvirker det kjærlighetsbegrepet? Etter mitt syn gjennomgår kjærlighetsbegrepet flere forandringer: For det første *utvides* kjærlighetsbegrepet. Kjærlighet og omsorg er ikke lenger reservert for madonna i form av selvutslettende kjærlighet og uendelig omsorg for andre. Kjærlighet og omsorg flyter over i den potensielle morderen, og kvinnen får adgang til å ha kjærlighet og omsorg for seg selv og ikke bare for andre. Selvbestemt, provosert abort kan dermed sees som egenomsorg satt foran fosterets liv. For det andre *avgrenses* kjærlighetsbegrepet. Madonnaens kjærlighet for andre er selvutslettende og grenseløs. Gjennom provosert abort avgrenser kvinnen kjærligheten. Hun setter grense for hvor mye kjærlighet og omsorg hun kan og vil gi.

Provosert abort kan med Solheims uttrykk tolkes som arrestasjon²⁵ av den kvinneligheten madonnaen representerer; hun kan sies å takke nei til en kvinnelighet forstått som grenseløs, selvutslettende kjærlighet for andre. Dermed løfter kvinnen seg ned fra madonnaens pidentall, og hun framstår som et menneske med begrenset kjærlighet og omsorg; et alminnelig menneske med begrensede ressurser. Når grensen mellom morder og madonna oppløses, slipper den gravide kvinnen også løs fra sitt påtvungne eksil blant potensielt kriminelle.

Demonstrasjon mot Ja til livets mønstring mot selvbestemt abort 7. mai 1986 i Oslo.
(Foto: Ellen Aanesen)

Hun blir inkludert blant de myndige menneskene i samfunnet gjennom å bli ansvarliggjort i forhold til sitt eksistensielle valg: liv/død for fosteret.

Den abortsøkende kvinne som språkløs

Fram til vedtakelsen av lov om selvbestemt abort i 1978 ble kvinnens omsorg for seg selv aldri formalisert som gyldig abortgrunn og figurete følgelig aldri som indikasjonsalternativ for den abortsøkende kvinne.²⁶ Tvert imot: Kvinnens vilje til abort av omsorg for seg selv, plasserte henne hele tiden i kategorien potensiell morder. Hun var hele tiden henvist til å uttrykke sin egenomsorg som omsorg for andre. Den abortsøkende kvinnens taushet i det offentlige skyldtes ikke bare kriminalisering og fordømmelse. Tausheten skyldtes også at hun ikke hadde språk og begrep å

uttrykke seg gjennom som var dekkende for den konflikten hun sto i som subjekt og kropp. Lege Tove Mohr, Katti Anker Møllers datter, offentliggjorde i 1930 en rekke sammenfatninger av abortsøkende kvinners egenframstilling i møte med legen:²⁷

«Fru a, 39 år, 9 barn. Mannen lam i begge bena. Hun underholder familien. På vei med det 10de. Mister sin post om hun går frem (er serveringsdame og må ikke se 'slik' ut). Jeg forklarer henne at loven ingen adgang gir til å hjelpe henne, da hun selv er helt frisk. 'De sender meg altså til en kone da,' sier hun, 'for meg eksisterer intet valg, doktor'.

[...]

Fru b. 29 år. Gift med en alkoholiker, som flere ganger har vært innlagt på VI avdeling for delirium. 'Jeg har hjulpet meg selv og blør,' sier hun, 'og ber Dem legge meg inn i sykehus; for nu er jeg så

dårlig. Det er tredje gangen jeg har gjort det,' fortsetter hun, 'men jeg kan ikke underholde mer enn 6.'» (Sitert fra Aa-nesen 1981:134)

Kvinnene kunne ikke ta utgangspunkt i seg selv for å begrunne hvorfor det var tvingende nødvendig for dem å sette grenser for hvor mye de kunne ofre av seg selv. De kunne ikke avgrense seg mot den selvut-slettende kjærligheten og grenseløse omsorgen for andre. På egne vegne kunne de i høyden uttrykke at de hadde nådd en ytterste grense for sin omsorgskapasitet, men dette ble kjent ugyldig av bestemmende instanser. For å bli hørt var de begrenset til å snakke i begrep som omfattet omsorg for andre. Abortsøkende kvinner kunne altså ikke uttrykke seg med full meningsfylde om sitt valg gjennom madonnaens begreper. Jeg har gjennom arbeidet med boka heller ikke funnet at abortsøkende kvinner har kunnet uttrykke seg meningsfullt med morderens begreper.

Den franske psykoanalytikerens Jaques Lacan har pekt på språkets betydning for konstituering av subjektet som samfunns-vesen. Vi fødes inn i en diskurs som allerede er der, som taler i oss og som vi taler gjennom, som bestemmer oss, og som vi bidrar til med vår tale. Hos Lacan blir subjektet fluktuerende, i stadig bevegelse, ikke definert og gitt en gang for alle. Dette åpner for en bevisstgjøring og frigjøring gjennom det å sette ord og begrep på erfaringer som er utenfor språket. Men Lacan mener også at vi fødes inn i en «symbolsk orden; det artikulerte, institusjonelle språket som er bestemt av den som har makt i samfunnet, av Faren eller hans attributt Fallos».²⁸ Det er «Faren» som setter grenser for hvordan individene kan fungere innenfor den symbolske orden.

Den lange kampen for selvbestemt abort kan også sees som en bevisstgjøringsprosess for å skape et språk utenfor «Farens symbolske orden»; en prosess for å skape nytt språk og finne nye symboler. Å analysere kroppens og selvets grenser med ut-

gangspunkt i selvbestemt abort er å utfordre Farens symbolske orden. Det er å nærme seg rommet for det «kulturelt skammelige», det «pinlige» og det «ubehaglige» i kvinneligheten, for å låne ord fra Solheim (1998:26). I dette pinlige og ubehagelige rommet er kroppen på en måte overlatt til seg selv uten tilstrekkelig språk. Kvinner som har bestemt seg for provosert abort, har bevissthet om at de er ansvarlige for et valg av død i og gjennom egen kropp. Abortsøkende kvinners kroppserfaring og deres bevissthet er – så langt jeg vet – ennå ikke blitt utformet i fullt ut meningsfulle begrep. Det synes derfor problematisk for kvinner å uttrykke selve kroppserfaringen av graviditet som fører til provosert abort.

Mot en annen kvinnelighet

Abort og fødsel er tilsynelatende uforenlige motsetninger. I det ene tilfellet resulterer graviditet i død for et foster, i det andre tilfellet resulterer graviditet i liv for et barn. Begge deler har utgangspunkt i den samme fruktbarheten og i den samme kroppserfaringen – graviditet. Mitt utgangspunkt her er at kvinnen som føder barn eller tar abort, er den samme. Den samme kvinnen kan både føde barn og velge provosert abort. Jeg vil analysere henne som den samme, men flertydige kvinnen²⁹ gjennom å fokusere på kroppserfaringen og selve «mordet» for å bruke kristenhetens metafor. I forsøket på å nærme meg provosert abort som kroppserfaring vil jeg søke hjelp i teoretiske perspektiv hos Elisabeth L'orange Fürst og Jorun Solheim. De analyserer kroppen fra forskjellige teoretiske perspektiv som på hver sin måte kan kaste lys inn i det pinlige rommet for selvbestemt, provosert abort.

Teoretisk distanse som analytisk perspektiv

Antropologen Jorun Solheim analyserer kvinneligheten symbolsk og som grense-

fenomen;³⁰ vi opplever kroppens grenser som virkelige – som om de var natur (op.cit.:20). Men kvinnens kropp er forskjellig fra en manns. «Den representerer, i helt bokstavelig forstand, grenseoverskridelsen som realitet.» Kvinnekroppen er lett å invadere, den er gjennomtrengelig fra utsiden. Og den representerer et indre rom som kan inneholde andre, bære dem i seg. Sett fra begge synspunkter er den dobbel, tvetydig, grenseløs – den er ikke «seg selv». Samtidig står kvinnekroppen symbolsk i en særskilt posisjon, som den figur som synes overdeterminert til å framstå som det grenseløse – og som det som ikke har eller skal ha grenser. Denne symbolske kjønnsfigur kaller hun den åpne kroppen.

«Forestillingen om det kvinnelige som grensemangel er en symbolsk konstruksjon, men jeg påstår at den samtidig er så sterkt objektivisert som kroppslig erfaring – både for kvinner og menn – at den fremtrer som sann.» (Solheim 1998:20)

Som antropolog ønsker Solheim å etablere distanse til sitt studieobjekt og se kroppen og kvinneligheten som objekt. Hun velger å se kvinnekroppen som en spesifikk symbolsk konstruksjon som hun samtidig er innskrevet i som kvinnelig subjekt; hun forsøker å se kvinneligheten utenfra som kvinne. Solheim ønsker å utdype splittelsen mellom subjekt og objekt og oppsøke den som selve ståstedet for erkjennelse og forandring. Hun anvender denne teoretiske distanse³¹ som forståelsesform fordi «det som er for tett innpå oss, eller som vi er totalt innvend i, unnslipper ganske enkelt vår forståelse» (op.cit.:13).

Umiddelbar erkjennelse som analytisk perspektiv

Sosiologen Elisabeth L'orange Fürst har en fenomenologisk tilnærming til kroppen (Fürst 1995). Kilden til kunnskap om ting

er *våre erfaringer* av dem. Fenomenologien tar utgangspunkt i den umiddelbare erkjennelse og ønsker å gi en direkte beskrivelse av *erfaring*. Den vil gå «til tingene selv» og se verden forut for kunnskap:

«Det er den immanente persepsjon, eller innfølelse erfaring, som gjør at jeg kan sette meg inn i andres kropp, at jeg kan oppfatte den andre som en kropp (med subjektivitet) og ikke bare som gjenstand (objekt). Den andre konstitueres altså dypest sett for meg som subjekt gjennom erfaringen av min egen kropp. Det vi står overfor her, er intersubjektivitetens grunnlag.»³² (Fürst 1995:24)

Fürst viser til den franske filosofen Maurice Merleau-Pontys perspektiver på kropp. Kjernen i hans filosofi er oppfatningen om at kroppen aldri bare er objekt, den må alltid også forstås som subjekt, som gjennomstrømmet av eksistens. Denne objekt-subjekt-samtidighet gjør selve utgangspunktet i menneskelivet grunnleggende tvetydig:

«Subjektet *har* ikke objektet som mental representasjon, men det er kropp, ikke som fysiologisk legeme, men som levende, erfarende, persiperende, som preobjektiv struktur [...]. Kroppen er vår væren i verden.» (Fürst 1995:25)

Merleau-Ponty ser kroppen som et *ekspresivt rom*. Den er ikke bare et slikt rom blant andre, den er opprinnelsen til de andre, selve den ekspressive bevegelsen, den som får tingene til å eksistere under våre øyne og våre hender.

Det grenseløse øyeblikk

Selvbestemmelse forutsetter et definert og avgrenset selv man kan bestemme over. Men en fruktbar kvinne er potensielt ikke bare seg selv. Kvinnekroppen er åpen. Gjennom samleie åpner kvinnen kroppen for den andre. Og gjennom befruktningen

endres hennes kroppslige grenser. Graviditet erkjennes først gjennom kroppen. I det øyeblikket kvinnen erkjenner graviditeten i og gjennom sin kropp, oppløses og endres hennes mentale og kroppslige grenser. Jeg ser dette som et grenseløst øyeblikk da kvinnens grenser som subjekt og objekt bryter sammen.

En gravid kropp er nettopp ikke et avgrenset selv; den er potensielt flere selv. En gravid kvinne er både seg selv og den andre. Den andre er del av henne selv som subjekt og objekt (mentalt og kroppslig). Samtidig er den andre potensielt et annet subjekt og objekt. Analytisk er dette en komplisert situasjon. I praksis må kvinner gjennom erkjennelsen av graviditeten ta stilling til nettopp denne sammensatte situasjonen. Fürst viser til den franske litteraturforskeren og psykoanalytikerens Julia Kristeva for å sette ord på morserfaringen og morsopplevelsen. Gjennom poesi prøver Kristeva å sette ord – ord som ikke finnes – på opplevelsen av selve morserfaringen:

«FLASH – et øyeblikk av tiden eller av drømmen hinsides tiden: umåtelige oppsvulmete atomer av et bånd, et syn, et gys, av et ennå unevnelig foster. Åpenbaring ... Ord som alltid er for fjerne, for abstrakte for disse sekunders underjordiske mylder som faller sammen til ufattelige rom ...»³³ (Sitert fra Fürst 1995:92)

Hos Kristeva synes morserfaringen å begynne i den kroppslige erkjennelsen av graviditeten. Øyeblikket av kroppslig erkjennelse av graviditet kan vanskelig gripes av språket. Jeg vil bruke dette erkjennelsesøyeblikket som forståelsen av morserfaringens begynnelse; til forskjell fra kristenhetens forståelse av morserfaringen, der moren/madonna så å si fødes i fødselsøyeblikket, som noe grunnleggende forskjellig fra den gravide kvinne. Jeg vil hevde at den kroppslige erkjennelsen av graviditet, i et grenseløst øyeblikk, er felles for kvinner; denne omnipotente kroppslige fornemmelse

av skaperkraft, som man i neste øyeblikk blir oppslukt av.

Den kroppslige erkjennelsen av graviditet innebærer sammenbrudd av kvinnens mentale og kroppslige grenser. Hun kan ikke unnsnippe kroppens bydende krav om å reorganisere grensene. Utformingen av kroppsfornemmelsen til tanker og ord og handling er underlagt sosial konstruksjon og vil utformes ulikt idet kvinnen i det grensløse øyeblikk stilles overfor prosjektet å definere og etablere nye grenser.

Kristeva søker å utvikle en moderlighetens diskurs, den som mangler i kulturen, som bare har jomfrudiskursen. Kristeva beskriver en tvetydig morserfaring; på samme tid vedvarende smerte og glede.

«... Man føder ikke med smerte, man føder smerte: barnet representerer smerten og den installerer seg fremdeles [...] Våkenatt, periodisk søvn, barnets mykhet, varmt kvikksølv i mine armer, kjærtegn, ømhet, kropp uten forsvar, hans eller min ... Gjenfunnet barndom, drømt, gjenskapt fred ... dunkel glede som rotfester meg i hennes seng, min mor ...»³⁴ (Sitert fra Fürst 1995:92–93)

Grensene mellom de to (muligens tre) kroppene synes vedvarende å være tvetydige.

Jeg vil hevde at etter det grensløse kroppslige erkjennelsesøyeblikket av graviditet kan grensene aldri gjenopprettes som de samme – uansett utgangen på graviditeten.

Abjeksjon og offer

Både Fürst og Solheim gjør bruk av Kristevas begrep abjeksjon³⁵ i sine analyser av kroppen. Begrepet abjeksjon henspiller på tilblivelsen av subjektets identitet gjennom atskillelsen fra moren. Abjeksjonen tegner det mørke bildet av moren (Fürst 1995:91). Sentralt er spedbarnets opplevelse av moren som god og som ond.³⁶ Dette forholdet danner bakgrunn for den

efaringen av abjeksjon som Julia Kristeva omtaler som selve grunnerfaringen av tve-tydighet, møtet med det tve-tydige som en dypt foruroligende følelse av avsky og vemmel- se:

«Abjeksjon innebærer avgrensningen av den egne, rene og pene kroppen og bort- støtelsen av det urene og avskyelige, hvilket er nødvendig for å etablere og opprettholde subjektets identitet. Abjek- sjon er den avsky som kretser ved iden- titetens grense og den skrekk som inn- trer når subjektets stabilitet trues med oppløsning.» (Sitert fra Fürst 1995:76–77)

I og med den kroppslige erkjennelse av gra- viditet står kvinnen overfor en situasjon der hun må etablere nye grenser. Hun kan utvide sine grenser til å omfatte den andre kroppslig og mentalt – og gå inn moderska- pets tve-tydige glede og smerte, der grensen mellom henne og den andre vil vedvare å være tve-tydig, slik Kristeva beskriver. Å velge provosert abort kan sees som avv- isning av den kommende morserfaringen gjennom kvinnens etablering av kroppslige grenser mellom seg selv og den andre. Kris- tevas begrep abjeksjon er tenkt brukt om spedbarnets identitetsskapende prosess. Jeg mener begrepet kan bidra til å forstå den kroppslige beveggrunn, selve følelsen forut for selve beslutningen, i det tilfelle der kvin- nen ikke kan/vil gå inn i moderskapet.

Man kan tenke seg at nettopp en slik fornemmelse kan gjenkalles i det eksisten- sielle liv/død-valget som provosert abort er. Jorun Solheim forbinder det totale tap av grenser med angst: «[...] den fullstendige kollaps av alle distinksjoner [...] hvor skil- let mellom innside og utside faller sammen» (Solheim 1998:125–126). Hun ser det grenseløse som det farligste av alt; «hvis grensene mellom deg og verden bris- ter, går virkeligheten i stykker» (op.cit.:20). Hun viser til den anorektiske kroppen og hevder at den er grenseløs; den «snakker ganske bokstavelig» om sin egen lidelse

gjennom avstengning og «vil heller dø enn å slutte å si det» (op.cit.:106).

Jeg ser det som meningsfullt å forstå selvbestemt, provosert abort både som ab- jeksjon og som kroppens bokstavelige tale, i en situasjon der subjektets identitet og grenser står på spill. Forståelsen av provo- sert abort kan utdypes videre ved hjelp av Jorun Solheims metafor «offer». Hun bruker offer som metafor for å begrepsfeste sin egen kreftoperasjon av livmoren. Hun sammenfatter opplevelsen av «å gi avkall» på og «forsake» deler av kroppen i metafo- ren «offer»; hun måtte ofre en del av krop- pen for å bli frelst:

«Gjennom denne prosessen ble min livmor noe symbolsk adskilt fra meg, innrammet og beskyttet av en ritualisert ærbødighet. Den antok alle de kvaliteter som er forbundet med et sakralt objekt. [...] Offeret – sacrifice – handler om å gjøre noe sakralt ved å splitte det av [...] Denne separasjon eller splittelse synes samtidig å angi selve forutsetningen for det levende. Det er som om denne dis- tinctive handling representerer det som er nødvendig for å dra grensen mellom det som er og det som ikke er, mellom innside og utside – mellom selvet og det andre.» (Solheim 1998:122–123)

Solheim setter offeret i sammenheng med vold. «Gjennom det sakrale offeret – som selv er en voldshandling – etableres en ny distinksjon, et nytt sett av grenser» (op.cit.:126).

Dette handler, ifølge Solheim, om fun- damentale menneskelige efaringer som se- parasjon, grenser og tap:

«'Offeret' kan derfor oppfattes som en parallell til 'abjeksjonen': den voldelige eksklusjon av det abjekte, urene stoffet – av det som oppsluker og fortærer grensene – og dermed opprettelsen av en ny sakral orden. Separasjon er, uan- sett hvor nødvendig det kan være, alltid en voldelig affære. Den etterlater seg

sprekker og sår – og tomme rom ... For det som kuttet ut eller splittes vekk går ikke nødvendigvis sin vei. Som Kristeva sier om abjeksjonens utstøtelse: 'Det er det ekskluderte som man ikke kan skilles fra' [...].» (Solheim 1998:127)

Det tapte objektet, som nå er utenfor grensene – det vil si uten grenser – ligger til grunn for de nye grensene, den nye symbolske formasjon, det nye «meg» (Solheim 1998:127).

På samme måte mener jeg provosert abort kan forstås som en voldelig etablering av nye grenser der den andre, det aborterte fosteret, forblir en uadskillelig del av kvinnens nyavgrensede «selv». Uansett om utfallet av graviditeten blir abort eller barn, medfører den kroppslige erkjennelsen av graviditet både nødvendigheten av å etablere nye grenser i forhold til den andre og uadskillelighet i forhold til den andre. I dette forholdet mener jeg fundamentet for ansvarligheten i kvinnens valg ligger.

Kvinnelig skapelse – mot en annen kvinnelighetsforståelse

Hvis offer forstås som valg mellom et onde og et gode, vil offer-metaforen være bare delvis anvendbar som metafor på provosert abort. I tilfelle livmorkreft vil alternativet til offeret være død for kvinnen. I tilfelle provosert abort er det ikke død for kvinnen som er alternativet, men liv for både kvinnen og fosteret. Provosert abort framstår ikke som et valg mellom et onde og et gode. Den framstår som et valg mellom onder. Abort er i seg selv tvetydig; den får konsekvenser for flere. Abort handler ikke om en distinksjon mellom selvet og det andre, men den andre. Provosert abort kan sees som voldelig grensedragnings på, i og gjennom en flertydig kropp; den samme kroppen som åpnet seg gjennom samleiet og befruktningen, den samme kroppen som erkjente skaperkraften i det grenseløse øyeblikket da den udefinerbare andre åpenbart seg med bydende krav til liv; den krop-

pen er ikke lenger den samme. Gjennom et fenomenologisk perspektiv på den kroppslige morserfaringen, og et distansert teoretisk perspektiv på kvinneligheten som objekt og grensefenomen, avtegnes en kvinnelighetsforståelse der erkjennelsen av liv er det sentrale, og der provosert abort – det å takke nei – gis mening gjennom begrep som abjeksjon og offer.

Gjennom Fürsts og Solheims respektive teoretiske perspektiv nærmer jeg meg en kvinnelighetsforståelse basert på det jeg vil kalle den kvinnelige skapelsen, en kroppslig og grensesprengende kvinnelig skapelse, som åpner for både liv og død. Hvis kroppen «snakker bokstavelig» slik Solheim hevder, vil jeg mene at nettopp i kroppens erkjennelse av den grenseløse skaperkraften – som Kristeva etter mitt syn har bidratt til å ordlegge – ligger også potensialet til beskyttelsen av liv, når kvinnen i samme øyeblikk inkluderer den andre, i tråd med Katti Anker Møllers utsagn fra 1915: «Den bedste beskyttelse for liv ligger i den kjendsgjerning at kvinden elsker barn og gjerne vil ha barn.»

Den kvinnelige skapelsen gir etter mitt skjønn langt bedre utgangspunkt enn kristenhetens metafor-par morder/madonna for både å forstå og uttrykke både valget provosert abort og valget barn. Konturene av en flertydig og feilbarlig kvinne – som samtidig er autonom og ansvarlig – avtegner seg.

Ellen Aanesen
programsekretær
NRK fjernsynet

Litteratur

- Daly, Mary. *Gyn/Ecology. The Metaethics of Radical Feminism*. The Women's Press Limited, London 1991
- Borchgrevink, Tordis. Høydeskrekk, i Gro Hagemann og Anne Krogstad (red.). *Høydeskrekk. Kvinner og offentlighet*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1994
- Christensen, Bente. Språk og subjekt: Noen sentrale ideer i moderne fransk feminisme. *Sosiologi idag* nr. 2, 1988

- Fürst, Elisabeth L'orange. *Mat – et annet språk*. Pax Forlag, Oslo 1995
- Grünfeld, Berthold. *Legal abort i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo 1973
- Kristeva, Julia. *Stabat mater*, i Ebba Witt-Brattström: *Julia Kristeva. Stabat mater och andra texter i urval*. Natur och Kultur, Falköping 1990
- Møller, Katti Anker. *Moderskapets frigjørelse*. Tiden 1974
- Solheim, Jorun. *Den åpne kroppen*. Pax Forlag, Oslo 1998
- Aanesen, Ellen. *«Ikke send meg til en kone, doktor». Fra 3 års fengsel til selvbestemt abort*. Oktober Forlag, Oslo 1981

Noter

1. Boka bygger på et fyldig empirisk materiale og gir en historisk framstilling av kampen om selvbestemt abort 1913–1978.
2. Legestandens syn på kvinnens legale adgang til provosert abort endret seg i perioden, fra å støtte opp under kristenhetens grunnsyn, til et splittet syn, og til en økende støtte til kvinners krav om selvbestemmelse i abortkampens slutfase. Se f.eks Grünfeldt 1973, Aanesen 1981.
3. Tove Pihl i innledning på Studentersamfundets møte 21. november 1972. Hun var tredje generasjon som kjempet for saken. Både hennes mormor, Katti Anker Møller, og hennes mor, Tove Mohr, hadde vært banebrytende foregangskvinner for kvinners rett til selvbestemmelse i abortspørsmålet.
4. Daly viser til Ann Dellenbaugh som påpeker at «[...] this myth stripped all women of their integrity, for the female was transformed into little more than a hollow eggshell» (Daly 1991:83). I denne sammenheng vil jeg vise til NRKs programpost Schrødingers katt 17. mars 1999, som tok opp temaet kloning av mennesker: Tre rike, anonyme menn hadde nylig tilbudt britiske forskere ubegrensete pengebeløp for å bli klonet. De mannlige forskerne forklarte deretter i ord og bilder hvordan kloning skjer ved at en eggcelle hentes ut, tømmes for arvestoff og blir en «empty bag». En ny cellekerne fra den som skal klones, settes inn i det tomme egget. Deretter settes egget inn i en livmor. Resultatet blir ifølge forskerne identisk med den som har gitt arvestoffet. Kloning av sau har vært vellykket. Forskerne så kloning av mennesker som en mulighet for å hjelpe barnløse. Forskerne kan sies å ha virkelig gjort mannlig monogenese gjennom den perfekte laboratorieframstilte kvinnefrie skapelse.
5. Turid Karlsen Seim viser hvordan fødselsspråk brukes i Den norske kirkes dåpsrituale. Der heter det om dåpsbarna: «[...] de er født med menneskeslektenes synd og skyld, men i dåpen blir de Guds barn, født på ny ved den hellige ånd». Og noe senere sies det til det nyfødte barnet: «Den allmechtige Gud har nå gitt deg sin hellige ånd, og gjort deg til sitt barn [...]» (*Kirke og kultur* 6/98, s. 572).
6. *Værn* 1926, nr 4.
7. Landsforbundets mål var blant annet å «motarbeide enhver form for fødselsbegrensning som er i strid med Bibelens ånd og bokstav, og prevensjon og fosterdrap, som ikke er klart medisinsk begrunnet».
8. Kristenhetens syn på hva som var akseptabel abortgrunn var delt. Fare for morens liv ble allment akseptert som grunn, mens i tilfelle graviditet som følge av voldtekt eller blodskam var meningene delte (Aanesen 1981).
9. Sosialdemokraten 18. og 26. september 1913.
10. Katti Anker Møllers representasjon av den abortsøkende kvinne ble det bærende idémessige grunnlaget for hele abortkampen fram til lovvedtak i 1978. Jeg velger derfor å bruke et lengre sitat for å vise nyansene i hennes representasjon av den abortsøkende kvinne.
11. Jeg har valgt å utelate hore-metaforen for å forenkle framstillingen. Det påvirker ikke hovedresonnementet i artikkelen.
12. Ragna Nielsen var en hovedaktør i forrige århundres kvinneoffentlighet. Hun hadde vært formann i Norsk Kvinnesaksforening i to perioder. Hun tilhørte den generasjonen som bar kvinnesaken fram til sine første seirer i 1880- og 90-årene (Gro Hagemann: «Det kvinnelige element, lutret og styrket», i Gro Hagemann og Anne Krogstad (red.). *Høydeskrekk*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1994).
13. Sitert etter Aanesen 1981:29.
14. Sitert etter Aanesen 1981:35.
15. *Illustrert* nr. 46, 1969, sitert etter Aanesen 1981:260.
16. Sitert etter Aanesen 1981:162. Oppropet samlet 207 383 underskrifter som ble overlevert Stortingets presidentskap i protest mot et forslag om revisjon av abortlovgivningen i mer liberal retning.
17. Sitert etter Aanesen 1981:319.
18. Aanesen 1981:359.
19. Sitert etter Aanesen 1981:319.
20. Debatten om hvor grensen skal settes i forhold til svangerskapets lengde i tilfelle legal, provosert abort utelates her.
21. Kontroll av fruktbarheten kan forstås på flere måter:
 - Intensjonell begrensning av fruktbarheten, herunder prevensjon og abort.
 - Intensjonell utvidelse av fruktbarheten, herunder kunstig befruktning.

- Intensjonell endring av fruktbarheten, herunder bioteknologisk genmanipulering og kloning.
Det er den første forståelsen som er tema i denne artikkelen.
- 22. Det er viktig å presisere at legal, provosert abort forekom i hele perioden fram til lov om selvbestemt abort ble vedtatt i 1978. Grunnleggende sto striden om hvorvidt kvinnen skulle tilkjennes retten til å avgjøre om svangerskapet skal avbrytes og fosteret dø, eller om avgjørelsen skulle ligge hos andre (Aanesen 1981).
- 23. Fra foredraget «Moderskapets Frigjørelse», 1915, gjengitt i Møller 1974.
- 24. Borchgrevink viser til Gregory Bateson som forklarer entropi systemteoretisk som en tilstand hvor «relasjoner mellom komponenter i et hvilket som helst aggregat er blandet sammen, usortert, udifferensiert, uforutsigbart og tilfeldig» (Gregory Bateson: *Mind and Nature*, s. 241).
- 25. Jorun Solheim: Om å ta kroppen på ordet. Anoreksi som kroppsspråk, i *Fokus* nr. 2, 1991, s. 74.
- 26. Indikasjongrunnlaget ble riktignok stadig utvidet i de forskjellige utgavene av straffelov og abortlov som regulerte legal adgang til provosert abort. Abort ble diskutert tillatt på grunnlag av en rekke indikasjoner gjennom perioden; f.eks. dersom kvinnens liv sto på spill, ved voldtekt eller blodskam, ved sykdom hos kvinnen eller fosteret, eller av sosiale årsaker i betydningen kvinnens begrensede muligheter til å dra omsorg for andre (Aanesen 1981).
- 27. Lagt fram på Lægeforeningens landsmøte 17. juli 1930, da spørsmålet om egen abortlov for første gang ble formelt diskutert i foreningen. Tove Mohr la fram det mest liberale forslaget til ny lov.
- 28. Refereringen av Lacans persepektiv er hentet fra Christensen 1988:17–20.
- 29. I artikkelen ser jeg bort fra de forskjellige begrunnelsene og overlegningene som ligger bak de konkrete valgene av provosert abort.
- 30. Refereringen av Solheims perspektiv baserer seg på Solheim 1998:13, 19–20, 109.
- 31. Solheim viser til den franske språkfilosofen Paul Ricoeurs begrep «kritisk hermeneutikk» i sin forståelse av distansering som «fremmedgjøring» eller «objektivering» som forutsetning for kunnskap.
- 32. Edmund Husserl, fenomenologiens far, er opphavsmannen til teorien om at subjektets erfaring i sin livsverden er grunnlag for all kunnskap. Begrepet «den immanente persepsjon» skriver seg fra Husserl. «Den immanente persepsjon» er en type umiddelbar erkjennelse, og står for den erkjennelsesmessige tilgangen til bevissthetsopplevelsene selv, uten formidling, uten avstand mellom det persiperte, min opplevelse og min persipering (Füerst 1995:23).
- 33. Sitatet er tatt fra Kristevas «Stabat mater». Fürst har hentet utvalgte biter fra Kristevas tekst fra Ebba Witt-Brattstrøms bok: *Julia Kristeva. Stabat mater och andre texter i urval* (Kristeva 1990).
- 34. Se note 33.
- 35. Kristeva skiller begrepet «abject» fra hhv. objekt og subjekt som noe tredje (Fürst 1995:76).
- 36. Fürst viser til Melanie Kleins begrep om det gode og det onde objekt. Det gode objekt er det som metter og tilfredsstiller og som blir gjenstand for idealisering. Det onde objekt oppstår som en projeksjon av spedbarnets raseri og frustrasjon overfor moren når hun ikke er umiddelbart tilgjengelig for å tilfredsstille dets behov for mat. Erfaringen av abjeksjon bygger på dette forholdet (Fürst 1995:76).

Kvinneres opplevelse av sårbarhet ved selvbestemt abort¹

Av Benny Huser

Hvordan oppleves en abortprosess, og hvilken mottakelse får abort-søkende kvinner i et system som tillater abort, men der vi alle likevel har våre meninger om hva som er rett og galt? I denne artikkelen påpeker Benny Huser at det å fremme eller opprettholde god fysisk så vel som psykososial helse hos kvinner som gjennomgår provosert abort, i dag representerer viktige utfordringer for helsevesenet. Artikkelen bygger på intervjuer med abortpasienter og gir kunnskap om abortkvinneres opplevelse av et kognitivt-emosjonelt etterspill.

Opplevelser knyttet til fruktbarhet og graviditet har kraft og verdi for kvinner, og er viktige deler av kvinners livshistorier. Ikke alle påbegynte svangerskap fullføres – noen graviditeter vil av ulike årsaker bli avbrutt. Et avbrutt svangerskap er en livshendelse, et helseproblem og en reproduktiv rettighet kvinner i Norge har. En svangerskapsavbrytelse vil være en kritisk hendelse i en kvinnes liv, uansett om det skjer spontant og uventet, eller om aborten er kunstig framkalt.

Selvbestemt abort er nedfelt i abortloven (lov av 13. juni 1975 nr. 50 om svangerskapsavbrudd med endringer i lov

av 16. juni 1978 nr. 66), som trådte i kraft 1. januar 1979. Hovedregelen i abortloven er at det innen 12. svangerskapsuke er kvinnen selv som tar avgjørelsen om svangerskapsavbrudd. Kvinnen trenger ikke oppgi årsaken til at hun velger abort. Loven innebærer at kvinner har rett på informasjon, råd og veiledning i forbindelse med svangerskap og abort, og offentlige myndigheter og helsepersonell plikter å hjelpe gravide og abortsøkende kvinner. I Norge utføres aborter ved vanlige sykehus. De siste årene er det foretatt mellom 13 000 og 14 000 aborter i Norge hvert år.

Norske kvinner har – gjennom helse- og

seksualopplysning, lett tilgang på prevensjon og selvbestemt abort – fått økte muligheter til å ta kontroll over egen reproduksjon, og dermed kunne planlegge livet sitt mer i tråd med egne ønsker, mål og forventninger. I Norge er det å få barn dessuten høyt verdsatt. Vårt moderne velferdssamfunn skal være innrettet slik at gravide og småbarnsfamilier får egne tjenester og rettigheter i form av for eksempel helseundersøkelser, svangerskapspermisjon, økonomiske stønader, barnehager, kontantstøtte etc. Å få barn utenfor ekteskap og å være alenemor er noe som er mer akseptert og vanlig enn bare få tiår tilbake. Når forholdene er lagt så pass godt til rette for at kvinner skal kunne kombinere arbeid/utdanning og fritid med det å være mødre, kan det bli en følsom sak å velge abort.

Abort er et komplekst politisk og kulturelt spørsmål, og dreier seg om moral, etikk, kjønn og samfunn. Selv etter mer enn 20 år med selvbestemt abort i Norge, er abortspørsmålet fremdeles omstridt. Som personer og samfunnsborgere berører abortsaken de fleste av oss. Både abortsøkende kvinner og helsepersonell må forholde seg til de forskjellige verdispørsmålene ved provosert abort. Abortdebatten har først og fremst dreid seg om lovmessige og etiske sider ved kunstig framkalt svangerskapsavbrudd. Det har i liten grad blitt fokusert på hvordan kvinnene har det før, under og etter en abort. Dette spørsmålet interesserte meg som sykepleier. I en undersøkelse foretatt i forbindelse med min hovedfagsoppgave i sykepleievitenskap ønsket jeg å belyse hvordan kvinner opplevde prosessen med selvbestemt abort (Huser 1993)².

Formålet var å undersøke kvinners opplevelser når de velger å gjennomføre et svangerskapsavbrudd i dagens moderne Norge. Problemstilling var som følger: Hvordan opplever kvinner å være (uønsket/uplanlagt) gravid, bestemme seg for abort og gjennomføre svangerskapsavbruddet? Hensikten var å undersøke selvbestemt abort som psykososial prosess med utgangspunkt i kvinners viten og erfaring.

Det var også et mål å utlede hvilke sykepleie- og omsorgsbehov kvinner som innlegges ved sykehuset for provosert abort opplever å ha. For å kunne skape kunnskap om dette, valgte jeg snakke med kvinner som har tatt selvbestemt abort og som hadde hendelsen fersk i minnet.

Jeg hadde samtaler med til sammen 18 kvinner som hadde tatt abort noen uker før vi snakket sammen.³ Jeg brukte mest åpne spørsmål i intervjuet, og spesielt i begynnelsen. Hensikten var å la kvinnene fortelle det de selv hadde lyst til å meddele meg om hvordan det var å gjennomgå abortprosessen. Fordi jeg også hadde et sykepleieperspektiv, la jeg vekt på at sykehussituasjonen og møtet med helsepersonell ble omtalt.

Sykepleievitenskapelig perspektiv

Pleie og omsorg har sitt fundament i kunnskap om og forståelse av mennesket og dets grunnleggende behov i forbindelse med helse og sykdom. Sykepleievitenskap innebærer derfor studiet av de grunnleggende forutsetningene som styrer menneskelige vilkår ved sykdom og handikap, samt vilkår for å forebygge sykdom.⁴ Det sykepleievitenskapelige perspektivet omfatter a) mennesket langs hele livsløpet fra unnfangelse til død, b) mennesket langs et kontinuum av ulike tilstander av helse respektive brist på helse, c) mennesket som enkeltindivid respektive medlem av ei gruppe, familien, og d) mennesket i ulike dimensjoner av eksistens, det vil si fysisk, psykisk, sosiokulturell og åndelig eksistens (Bondevik 1988). Ved å se mennesket som en integrert helhet i kontinuerlig og gjensidig samspill med dets indre og ytre miljø, anlegges et interaksjonistisk perspektiv i sykepleievitenskapen (op.cit.).

Humanvitenskapene ligger bak sykepleie som teoretisk og praktisk disiplin (Meleis 1991). Humanvitenskapene omfatter studiet av mennesket som kulturvesen, og redegjørelse for hvordan aktørene opp-

fatter seg selv og sin situasjon, for å gjøre aktørenes handlinger forståelige for andre (Nordenstam 1989).

Sykepleie som humanvitenskap befatter seg således med menneskelig opplevelse, og siden opplevelse skapes av historie, signifikante andre, politikk, sosiale strukturer, kjønn og kultur, er sykepleiere opptatt av hvordan disse perspektivene skaper aktivitet og reaksjon (Meleis 1991). Sykepleievitenskapens forskningsfelt omfatter menneskets daglige liv og interaksjon med omgivelsene, helse som funksjon av velbefinnende, og handlingene som gjøres for å hjelpe ved klinisk behandling, pleie og omsorg (Andersson 1984). Dette anskueliggjør et helhetssyn på mennesket innen sykepleievitenskapen, så vel som innen sykepleien (op.cit.). Et helhetssyn på mennesket med bakgrunn i holistisk filosofi ligger til grunn for undersøkelsens problemstilling og metodevalg.

Etterspill som kjerneprosess

På bakgrunn av det helhetlige synet på mennesket, blir det viktig å se på den helhetlige helsesituasjonen til kvinnen som får utført abort (abortkvinnen). Abort er en svært følsom og til dels tabubelagt opplevelse, og det er derfor rimelig å anta at en god helsesituasjon avhenger av langt mer enn at selve det medisinske inngrepet foregår uten komplikasjoner. Intervjuene med abortkvinner bekreftet denne antakelsen. Analysen av kvinnes utsagn viste at *etterspill* er et sentralt fenomen ved selvbestemt abort. Kvinnene opplevde et *tanke- og følelsesmessig etterspill* i kjølvannet av hendelsene. Reaksjonene var ikke bare emosjonelle. Like framtrædende var intellektuelle aspekt knyttet til hendelsene i ulike faser av selvbestemt abort. Jeg utviklet et begrepssystem med følgende kjernebegreper:

- *etterspill*, som defineres som lei eller ubehagelig fortsettelse som følge av hending, i negativ betydning

- *kognitivt/intellektuelt*, som refererer til tenkning, forståelse, og har å gjøre med fornuftsbestemt og erfaringsbegrunnet erkjennelse
- *emosjonelt*, som refererer til den følelsesmessige reaksjonen på en hendelse eller handling, og er en subjektiv opplevelse

Etterspillet var komplekst og sammensatt, og kom i kjølvannet av å være uplanlagt gravid, ta valget om abort, og gjennomgå abortinngrepet for å bli selvbestemt ikke-gravid. Selv om etterspillet for de fleste omfattet følelser som kunne ha en negativ betydning, var dette også en fase preget av ettertanker i forhold til mange ulike typer av stemninger. Kjernevariabelen ble utviklet gjennom dens generelle og spesielle karakteristika: 1) emosjonelle reaksjoner, 2) kognitivt ubehag, 3) fruktbarhetsopplevelse og 4) tabuopplevelse.

Etterspillets varighet og form

Prosessen ble av kvinnene beskrevet som en *veldig lang og intens periode*, der ting hele tida måtte bearbeides og modnes for at de skulle komme gjennom (2–3 måneder). Etterspillet hadde form som en *helhet* i kvinnens livsverden. Det opplevdes som en «*sammenhengende greie*», slik at det var vanskelig å plukke tanker og følelser fra hverandre. Alt, fra den første graviditetsmistanken til tida etter abortinngrepet, dannet en helhet.

Etterspillet kan altså deles inn i fire egenskaper eller karakteristika, som imidlertid henger sammen som en helhet og med vekselvirkninger mellom alle fire.

1) Emosjonelle reaksjoner

Den emosjonelle siden av etterspillet var først og fremst sorg. Kvinnene følte sorg over barnet som aldri blir født:

«Det var en person som aldri ble født, det er et liv du aldri blir kjent med, som aldri ble elsket, som ikke fikk det det hadde fortjent (gråter) Det er sorg»

Tap var en del av sorgen, tap av en del av seg selv:

«Følte meg ganske tom etterpå. Liksom at det er en del av deg som er borte. Jeg har følt det [fosteret] på en måte, slik som kroppen min har reagert. Det vokser og former seg, og er en del av meg. Jeg kan sitte i dag og bare holde meg på magen – er du der inne ennå? Så føler du deg tom, det er ingenting inni der.»

I sorgen lå *nederlagsfølelse*. Det var et nederlag ikke å kunne ta på seg et barn, å ta beslutning stikk i strid med ønsket om å få barn, og kanskje stikk i strid med eget abortsyn. Sorgen ble opplevd som *selvforskyldt* fordi det var de selv som hadde tatt beslutningen om abort, og var derfor *forbudt sorg*. Emosjonelle reaksjoner omfattet også *følelse av ansvar*, at de var ansvarlig for sin egen lykke og ulykke, i og med abortlovens intensjon om at det er kvinnen som tar den endelige avgjørelsen.

Kvinnene utvidet ansvarsfølelsen til å omfatte ikke bare abortbeslutningen, men også det å bli gravid, dvs. at prevensjon og graviditet var deres ansvar, noe som medførte selvanklager. De opplevde at kvinnen blir pålagt større ansvar enn menn ved abort, og det følte urettferdig. En dimensjon var *tungsinn*, som bestod av *tristhet*, *depresjon* og *nedforhet*:

«Jeg kunne ikke gjøre noen ting, kunne bare gråte.»

Kvinnene beskrev også *tungsinn* i forbindelse med at de opplevde at *helsepersonell* bebreidet dem for graviditet og abort. «Å være uønsket gravid og attpåtil skulle gjøre noe aktivt for å fjerne det,» som en kvinne sa, satte dem i en situasjon der *sårbarheten* råkete dem. De følte seg ensomme i abortprosessen, at de var alene med tankene og følelsene omkring graviditetsopplevelsen og abortavgjørelsen.

2) Kognitivt ubehag

Kvinnene hadde mange vonde og forvirrende tanker, som inneholdt skyld, tvil, anger og selvbekreidelse. Kvinnene hadde *negative tanker* om seg selv og den situasjonen de var kommet i. De tenkte på seg selv som dumme og tåpelige, som ble gravide. De klandret seg selv og levde med *skyldfølelse*, både for graviditeten og fjerningen av det gryende livet. Fordi de på grunn av dette trengte sykehusinnleggelse og operasjon, så de på seg selv som en byrde for helsepersonell.

En annen del av tankeubehaget var knyttet til det at graviditeten skulle ende i framkalt svangerskapsavbrudd. *Tanker om å skulle fjerne et liv* som vokser, var vondt og vanskelig. Kvinnene så abortinngrepet som en spesiell operasjon som medførte tanker de ikke ønsket å ha. Forestillinger om måten fosteret ble fjernet på, utviklet seg til *mentale bilder*:

«[...] jeg sitter igjen med bilder som jeg ikke har sett, oppi hodet mitt. Ser for meg hvordan fosteret må være, hvordan aborten skjer, bildene er der alltid, de er veldig vonde.»

Fordi selvbestemt abort var en så alvorlig sak, mente kvinnene at *vonde senreaksjoner* ville komme i anledninger som lokket fram minner om det de gjorde, for eksempel ved framtidig graviditet, dato for beregnet termin eller samvær med babyer.

3) Fruktbarhetsopplevelse

Å bli uplanlagt og uønsket gravid synliggjorde og satte i gang tanker og følelser om deres evne til reproduksjon. Den gravide kroppen gjorde egen fruktbarhet «synlig» for dem selv. Denne siden ved det å være kvinne, hadde tidligere vært ubevisst eller selvsagt. Nå ble den sentral og forstørret. Kvinnene gjennomgikk en prosess med tanker og følelser knyttet til egen *forventning om fortsatt fruktbarhet* og ønske om framtidig graviditet og fødsel. Kvinnens fokusering på mulighe-

ten for og ønske om å få barn og familie, representerte en vesentlig dimensjon ved opplevelse av abort. Samtidig *bekymret* kvinnene seg for abortens mulige negative konsekvenser for *reproduksjonsevnen*. Fruktbarheten, som først var kilde til glede, ble senere kilde til bekymring. De fryktet infeksjons- og sterilitetsrisikoen, at aborten skadet muligheten for senere graviditet og barnefødsel, noe de selv indirekte hadde ansvar for.

4) Tabuopplevelse

Det viste seg at kvinnene opplevde abort-situasjonen som tabubelagt, og at de selv hadde tanker om abort som tabu, som de brakte med seg inn i egen abortsituasjon. Tanker og følelser på grunn av eget valg om abort, ble dermed også opplevd som tabu.

Kvinnene beskrev sine reaksjoner som «*forbudte følelser*» og «*reaksjoner ingen snakker om*», inkludert helsepersonell. Abortpasientens situasjon var preget av hennes *fortielse* av graviditeten og aborten overfor andre enn dem som nødvendigvis måtte involveres. Abortpasientene var redde for *fordømmelse* eller å bli sett ned på av helsepersonell og andre. Kvinnene følte *skam*, og antok at andre mente at de begikk en umoralsk handling.

Abortprosessens pre-, per- og postfaser

Abortopplevelsen var sammensatt, og bildet var atskillig mer nyansert enn at reaksjonene kom etter gjennomført abortinn-grep. Hendelser knyttet til alle abortprosessens faser førte til ulike reaksjoner hele tida, her kalt tanke- og følelsesmessig etterspill. Hver fase hadde sine hendelser i form av det kvinnen skulle gjennom.

Prefase: graviditet og valgets kvaler

Prefasen er perioden fra graviditetsmistanken og bekreftelsen pluss ventetiden fram til dato for operativt inngrep. Kvinnene

beskrev en preabort graviditet som en svært *spesiell graviditet*, både fysisk og følelsesmessig svært forskjellig fra en graviditet der barnet bæres fram. Siden kvinnene vurderte eller hadde tatt en abortbeslutning, var opplevelsen preget av vissheten om å ha et liv inni seg, som skal fjernes. De kjente *fysiske svangerskaps-tegn* med ulike kroppsendringer og alminnelige svangerskapsplager som kvalme, trøtthet og brystendringer. Likeledes tenkte de på vår kulturs forestilling om «lykkelige omstendigheter». Dette ga etterspill.

«Jeg kjente mye i hele kroppen, var kvalm hele tiden, og kjente hvordan det liksom pumpet rundt. Så ble jeg syk fordi det var akkurat den konflikten mellom å være gravid og ikke kunne gi meg hen i det.»

Det å ta abortbeslutningen og deretter å godta sitt eget valg, *avgjørelsens konsekvenser* for fosteret, lovens regel om *selvbestemthet*, at det fantes en *ombestemmel-sesmulighet* innen inngrepet, var hendelser som ga etterspill – her kalt *valgets kvaler*. Analysen ga imidlertid ikke indikasjoner på at én isolert hendelse i én av fasene ga etterspillet ett bestemt uttrykk. Én hendelse eller opplevelse kan knyttes til flere (eventuelt alle) dimensjonene ved kjernevariabelen:

Å føle graviditeten fysisk og psykisk kan gi opphav til positive følelser omkring egen fruktbarhetsevne, men samtidig kan vissheten om at det skal gjøres et abortinn-grep (som inkluderer en viss risiko) forårsake bekymring med hensyn til framtidig reproduksjonsevne. Å kjenne at kroppen er gravid, men vite at du selv har besluttet å avbryte svangerskapet og avskjære et liv du føler i kroppen din, forårsaket sorg. Og etterspillet av å vite at du selv har bestemt å fjerne det gryende livet, kom i form av tankeubehag. Å være gravid, å kjenne det på kroppen bokstavelig talt (og like eller mislike det du kjenner), men likevel ikke kunne

eller våge å dele disse opplevelsene med andre, forsterket seg gjennom opplevelsen av at abort er et tabuområde.

Sykepleien må dermed ta hensyn til at kvinnens livsverden er opplevd som en helhet – en svært kompleks og sammensatt helhet – og at kvinnene i løpet av en kort prefase ikke får bearbeidet disse tankene og følelsene grundig, og dermed i sterk grad preges av dette når de kommer til innleggelse for å få gjennomført abortinngrepet.

Perfase: abortpasientstatus

I denne fasen var kvinnen bruker av helse-tjenesten for svangerskapsavbrytelse. Det var en følelsesmessig påkjennning å være *abortpasient* både ved legebesøk, med abortbegjæring og undersøkelser, og som dagpasient for å få abortinngrepet utført. *Abortsituasjonen* fikk kvinnene til å føle at de var pasienter i spesielt ærend, og en følelse av å være på et samleband med mangel på privatliv og personlig kontakt. Praktiske forhold ble lagt godt merke til. Kvinnene forbandt sykehuset med svangerskap, fødsel eller infertilitet. Som abortpasient på operasjonsstua, spesielt ved lokalbedøvelse, kom selvsagt vissheten om hva selve abortinngrepet egentlig innebærer.

Abortpasientene var svært følsomme eller vare for helsepersonells *holdning*, beskrevet som *moralisering*, som at personalet holdt bevisst *avstand* eller som *mangelende omsorg* for dem som abortpasienter.

Postfase: ikke-gravid tilstand

Svangerskapsavbruddet var et faktum. *Selve handlingen*, det å ha utført en abort, og den forbigående *lettelsen* kvinnene følte umiddelbart etter inngrepet – «*nå er det endelig over*» – ga etterspill. Det gjorde også det sterke *fysiske skillet* mellom å være gravid og så plutselig ikke-gravid, der symptomene på graviditeten ganske fort forsvant. Vissheten om abortinngrepet som *et absolutt* ga tanker og følelser; nå var det «*ingen vei tilbake*». Den tenkte eller opp-

levde *sosiale virkningen* av det å være en abortkvinne, ga også etterspill.

Kvinnene i denne undersøkelsen ga uttrykk for at de var glad for abortloven, og at de selv ønsket å bestemme over både den aktuelle graviditeten og sitt eget liv. Dette var de klar over på forhånd. Det de var mindre forberedt på, var nettopp hvilke reaksjoner og følger abortvalget og hendelsesforløpet ved graviditeten og aborten skulle medføre.

Forhold som påvirker «etterspillet» eller kjerneprosessen

Gjennom intervjuene fulgte jeg hver enkelt kvinne i hennes unike prosess. I analyse og teoriutvikling har jeg – i tråd med «grounded theory»-metoden – stykket dette opp i biter og enkeltdeler, og satt det sammen til en generell prosess for kvinner som velger provosert abort (Glaser & Strauss 1967). Etterspillet påvirkes av flere forhold, her kalt strategier og strukturelle forhold (kontekst). Kvinners opplevelser og reaksjoner på å gjennomgå selvbestemt, provosert abort er viktig for sykepleier for å forstå for dermed på beste måten å hjelpe henne eller yte adekvat pleie og behandling. Kunnskap om hvordan *kvinner mestrer, takler* eller *hanskes med* tanke- og følelsesmessig etterspill gjennom sin pasientprosess, hører med i dette bildet. Kvinnen utviklet strategier der målet med handlingene var «*å komme seg gjennom abortprosessen*» og dermed få det bedre.

Opplevelsene ble taklet eller mestret individuelt og ulikt av hver enkelt kvinne. Likeledes hadde hver kvinne sin egen forståelseshorisont og unike opplevelse av det som skjedde, avhengig av hvem hun er. *Kvinnens individuelle biografi* (erfaringer, abortsyn etc.) er av betydning for hvordan hun skal ha det under abortprosessen og kunne leve med minnene i ettertid. Kvinnene utviklet ulike strategier:

Refleksjon og følelsesuttrykk eller tankestopp og følelsesavstengning

Å uttrykke følelser skjedde hjemme, og varierte med varierende partnerstøtte og forståelse og støtte fra venninner og andre nære personer. Som *abortpasienter* hadde kvinnene ønsket seg å få uttrykke følelser akkurat der og da, fordi de trodde at det ville ha hjulpet dem å snakke med helsepersonell. Kvinnene mente at medmenneskelighet, respekt og at sykepleier brydde seg om hvordan en hadde det, var av positiv betydning i abortpasientsituasjonen. Miljøet ble beskrevet som nøytralt, kaldt og upersonlig.

Hemmelighold

Kvinnene kunne hemmeligholde graviditet og abort for ikke å bli ytterligere belastet tanke- og følelsesmessig av andres motforestillinger og fordømming. Kvinnene hadde behov for å beskytte seg i en sårbar situasjon. Hvorvidt kvinnene valgte hemmelighold som strategi ble påvirket av sosialt miljø i form av motforestillinger, fordømming og graden av åpenhet/lukkethet i forhold til abort. Som abortpasienter håpet de å unngå å møte kjente.

Rettferdiggjøring

Kvinnene kunne søke å rettferdiggjøre abortavgjørelsen og aborten både overfor seg selv og andre, inkludert helsepersonell, og begrunnelsen måtte være god.

Fungere «her og nå» og samtidig se framover

Kvinnene kunne håndtere det å være abortpasient ved å tilpasse seg, være lydig/usynlig eller ved å prøve aktivt å kontrollere pasientsituasjonen. Å ha noe positivt å se fram til kunne være viktig her.

Generell betydning av resultatene

Hva vet vi nå om det å gjennomgå selvbestemt abort? Om disse 18 kvinnene kan vi danne oss et helhetlig bilde av deres opple-

velse og omsorgsbehov. Vi har fått ny og dypere kunnskap om hvordan ulike komponenter i abortopplevelsen griper inn i hverandre og gir følger for kvinners livsverden og helse.

Sykepleien må ta utgangspunkt i kvinnes helhetlige opplevelse av sin livsverden. Abortprosessen kan beskrives gjennom ulike faser og dimensjoner, men disse kan ikke betraktes hver for seg – alt henger sammen. Det som hender tidlig, underveis, og til slutt i prosessen har gjensidig innvirkning på hverandre. Undersøkelsen som her er presentert, gir grunnlag for å hevde at helhetlig pasientomsorg innebærer mer enn å hjelpe kvinnen med selve abortinngrepet.

Implikasjoner av resultatene

Undersøkelseresultatet gir *praktiske konsekvenser* for sykepleier-*abortpasient*-forholdet og sykepleieintervensjonen overfor pasientgruppen. Det er behov for flere, direkte sykepleietiltak overfor kvinnen mens hun er abortpasient, og kontinuitet i pleien ved at kvinnen får færre personer å forholde seg til, og et tilbud om oppfølging etterpå for dem som ønsker det.

Undersøkelseresultatet gir *etiske konsekvenser* med hensyn til holdning. Omsorgsgivere må erkjenne at forhold er moralsk problematiske. Kvinnes utsagn dokumenterer at opplevelse av respekt og medmenneskelighet er av uvurderlig betydning. Pasientutsagnene inkluderte i vesentlig grad sykepleierne; sykepleiers intervensjon kan altså antas å være av betydning for pasientopplevelsen, og det ser ut til at kvinnene ønsket mer direkte involvering fra helsepersonell.

Omsorgspraktiske konsekvenser

For at personalet skal få kunnskapen, må teorien om kognitivt-emosjonelt etterspill tilbakeføres til det praksisområdet hvor den

har oppstått fra, det vil si der undersøkelsen har foregått. Da teorien har størst gyldighet der, må den sies å ha størst betydning der. Det personalet som har direkte kontakt og samhandling med abortsøkende pasienter, vet best å finne løsninger på problemstillinger som teorien reiser. I denne sammenhengen blir forskeren å regne som utenforstående, men innen «grounded theory»-tradisjonen er det likevel vanlig å antyde konsekvenser for praksis (Glaser & Strauss 1967).

Undersøkelsen er gjort i den hensikt å få kunnskap om kvinners opplevelse av sin situasjon og sitt omsorgsbehov ved provosert abort. Det vil si at pasientperspektivet er utgangspunktet. Å erkjenne abortpasienten som sentrum og utgangspunkt for omsorg og pleie, betyr at vi som omsorgsgivere må bruke vår kunnskap på hennes premisser. Hvordan abortkvinnen opplever seg selv og sin situasjon vil vise oss hvordan vi kan gi bedre omsorg og pleie, noe som vil kunne medføre økt kvalitet på helsetilbudet til abortsøkende kvinner. Teorien om kognitivt-emosjonelt etterspill formodes å gjøre personalet i stand til bedre å se abortpasientens livsverden.

Omsorgsetiske konsekvenser ser ut til å kunne gjelde alle tre faser i abortprosessen. I fasen med preabort graviditet kommer kvinnen i kontakt med helsevesenet ved konsultasjon hos allmennpraktiserende lege for abortbegjæring, som medfører poliklinisk undersøkelse på institusjon som foretar abort. For gjennomføring av abortinngrepet er kvinnen dagpasient i sykehus seks-åtte timer. Kvinnen er abortpasient i prosessens to første faser, men ikke i den tredje fasen, da svangerskapsavbruddet er et faktum. Hun er fortsatt abortkvinne. Etter svangerskapsavbruddet finnes ikke helsetilbud spesielt knyttet til hennes situasjon som abortkvinne.

Etterspillet ved valgets kvaler og graviditetsopplevelsen, og ved abortpasientopplevelsen, skulle tilsi et pleie- og omsorgstilbud spesielt tilrettelagt med tanke på mellommenneskelige relasjoner i abortpasi-

ent-sykepleier-forholdet. Den «gode» og terapeutiske samtalen og informasjonsspektet er sentrale her. Empatisk væremåte og medmenneskelighet blir fundamentet for omsorgen overfor abortpasientene. Grunnlaget for intervensjon synes å være at helsepersonell med profesjonell holdning møter kvinnen – og hennes tanker og følelser – på det ståstedet hvor hun befinner seg. Samtale og informasjon skulle skje ut fra kvinnens behov og på hennes premisser. Teorien om kognitivt-emosjonelt etterspill viser at kvinnen i abortpasientsituasjonen har reelle problem som kan løses ved adekvat intervensjon. Ifølge teorien er det opplevelsen av kognitivt-emosjonelt etterspill helsepersonell må stille seg profesjonelle overfor, og ikke spørsmålet om å velge abort eller ikke.

En praktisk implikasjon av teorien om kognitivt-emosjonelt etterspill synes å være at det er behov for et planlagt ettervern, kanskje i form av et telefonnummer kvinnen kan ringe ved behov – eller avtalt tid for «etterkontroll», der kvinnen får anledning til å snakke ut om følelser og refleksjoner knyttet til erfaringen med svangerskapsavbrudd.

Sykepleietjenesten ved kvinners innleggelse i sykehus for selvbestemt abort

Undersøkelsen av abortsøkende kvinners erfaringer viste at sykepleietjenesten sannsynligvis har stor betydning for abortkvinners helhetlige helsesituasjon. I en undersøkelse av møtet mellom (kvinnelig) sykepleier og abortpasient som jeg nå er i ferd med å avslutte, har jeg sett nærmere på dette (Huser 1998). I intervjuene med og observasjonene av pasienter og sykepleiere ønsket jeg å få belyst a) hva som skjer i møtet mellom pasient og sykepleier ved kvinners innleggelse for selvbestemt abort, b) hvordan retten til selvbestemt abort omsettes i praksis i en klinisk sykepleiepraksis, c) hvilke omsorgsbehov

kvinne har i forbindelse med innleggelse og behandling ved abort, d) hvilke sykepleiehandlinger som blir ansett som vesentlige for at kvinner skal føle seg respektet og ivaretatt ved gjennomføring av selvbestemt abort, og e) hvilken betydning kulturelle syn på abort har for omsorgsrelasjonen.

Ifølge abortloven har helsepersonell reservasjonsrett, det vil si anledning til å søke fritak av samvittighetsgrunner for medvirkning til abort. Det er for å unngå en potensiell samvittighetskonflikt hos personer som blir direkte involvert i kunstig framkalt svangerskapsavbrudd at lovgiverne har regelfestet en slik reservasjonsrett (Syse 1993). For sykepleiere betyr reservasjonsretten at de kan søke fritak fra å assistere legen ved abortinngrep, det vil si at dette er relevant for operasjons- og anestesisykepleiere. I utfyllende kommentarer til yrkesetiske retningslinjer skriver Norges Sykepleierforbund:

«Sykepleierens mest fundamentale norm er plikten til å vise omsorg for alle som lider uansett hva årsaken til lidelsen måtte være. [...] Sykepleieren har plikt til å delta i all lovlig behandling og pleie av pasienter med ett unntak: retten til fritak av samvittighetsgrunner ved abort. Det gis ikke fritak for å gi kvinnen stell, pleie og behandling før og etter abortinngrepet.» (Norsk Sykepleierforbund 1993).

Hver enkelt arbeidstaker må gi skriftlig melding til arbeidsgiver om samvittighetsfritak, og dette fritaket må gjelde alle inngrep etter loven. Den enkelte sykepleier skal altså ikke selv ta stilling til grunnlaget for det enkelte inngrepet eller fra pasient til pasient, og det foreligger ingen reservasjonsrett i øyeblikkelig-hjelp-situasjoner eller ved abortinngrep der det er fare for kvinnens liv eller helse (Syse 1993). Tre ganger så mange sykepleiere i forhold til leger reserverer seg (St. meld. nr. 16 (1995–96)). Ifølge abortloven plik-

ter alle sykehus til enhver tid å ha personell som utfører aborter og må rapportere om dette.

Kvinnemøte og omsorgsrelasjon ved selvbestemt abort

Retten til selvbestemt abort materialiseres i møtet mellom pasienten og sykepleieren. Kvinnen er i en spesielt sårbar situasjon, og møtet er avgjørende med hensyn til hvordan kvinnen føler seg respektet for det valget hun har gjort og dermed utfallet av aborthendelsen. Sykepleiernes holdninger til abortspørsmålet og til kvinner som søker abort, har stor etisk betydning i omsorgen (Sherwin 1992). Det viser seg at abortsøkende kvinner blir møtt og behandlet på ulike måter, og at sykepleiere erfarer ulike dilemmaer i omsorgsrelasjonene. Kanskje kan et ønske om nøytralitet og profesjonalitet føre til at sykepleiere ikke tør å gå inn i en dialog med kvinnen ved eventuelle tegn på tvil eller problemer som kvinner har i abortsituasjonen, og kanskje mener sykepleieren at abortkvinnen burde være i stand til å ta seg av et barn, men prøver å skjule denne holdningen. Sykepleiere erfarer at mange abortpasienter gir uttrykk for at valget er rett, men at gjennomføringen av valget er svært vanskelig for kvinnene. I en slik situasjon kan det være vanskelig å vite hvilke sykepleiehandlinger som av pasienten oppleves som respekt og aksept og hvilke som oppfattes som moralisering.

Alle kvinner har sin egen livshistorie knyttet til egen fruktbarhet, og reproduksjonsopplevelser har for alle kvinner styrke og verdi (Sundström-Feiggenberg 1988). Når både mottakerne og utøverne av abortsykepleie er kvinner, blir dette en spesiell omsorgssituasjon dominert av viten om eget kjønn og reproduktive erfaringer. Pasient-sykepleier-relasjonen blir viktig ikke bare for pasientenes, men også for sykepleiernes følelsesmessige velvære.

God sykepleie og etisk rett og forsvarlig sykepleiepraksis vil bidra positivt til kvin-

nenes selvfølelse, kontroll og opplevelse i abortsituasjonen. Dette kan også påvirke hennes ønske om å ta imot råd og veiledning om framtidig prevensjonsbruk for å unngå uønsket graviditet senere. God reproduktiv helse for abortsøkende kvinner vil således blant annet avhenge av sykepleierens evne eller vilje til å gjennomføre sitt sykepleieansvar ved selvbestemt abort.

Benny Huser
høgskolelektor

Avdeling for førebyggjande helsearbeid
Høgskolen Stord/Haugesund

Litteratur

- Andersson, K.M. *Omvårdnad. Framväxten av en ny vetenskap*. Esselte Studium 1984
- Bondevik, M. *Ensomhetsopplevelse. En fenomenologisk begrepsanalyse*. Alma Mater Forlag, Bergen 1988
- Glaser, B.G. & A.L. Strauss. *The Discovery of Grounded Theory*. Aldine Publishing Company, New York 1967
- Huser, B. *Kvinnens opplevelse av gjennomgått selvbestemt abort*. Hovedfagsoppgave i sykepleievitenskap, Grafisk Hus, Bergen 1993
- Huser, B. *Selvbestemt abort i et sykepleieperspektiv*, i M.S. Fagermoen, R. Nord, B.R. Hanestad og E. Bjørnsborg (red.). *Fra kunst til kolikk. Norsk sykepleieforskning i fokus*. Universitetsforlaget, Oslo 1998
- Meleis, A.I. *Theoretical Nursing. Development and Progress*. 2. utg., J.B. Lippincott Company, Philadelphia 1991
- Nordenstam, T. *Fra kunst til vitenskap. Humanvitenskapenes grunnlag i et historisk perspektiv*. 2. oppl., Sigma Forlag 1989
- Norsk Sykepleierforbund. *Yrkesetiske retningslinjer og ICNs kodeks*. Fagserie nr. 1, 1993
- Sherwin, S. *No Longer Patient. Feminist Ethics & Health Care*. Temper University Press, Philadelphia 1992
- St. meld. nr. 16 (1995–96) *Om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd mv*. Sosial- og helsedepartementet
- Sundström-Feiggenberg, K. *När livet var som bäst*. Studentlitteratur, Lund 1988
- Syse, A. *Abortloven. Juss og verdier*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1993

Noter

1. Takk til Gro Hanne Aas og Anne K. Haugestad for hjelp til å gjøre artikkelen publiseringsklar. Takk til Kirsti Malterud for nyttige kommentarer.
2. Støttet av Norsk Sykepleierforbund.
3. Undersøkelsesopplegget var kvalitativt. Utvalgs-kriterier var at kvinnene skulle være over 18 år, ha diagnosen provosert abort, ikke ha diagnostisert psykiatrisk lidelse, snakke godt norsk og samtykke i deltakelse. Data ble samlet inn ved hjelp av individuelle, kvalitative forskningsintervju med kvinnene fra to til fire uker etter abortinnngrepet.
4. Fra *Studieplan for sykepleievitenskap*, Det medisinske Fakultet, Universitetet i Bergen 1986.

Abort – eit moralsk press på kvinna sitt seksualliv

Av Mette Løkeland-Stai og Johanne Sundby

Abort vert utført i alle samfunn, lovleg eller ulovleg, og er eit av dei viktige familieplanleggingsmidla kvinner har. I denne artikkelen drøftar Mette Løkeland-Stai og Johanne Sundby korleis manglande aksept for å framsetja abort som eit familieplanleggingsmiddel på line med andre prevensjonsmiddel er eit hinder for fulle seksuelle og reproduktive rettar for kvinna. Abort er nødvendig for at kvinna skal ha ein sjanse til å velja å verta mor eller ikkje. Forfattarane lyfter også fram at det er viktig at samfunnet innser det og ikkje legg moralsk byrde på kvinner som tek abort; det bør i staden gjerast ein innsats for å få ned talet på uynskte svangerskap.

Abort er ein lovfesta rett i Noreg, og tilgangen til og kunnskap om ulike prevensjonsmiddel er høg. Me ligg langt framme internasjonalt når det gjeld kvinna si reproduktive helse og rettar. Til tross for det heftar det framleis mange moralske vurderingar og lodd ved seksuallivet til kvinner. Aborten er ålment godkjend i samfunnet, og dei fleste tykkjer det er skjønleg at unge kvinner på 16 år utan jobb, utdanning og fast partner ikkje ynskjer å verta mødre, men mange får problemer med å akseptera at jenter i slutten av tjueåra med utdanning, jobb og med fast partner tek det same valet. Inntrykket er at jenter i slutten av tjueåra kjenner seg pålagt ein situasjon der dei må

rettferdiggjera avgjerda si, og mange kjem i forsvarsposisjon. Det moralske presset er stort.

I tillegg er abort framleis eit tabuemne så snart spørsmålet dreier seg om noko meir enn generell medisin, etikk eller politikk. Vanskane med å få innført abortpilla – med grunngjevinga at det vert for «lettvin» – er eit døme på at ein har moralske heftingar ved abort som ikkje finst ved dei fleste andre medisinske inngrep.

Abort vert utført i alle samfunn – lovleg eller ulovleg – og er med det eit av dei viktige familieplanleggingsmidla kvinner har. Det er viktig at samfunnet innser dette og ikkje legg ei moralsk byrde med påføring

av mellom anna skuld og skam på kvinner som tek abort. I staden bør ein gjera ein innsats for å få ned talet på uynskte svangerskap.

Kampen var ikkje over

Då retten til sjølvbestemt abort i Noreg endeleg vart vedteke 30. mai 1978, trudde mange at striden var over, men motstandarane hadde ikkje, og har ikkje, lagt ned stridsøksa. Det kjem stadig framlegg til skjerping av abortlova, og kravet om tvungen rådgeving er eit tilbakevendande tema.

I samband med St. meld. nr. 25 (1993–93) *Om menneske og bioteknologi* kom abortsaka opp på nytt. Kunnskapen ny teknologi kan gje om malformasjonar hjå fosteret og genar, og denne informasjonen som grunnlag for abort, vart diskutert (Skjeldestad 1995). Abortmotstandarane lot ikkje sjansen gå ifrå seg, og det kom eit framlegg for Stortinget frå Kåre Gjønnes (KrF), Anne Enger Lahnstein (Sp) og John Alvheim (Frp) til ny paragraf 95a i Grunnlova: «Menneskeverdet skal være ukrænkelig. Enhver har Ret til Liv og legemlig integritet fra Undfangelse til naturlig Død. [...]» Tillegget om eit ukrenkeleg menneskeverdet frå unnfanginga er ein freistnad på å få ei lovfest definering av fosteret som eit fullverdig menneske frå sædcella smeltar saman med egget. Då kjem det nært juridisk å definera abort som mord. Framlegget fall (Ringheim 1995).

I 1997 vart det oppdaga at Rikshospitalet truleg sidan 1972 hadde hatt ein praksis med tre gonger årleg å senda samleikasser med fostre, og namnelister på alle kvinner som hadde foreteke abort, til ein gravlund i Oslo. Oversendingane vart gjort utan samtykke frå kvinnene, noko som må reknast som eit overtramp mot desse kvinnene (NTB 1997). Dette sette i gang eit ordskifte om minnelund for restane etter aborterte foster, og Statens helsetilsyn ynskte å sjå nærare på praksisen.

Før og etter striden om sjølvbestemt

abort meinte mange at folk ville verta meir skjødeslause med bruk av prevensjonsmidlar når det «berre» var å ta abort dersom ein vart gravid. Det viste seg at innføringa av sjølvbestemt abort ikkje førte til ein auke i aborttalet. Norske helsemyndigheiter har i ettertid overvaka abortsituasjonen og sett i gang tiltak for å førebyggja uynskte graviditetar. I 1995 kom St. meld. nr 16 (1995–96) *Om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd*. Det er viktig å merka seg den ideologiske endringa som regjeringa står for når dei no har endra formuleringa «førebygging av uynskte svangerskap» til «abortførebyggjande tiltak» som det heiter i den siste kampanja deira.

Abortstatusen i Noreg

Kairo-dokumentet¹ slår fast i paragraf 7.2 at reproduktiv helse er «ein tilstand av komplett fysisk, mentalt og sosialt velvære, og ikkje berre fråvær av sjukdom eller svakheit knytt til alle tilhøve relatert til reproduksjonssystemet og systemet sin funksjon og verkemåte». Reproductiv helse tyder difor at folk skal vera i stand til å ha eit trygt og tilfredsstillande seksualliv, at dei har evna til å få barn og fridom til å avgjera om, når og kor ofte dei vil ha barn. I det ligg retten til informasjon og tilgang på rimelige, sikre og akseptable prevensjonsmiddel og anna fruktbarheitsregulering (NSSR 1997).

Noreg ligg særst langt framme i verds-samanheng når det gjeld å handheva desse rettane. Den norske regjeringa har ratifisert alle dei fire menneskerettsavtalane,² og har i stor grad oppfylt intensjonane i avtalane. Det tyder likevel ikkje at alt er rosenraudt.

Kvinner har hatt rett til gratis, sjølvbestemt abort innan utgangen av 12. svangerskapsveke sidan 1979. Lov om svangerskapsavbrot har ikkje ei absolutt øvre grense fastsett i svangerskapsveker. Men etter 12. veke må ein få søknaden gjennomgått av ei nemnd, og det er føresett at etter utgangen av 18. svangerskapsveke skal det

føreliggja særleg tungtvegande grunnar. 75 % av abortane skjer innan utgangen av 9. veke, og 97–98 % innan 12. veke (St. meld. nr. 16 (1995–96)).

Talet på abortar per fertile kvinne har vore stabilt frå 1979 til 1994, medan talet på abortar har gått ned med 10 % mellom 1989 og 1994. Det skuldast mellom anna at talet på fertile kvinner har gått ned i perioden (St. meld. nr. 16 (1995–96)). Elles har reduksjonen kome blant gifte kvinner, medan aborttalet har vore uendra blant ugifte kvinner. Ugifte kvinner tek fleire abortar enn gifte kvinner i alle aldersgrupper, med unntak av tenåringer (Skjeldestad 1995). Aldersgruppa med størst aborthyppigheit er 20–24 år. At ugifte kvinner i alderen 20–24 år tek flest abortar er neppe overraskande for dei fleste av oss. Talet på svangerskap som har endt med svangerskapsavbrot, har i perioden variert mellom 19 og 23 prosent. Dersom ein trekkjer frå spontanabortane ville talet ha vore under 19 prosent. Det er ein klår fylkesvis variasjon med dei høgste tala i Oslo og dei lågaste i Agderfylka, Rogaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Hordaland (St. meld. nr. 16 (1995–96)).

Abortmetodar

Det vanlegaste inngrepet er kirurgisk; oppblokking av livmorhalsen og tømning av uterinholra ved hjelp av vakuumsug. Inngrepet vert gjort poliklinisk (dagkirurgi) og vanlegvis under full narkose. Inngrepet er ressurskrevjande av di ein treng ei rekke ulike kategoriar av helsepersonell som sjukepleiar, anestesisjukepleiar, anestesilege, gynekolog, operasjonssjukepleiar og personale spesialisert på postoperativ overvaking.

I tillegg finst abortpilla Mifegyn, RU 486 som er utvikla i Frankrike, der ho vart nytta ved 1/3 av alle abortar i 1994 (St. meld. nr. 16 (1995–96)). Det er ikkje levert inn nokon søknad om marknadsføringsløyve for abortpilla til Statens Legemiddelkon-

troll. Kvart einskild sjukehus kan, dersom sjukehuset har eiga gynekologisk avdeling, søkja om «spesielt godkjenningssfritak» for å få tilgang til å bruka abortpilla. Det er ikkje mange sjukehus som til no har søkt og fått innvilga godkjenningssfritak for abortpilla, men det vert stadig fleire. Abortpilla gjev kvinna betre kontakt med og kontroll over prosessen sidan ho er medviten heile tida, risikoen er endå mindre sidan det ikkje er eit operativt inngrep, og metoden er mykje mindre ressurskrevjande enn den kirurgiske aborten. Overlege Ole Erik Iversen ved Haukeland sjukehus meiner at talet på kirurgiske abortar kan reduserast med 90 prosent med optimal bruk av angrepille og abortpille (Folkvord 1999b). Det har vore ei viss trenering i prosessen for å gjera abortpilla ålment tilgjengeleg og brukt rundt om på sjukehusa. Argumentet om at det vil gjera aborten «for lettvinnt», er eit døme på den moralske vurderinga av aborten, som ikkje heftar ved andre former for medisinsk behandling. Når ein ny metode minskar risikoen og betrar ressursbruken såpass som denne, vert han på andre felt innanfor medisinen raskt teke i bruk og gjort tilgjengeleg for dei fleste pasientane. Menneskerettane seier mellom anna at ein har rett til å nytta godt av vitskaplege framsteg så det er ottefullt at ei betring av ein allereie lovfesta prosedyre ikkje vert gjort ålment tilgjengeleg (IPPF 1995).

Abort gjev ikkje auka risiko for psykiske problem

Undersøkingar syner at kvinner som vurderer svangerskapsavbrot, tenkjer nøyte gjenom avgjerda. Det er ikkje haldepunkt for at kvinner som har fått utført svangerskapsavbrot, har forhøya risiko for psykiske etterverknader på grunn av inngrepet åleine. Slike etterverknader har samanheng med om kvinna har hatt ei psykisk liding tidlegare, om ho foretok inngrepet etter stort press utanfrå eller om avgjerdsprosessen var særskild konflikthaldig (St. meld. nr. 16

(1995–96)). At ein del kvinner får sorgreaksjonar er ein naturleg reaksjon på line med reaksjonar etter andre vanskelege val og situasjonar i livet. Gravide kvinner som vel abort, er ei heterogen gruppe. Ei undersøking med intervju frå Trondheim tyder på at utsikta til å verta einsleg forsørgjar er den sterkaste grunnen til å velja abort. Faktorar som påverkar utkommet av det uynskte svangerskapet, var dei same for dei kvinnene som var for ei liberal abortlovgjeving og dei som var imot. Terskelen for å velja abort er høgare for den fyrste aborten enn for den andre og vert mindre etter kvart (Skjeldestad 1995). Det kan tyda på at etterverknadene og problema knytt til abort ikkje er eit så stort problem som enkelte abortmotstandarar vil gjera dei til.

Rådgjeving og abort – verdinøytralt?

Offentlege vedtak seier at ein føreset at informering og rettleiing av abortsøkande

kvinner vert dekkja av den offentlege helsetenesta eller anna offentlig verksemd, til dømes sosialkontor, familievernkontor o.l. Tilbod om informasjon og rettleiing basert på livssyn eller ideologi er eit supplement for dei kvinnene som særleg ynskjer det. Det skal ikkje erstatta det offentlege sitt tilbod, eller framstå som ein del av det offentlege tilbodet. Lækjaren pliktar å informera kvinna om dei medisinske prosedyrane, og det skal informerast om at tilbod om informasjon og rettleiing finst, men det er opp til kvinna sjølv om ho vil ta imot tilbodet, jamfør § 2 og § 5 i abortlova (St. meld. nr. 16 (1995–96)).

Obligatorisk sosialmedisinsk/etisk rådgjeving vart føreslått både i samband med handsaminga av abortlova av 1975 og i 1978. Vidare har spørsmålet vore oppe ei rekke gongar seinare, mellom anna i samband med Stortinget si handsaming av St. meld. nr. 25 (1992–93) *Om mennesker og bioteknologi*. Framlegget har vorte avvist alle gongene (St. meld. nr. 16 (1995–96)).

Samtlege fylke har familievernkontor.

Helsepersonell i Ja til livets mønstring mot selvbestemt abort 7. mai 1986 i Oslo. (Foto: Ellen Aanesen)

Halvparten av dei er eigd av kyrkja og den andre halvparten av fylkeskommunar eller kommunar, noko som gjer at mange av dei ikkje oppfyller kravet om verdinøytralitet. 15 av dei 55 sjukehusa som gjennomfører abort, oppgjev AAN³ som ein aktuell rådgjeving sin instans for kvinner som er i tvil. Det vert i samband med dette ikkje rutinemessig opplyst om at kvinna også kan venda seg til offentlege instansar som helsevesenet, sosialkontor, familievernkontor etc. Tre sjukehus opplyser at det er etablert AAN-kontor i sjukehusa sine egne lokale i tilknytning til gynekologisk avdeling / fødeavdeling. Dette tyder på gjennomgåande brot på kravet om tilbod på rådgjeving frå verdinøytrale, offentlege instansar.

Frå ei undersøking gjort blant norske sjukehus for å kartleggja informasjon og tilbod om rettleiing i samband med abort, kom det mellom anna fram haldningar blant personalet som kan tyde på at ein skilde har vanskeleg for å akseptera at kvinner kan verta uynskt gravide og be om svangerskapsavbrot. Undersøkinga syner også at kvinner kan ha problemer med å be om abort innan 12. svangerskapsveke, fordi nokre lækjarkontor ikkje prioriterer abortsøkande kvinner. Samtidig finst det også lækjarar som ikkje ynskjer å formidla kravet til kvinna om abort. Det gjeld ein sær sars liten prosent, men det gjer at nokre krav må handsamast i nemnd fordi sjukehusa mottek dei seint. Rundt tre prosent av alle abortar i 1996 vart innvilga etter handsaming i nemnd (Ones og Elvbakken 1998).

AAN gjev rådgjeving med utgangspunkt i eit uttalt verdigrunnlag som seier at livet startar ved unnfanginga, og at det har same krav på respekt og vern frå byrjinga til slutten. Målsetjinga deira er for det fyrste at dei ynskjer å arbeida for å redusera aborttala og i andre omgang å gje kvinner eit breiast mogleg grunnlag for å ta eit sjølvbestemt val i spørsmålet om barn eller abort. Eit nær sagt uløseleg dilemma. Samtaletilbodet gjeld tema kring

fødsel, svangerskap og abort. Det er gratis, kan vara ein til to timar, og det finst inga eller kort ventetid (Apold 1998).

Frå fagrørslene til lækjarane og jordmødrene kan ein sjå ei klimaendring i haldninga til AAN. I 1990 omtalar *Tidskriftet for jordmødre* AAN i positive ordelag, medan det kjem fram ein klårare skepsis på leiarplass i 1995. Britt Eide uttrykker støtte til Sylvia Brustads ynskje om å kutta i overføringane til AAN, og seier at jordmortenesta ynskjer å bidra i det svangerskapsførebyggjande arbeidet. Leiaren i Allmennpraktiserende legers forening, Kåre Reiten, argumenterer direkte for at lækjarane er best skikka til å driva rådgjevingarbeidet, og at det er betenkeleg at det er overlate til ein anti-abort-organisasjon (Fjær 1998). I tillegg til å tala kvinnene si sak, er dette også ein strategi for å trygga deira egne interesserer på feltet.

Statens helsetilsyn har på bakgrunn av rapport frå AAN gjeve uttrykk for at dei finn AAN sitt formelle og uformelle samarbeid med sjukehusa uheldig, og dei meiner ordninga kan vera i strid med forskrift og rettleiing til lov om svangerskapsavbrot. Ein evalueringsrapport syner at rådgjevarane til AAN har mangelfull kompetanse innan rådgjevingsskjema. Men til tross for dette har AAN på nærare 20 år vorte endra frå å vera eit kontor til å ha 19 distriktskontor, 45 tilsette og eit budsjett på over 10 millionar kroner. Stortinget skilde ut eige tilskot til AAN over statsbudsjettet frå og med 1988: 2,2 mill. i 1988 og 9,4 i 1994 (St. meld. nr. 16 (1995–96)).

Kvinna tek valet

Ei norsk undersøking gjort av Finn Egil Skjeldestad syner at 85 % hadde teke avgjera før dei kontakta helsevesenet. 0,6 % tok avgjerda i lag med lækjaren. Færre rådførte seg med lækjaren i 1993 (4,4 %) enn i 1983 (9,3 %). Medan fleire rådførte

seg med barnefaren – 90 % i 1993 mot 75 % i 1983. Undersøkinga syner at informasjonsplikta var betre ivareteken i 1993 enn ti år tidlegare – 4 av 5 hadde fått oppfylt informasjonsbehovet sitt. Ei undersøking frå 6 sjukehus i 3 fylke frå juni til desember 1994 fann at 7 % ynskte rettleiing i samband med konsultasjonen på sjukehuset før svangerskapsavbrotet (St. meld. nr. 16 (1995–96)).

I 1983 sa 94 % at dei ikkje hadde opplevd press til å setja fram krav om svangerskapsavbrot, mot 85 % i 1993. På same tid opplevde 1,6 % press til å gå svangerskapet ut i 1983, mot 3,8 % i 1993. Det vil seia meir enn ei dobling. På ymse spørsmål med tanke på tvil knytt til avgjerda om abort svarte dei: Inga tvil om avgjerda: 78 % (1983) mot 33 % (1993). Tvil, men ikkje vanskeleg å ta avgjerda: 10 % (1983) mot 38 % (1993). Tvil, vanskeleg å ta avgjerda: 7 % (1983) mot 23 % (1993). Framleis i tvil: 2,5 % (1983) mot 6 % (1993) (St. meld. nr. 16 (1995–96)). Dette kan tyda på at klimaet når det gjeld abort hjå ålmenta har endra seg, og gjort abort mindre akseptabelt.

Kunnskapsnivået om og bruken av prevensjon er høg i Noreg. Bruksmønsteret av prevensjon gjenspeglar dei generelle retningslinene for prevensjon (Skjeldestad 1995). Etter lov skal ein gje rettleiing om prevensjon på anmodning frå kvinna etter ein abort. Det ser imidlertid ut til at nokre lækjarar er vel ivrige med å påverke til bruk av prevensjon, sjølv om kvinna ikkje har ytra ynske om dette (Ones og Elvbakken 1998). Over 70 % av kvinner som gjennomfører abort, brukte ikkje prevensjon på det tidspunktet dei vart befrukta – noko som ikkje bør overraska, sidan prevensjon stort sett verkar etter si hensikt.

Betra prevensjonsbruk gjev færre abortar og færre fødslar

Nesten 60 % av graviditetane til einslege kvinner endte i provosert abort. Når det

derimot gjeld gifte/sambuande kvinner, ender ikkje nødvendigvis uplanlagte svangerskap med provoserte abortar. Berre 5 % av graviditetane til gifte eller sambuande kvinner som er barnlause eller har eitt barn, i alderen 20–34 år, vert avbrote, medan 27,5 % av graviditetane til gifte/sambuande kvinner med to eller fleire barn, i alderen 35–44 år, vert avbrote. Blant einslege kvinner vil difor ein auka bruk av prevensjon eller ein overgang til meir effektive prevensjonsmiddel gje færre uynskte svangerskap og færre abortar. Hjå den gifte/sambuande gruppa vil eit slikt skifte redusera talet på fødslar i staden for talet på abortar. Ein har difor grunn til å tru at betra prevensjonsbruk i Noreg vil ha større innverknad på det totale talet på fødslar enn på talet på provoserte abortar (Skjeldestad 1995).

Helsepersonell som utfører eller assisterer ved sjølv abortinngrepet, og berre dei, har reservasjonsrett. Rapportar tyder derimot på at nokre reserverer seg frå å ha med abortsøkande kvinner å gjera. Denne reservasjonsretten gjer at abortsøkande kvinner kan møte den situasjonen at dei må reisa vekk for å få utført ein abort.

Ålmenta og abort

I dag er det få som trur at sjølvbestemt abort som offisiell og lovleg rett er truga. Bortsett frå Ludvig Nessa⁴ og hans kampbrør, er det så å seia ingen som går til frontalåtak på aborten. Aborten har vorte akseptert i samfunnet, noko abortmotstandarane har teke fylgjene av; dei har gjort seg meir usynlege og lagt kampen til litt andre arenaer og frå litt andre vinklar. I staden for å angripe heile abortlova, freistar abortmotstandarane å snevra inn grensene for aborten, slik som det tidlegare nemnde grunnlovsframlegget frå Anne Enger Lahnstein var ein freistnad på. Dei har kome seg inn på rådgevingsmarknaden med AAN som, under dekke av å vera eit nøytralt samtaletilbod, stendig får ein

auka pott av statsbudsjettet. Det er ein etisk og moralsk krig, og i det ideologiske ordsiftet er det abortmotstandarane som er den leiande krafta.

Forferdeleggjering av abort

Janet Hadley er ein frilansskribent frå Australia som har gjeve ut ei bok om den internasjonale abortpolitikken. Hennar observasjonar av abortmotstandarane fortel at strategien deira er å isolera aborten som ei unik, vond gjerning som er moralsk forferdeleg, som gjennomførast utelukkande for kvinna sin føremon, og som er ei unaturleg handling i strid med kvinna sin moderlege natur. Dessutan vert abort nytta som prevensjon. Sidan dei tradisjonelt sett er imot sex utanfor ekteskapet, er dei også som oftast skeptiske til ei liberalisering av tilgangen på prevensjon, men abort vert rekna som verre enn prevensjon (Hadley 1996).

Dette finn me att i den norske debatten også. I samband med grunnlovsframlegget verserte det ei kjendisliste iscenesett av «Rett til liv-aksjonen» som eit støtteopprop til framlegget. Lista møtte noko motbør av di enkelte kjende seg misbrukt og aldri hadde sagt ja til å stilla seg bak oppropet. Oppropet sa slikt som at alle foster har rett til å leva, og at vi menneske ikkje skal bestemme over andres liv – berre kvinna sitt liv ser ut til å falla utanfor det kravet (Ringheim 1995). Grunnlovsframlegget til Lahnstein vekte strid i eigne rekke av di det vart oppfatta som eit åtak på abortlova. Sjølv kalte ho det ei innstramming. Marit Arnstad sa til Aftenposten: «Jeg er en varm tilhenger av selvbestemt abort og dagens abortlov. Jeg ønsker ikke en ny abortdebatt» (Spence 1995).

I ein kronikk i Aftenposten seier forfatternen Elin Brodin at både menn og kvinner, barn og fostre – og naturlover – må visast ein grunnleggjande respekt, elles vert me sjølvdestruktive. Det store problemet er det moderne mennesket som er av den meininga at kontroll over naturen, både i og

utanfor oss, er fødselsretten vår. Den mentaliteten har resultert i mellom anna forureining, industriell dyremishandling og menneskesortering. Ho går hardt ut og meiner at abortsystemet er ein del av vår tids menneskeofring. Me – og med det meiner ho kvinna – må ta ansvar for handlingane våre (Brodin 1995).

Avpolitisering av aborten

Medan antiabortrørsla gjer alt dei kan for å gjera abort til eit politisk spørsmål, har «pro choice»-gruppene⁵ gjort sitt beste for å framstille abort som eit ikkje-politisk spørsmål, seier Hadley. Det gjer dei i redsle for å skape ei bølge av motstand mot dei rettane som er oppnådd. Kjem dei på banen i ordsiftet, nyttar dei ifylgje Hadley desse argumenta:

- Abort er eit vonde (men eit nødvendig vonde).
- Abort er alltid ei tragedie.
- Abort er alltid den siste utveg for kvinner som er «desperate» av di dei har vore uheldige eller dumme.
- Abort er eit djupt privat spørsmål.
- Å vera for sjølvbestemt abort er også å vera for familien.
- Bättre prevensjon vil redusera behovet for abort.
- Abort kan aldri anbefalast som prevensjonsmetode.

Dei står fast på at utrygge abortar drep kvinner og øydelegg helsa deira og at sikker abort er nett det – sikker. Dette gjer at argumenta deira ofte fell saman med antiabortgruppa sine argument. Det kan sjå ut til at både meiner det er moralsk forkasteleg – kvifor skulle det elles verta omtala som eit nødvendig vonde? (Hadley 1996).

I staden for å trakka inn på den ideologiske arenaen og gå inn i det etiske/moraliske ordsiftet snakkar abortforsvararane på si side om kven som har retten til å ta valet og at valet skal liggja hjå mor. Dette

burde vera eit sjølv sagt prinsipp, men Hadley har rett når ho seier at ordet val lyder penare og meir akseptabelt enn å snakka om kvinneundertrykking eller kvinners rettar, og at ingen eigentleg vel abort. Ein ikkje-planlagt graviditet viser ofte kvinna kor avgrensa kontroll ho har over sitt eige liv. Å tala om val når det gjeld abort lyder litt egoistisk, om lag som ein time hjå frisøren. Det gjer det også vanskelegare for kvinner å snakka om røynsle sine (Hadley 1996).

Frå ordskifte i norske media finn ein igjen argumenta over. Dagbladet intervjuar den dåverande høgereleiaren i samband med abortordskiftet som kom opp kring grunnlovsutspelet. Ifylgje intervjuet vart Kaci Kullmann Five

«[...] rystet til sitt innerste av morens beskrivelse av et abortsystem som tvang mange fortvilte kvinner til fornedrelse, smerter og ødeleggelse. Selv definerer hun abort som en nødløsning. Det politiske spørsmålet er hvem som skal avgjøre om nødløsningen skal brukes. Det spørsmålet er samtidig dypt personlig og preges mer av det den enkelt opplever på livets vei, enn av ideologi tatt fra en eller annen bok.» (Austenå 1995)

I *Bulletine* skriv direktøren ved kompetansesenteret for likestilling, Ingunn Yssen:

«Abortloven av 1978 handlet ikke om å være for eller imot abort. Ingen er for abort, alle forstår at dette er en nødløsning. Saken, den gang som nå, handlet om hvem som skulle bestemme.» (Yssen 1998)

Da sjefen for Kvinneklinikken ved Ullevål sjukehus, Britt-Ingjerd Nesheim, foreslo å utvida grensa for sjølvbestemt abort til 16.–17. veke, sa ho:

«På et vis er abortspørsmålet vanskelig. Men på et annet vis er det svært

enkelt. Noen er mot enhver abort. Det er et logisk uangripelig standpunkt, men det får helt uakseptable, til dels groteske, sosiale følger. [...] For oss andre er det utelukkende et spørsmål om man vil tiltro kvinnen ansvaret for å ta avgjørelsen eller om avgjørelsen skal overlates til andre, som overhodet ikke har noe ansvar for verken kvinnens eller barnets liv.» (Klassekampen 1995)

Desse er alle klåre forsvararar av retten til sjølvbestemt abort og har truleg eit ynske om å styrkja rettane til kvinner, men dei er alle prega av den defensive argumentasjonen og grunnngjevinga for abort – ein debatt der abortmotstandarane i stor grad har lagt premissa.

I bladet *Henne* møter me ei tobarnsmor som etter nøye overveingar tok abort i 7.–8. veke. Inngrepet og opphaldet i sjukehuset var ukomplisert. I ettertid vart ho overraskande deprimert, gråt mykje og angra på inngrepet. Ho tenkjer om seg sjølv at ho er eit kaldt, egoistisk menneske og at det må vera noko i vegen med ho som kvinne. Nokre gonger tenkjer ho på seg sjølv som mordar. Ho har aldri vore nokon religiøs person, men har etter aborten tenkt mykje på skuld, straff og liknande. Psykologen svarer:

«Uønskede svangerskap vil alltid forekomme, og det er godt at kvinner kan få abort under betryggende og verdige forhold. Abort er et nødvendig onde, og et psykisk smertefullt onde. [...] Du som angrer på aborten føler kanskje at dere tok beslutningen ut fra egoistiske bekvemmelseshensyn? [...] En abort berører dine verdier og din tro. Hvem bestemmer over liv og død? Hvilken rett har du til å beslutte at et liv ikke skal bli født? [...] Etter en abort kan noen få en forestilling om at det er noe i veien med dem som kvinner. De har brutt det kvinnelige prinsipp, nemlig å føde barn. [...] En abort er for mange

en sorgfylt opplevelse som innebærer stor smerte. Dette er det viktig å ta på alvor. En abort er ikke noe de fleste går ubemerket igjennom. For å komme gjennom dette må du, på samme måte som ved andre tap, gå inn i sorgen.» (Hope 1998)

Psykologen ynskjer tydelegvis å hjelpe kvinna ved mellom anna å forsikre henne om at det ikkje er uvanleg å ha slike tankar, men på same tid sementerer ho oppfatninga om at ei kvar verkeleg kvinne vil kjenna skuld, skam og tvil, og ha problemer med å akseptera avgjerda si.

Sorg og skam – eit kulturelt barometer

Det har stadig kome utspel om at mange kvinner har store problemer etter ein abort. Ein vektlegg ei psykisk belastning for kvinna som vert generalisert til å vera sannsynleg for alle, men det er ingen undersøkingar som stadfester at dette er eit ålmenngyldig problem. Det er påfallande at ingen spør om – eller har undersøkt – belastninga for mor og barnet ved at mor gjennomfører eit svangerskap ho eigentleg ikkje har ynskt. Ei ung jente fortalde⁶ om veninna si som av andre veninner hadde vorte gjeve blomar og trøyst etter ein abort og som oppfatta dette som eit overgrep og ei pådytting av ei sorg og eit tap ho ikkje kjende. I dag har det mest vorte slik at dersom du vil vera eit moralskt oppegåande vesen så skal du sørgja og tvila over avgjerda di om abort. Ein skal sjølv sagt freista å fanga opp og tilby hjelp til dei som skulle trenga det, men ei for stor vektlegging av abort som eit stort, psykisk vanskeleg val som vil gje deg sorg og tvil, er i seg sjølv i stor grad med på å frambringa desse reaksjonane. Målet til antiabortrørsla er å plaga kvinner med skuld og skam, seier Hadley (1996). Silje (21 år) seier til *Det Nye*:

len, følte jeg at jeg ikke ble 'straffet' nok. Løsningen virket for enkel. Det var tross alt min egen skyld at jeg var blitt gravid. Husker jeg følte meg råttan da jeg aborterte i toalettskåla. Allikevel er jeg glad jeg slapp kirurgisk inngrep.» (Tofteng 1999)

Her kjenner me klårt att sjargongen til abortmotstandarane. Ein ordbruk og tanke-måte som for mange menneske har vorte sann av di han har vore gjenteke nok gonger.

Då lækjaren Preben Aavitsland ved Klinikk for seksuell opplysning foreslo at staten burde importera og selja angrepiller utan resept, dersom Stortinget og regjeringa meinte alvor med alle dei fine orda om å førebyggja uynskte svangerskap og abort, melde helseministeren sin politiske rådgjevar Kristin Ravnanger at det viktigaste var å auka tilgjenge til prevensjon, og at dét var viktigare enn lett tilgjenge til angrepilla. Dersom ei ung jente bruker angrepilla, får ho heller ikkje tenkt ordentleg gjennom saka på same måte som ho gjer gjennom ein abortprosess, sa Ravnanger til NTB (Folkvord 1999a).

Påstandane om at det vert for enkelt for kvinna å ta ein abort dersom ho nyttar naudprevensjon eller den kjemiske aborten, er utallige. Og det er tydeleg at den politiske mangelen på vilje til å gjera desse midla tilgjengelege stør seg på denne tankegangen. Aborten får ei stemoderleg handsaming, og det ligg tunge moralske føringar og lodd på kvinna sitt seksualliv. Kvinna sin evne til å ta avgjera om abort vert det òg stilt stor tvil om sidan det stadig dukkar opp krav om obligatorisk rådgjeving – til tross for at undersøkingar syner at kring 85 % av kvinnene som søker abort ikkje ynskjer rådgjeving av andre enn partner, familie og vener.

Du kan spørja mest kven som helst, og dei vil meina og skjønna at ei 16 år gamal jente utan jobb, utdanning og fast partner tek abort, medan dei som er utdanna, har fast jobb og partner og er i slutten av tjue-

åra, får problemer med å rettferdiggjera valet, vert sett på som egoistiske, karrieristar og dårlege kvinner av di dei ikkje vel moderskapet framfor andre val. Svaret til psykologen i *Henne* (Hope 1998) avspeglar ein slik tankegang. Mange har ei røynsle av at abort ikkje vert diskutert ope i veninnegjengen. Han kan verta diskutert som eit ålmengyldig tema – eit prinsipp – men det er ikkje dei personlege røynslene som fyrst og fremst vert ytra og drøfta. Fyrst når samtalen vert særst intim, eller med dei aller næraste veninnene, kjem temaet opp. Då er det ikkje uvanleg at ho som har gjennomført aborten byrjar å rettferdiggjera avgjerda si. Det skal ikkje vera slik at kvinner skal kjenna seg forplikta til å rettferdiggjera avgjerda si og koma med ein lang forsvarstale dersom dei i det heile nemner at dei har teke abort. Det er tydeleg at når abort går frå den politiske arenaen til den private, vert han eit tabu.

Det Nye gjorde ei lesarundersøking i 1996 som i stor grad gjenspeglar den norske konsensusen når det gjeld tilhøvet til abort:

«Den typiske Det Nye-leseren er en skikkelig pike: Hun røyker ikke, har ikke prøvd narkotika og har heller ikke lyst til å gjøre det. Hun er åpen for at det finnes en gud. Abort har hun aldri tatt, og selv om hun prinsipielt er for fri abort, kunne hun ikke tenke seg å gjøre det selv. P-piller er den prevensjonsmetoden som flest bruker og på annenplass kommer kondom. Men så mange som 13 prosent satser på avbrutt samleie og 11 prosent bruker ingen form for prevensjon. Åtte av 10 svarer at de generelt er for abort, 14 prosent er usikre, mens 6 prosent er abortmotstandere. 11 prosent av jentene har tatt abort selv.» (Wilhelmsen 1996)

Når vi seier at prevensjon alltid er å føre-trekka framfor abort og at abort er ei tragedie, styrker vi ideen om at ei kvinne som ynskjer abort, har mislukkast og må

vera lei for det ho må gjera, seier Hadley, og oppsummerer ein del av konsekvensane og haldningane knytt til kvinna sitt seksualliv (Hadley 1996).

Abort er ikkje problemet

På verdsbasis ender om lag 20 % av alle svangerskap i provosert abort – lovlege eller ulovlege abortar. Eit samfunn utan abortar er eit samfunn utan eit levande seksualliv og med det utan fødslar. Sidan aborten kjem i konflikt med mange religiøse og moralske verdivurderingar, ser ikkje verds-samfunnet ut til å vera villig til å innsjå dette. Heller ikkje i Noreg, til tross for at me har eit særst godt utbygd system, god økonomi og ein vilje til å trygga dei reproduktive rettane som gjer at Noreg er eit av dei landa som ligg lengst framme på dette feltet.

Det er ikkje noko ynske frå oss å trivialisera abortavgjerda, men me treng å slå fast at kvinna har moralsk kapasitet til å avgjera dette spørsmålet sjølv utan å rettferdiggjera det overfor nokon. Målet for kampanjane til Helsetilsynet må vera å letta situasjonen for kvinnene. Abort er ikkje i seg sjølv eit problem, men eit uynskt svangerskap som gjev kvinna ei ny og ikkje alltid like enkel avgjerd å ta, i tillegg til dei kroppslege endringane svangerskapet gjev, kan vera eit problem for mange. Det er ynskjeleg å gjera noko med det. Ein betra tilgang på prevensjon og naudprevensjon som er både billeg og lett tilgjengeleg må vera eit mål, men vi må også akseptera at ei mogleg løysing kan vera å nytta eit mindre sikkert prevensjonsmiddel for i etterkant å ta abort dersom det sviktar.

I arbeidet for å trygga dei seksuelle og reproduktive rettane til kvinner, er det viktig at ein ikkje let abortmotstandarane dominera i ordskiftet og ikkje let dei setja dagsorden. Dei må ikkje få slå fast at aborten er problemet. Aborten er nært knytt til kvinnefrigjerding og jamstelling mellom kjønna, og han er ein menneskerett.

Samfunnet sine moralske heftingar ved abort er med på å gje kvinner skuldjensle, dårleg samvit og forestillingar om at abort er forferdeleg, og gjev kvinner ein ekstra byrde. Manglande aksept for å framsetja abort som eit familieplanleggingsmiddel på line med andre prevensjonsmiddel, er eit hinder for fulle seksuelle og reproduktive rettar for kvinna.

Mette Løkeland-Stai
stud. med.
Universitetet i Oslo

Johanne Sundby
lege / dr. med., forsker
Seksjon for medisinsk antropologi
Universitetet i Oslo

Litteratur

- Apold, Anne Berit. *Informasjon og rådgjeving i Alternativ til Abort i Norge (AAN), Delrapport 3 fra prosjektet «Evaluering av rådgivningsvirksomheten i forbindelse med svangerskapsavbrudd»*. Studia A/S Fagbokhandel, Universitetet i Bergen 1998
- Austenå, Ann-Magrit. Aldri abort-omkamp i Høyre. Dagbladet, 11. mai 1995
- Austveg, Berit og Johanne Sundby (red.). *Befolkningspolitikk mot år 2000*. TANO, Oslo 1995
- Brodin, Elin. Abort – hva med den svakeste part? Aftenposten, 9. november 1995
- Brügger, Niels, Knut Ove Eliassen og Jens Erik Kristensen (red.). *Foucaults masker*. Spartacus Forlag, Oslo 1995
- Fjær, Svanaug. *Faglig offentlighet om abort og rådgivingsspørsmål, Delrapport 4 fra prosjektet «Evaluering av rådgivningsvirksomheten i forbindelse med svangerskapsavbrudd»*. Studia A/S Fagbokhandel, Universitetet i Bergen 1998
- Folkvord, Magnhild. Strid om angrepille. Klassekampen, 21. mai 1999a
- Folkvord, Magnhild. Null abort er lik null sex, serien: Fryd – frykt, fruktbarhet. Klassekampen, 10. juli 1999b
- Hadley, Janet. Å gjøre abort forferdelig. Innlegg halde på internasjonal abortkonferanse i Amsterdam. Klassekampen, 30. april 1996
- Hope, Magnhild Kvamsdal. Helse for henne, Selvvalgt eller spontan – abort kan utløse en smertefull sorgreaksjon. *Henne*, 1998
- IPPF. *Guidelines, International Planned Parenthood Federation Charter on Sexual and Reproductive Rights*. London 1995
- IPPF. *The Human Right to Family Planning and Reproductive Health*. International Planned Parenthood Federation. London 1998a
- IPPF. *Vision 2000, International Planned Parenthood Federation Strategic Plan*. London, 1998b
- Klassekampen, 25. september 1995, leiar: Abortgrense
- NSSR. *Seksuell og reproduktiv helse blant ungdom i Norge før og nå*. Norsk forening for samliv, seksualitet og reproduktiv helse, 1997
- NTB. Omstridte navnelister etter abort. Aftenposten, juni 1997
- Ones, Torunn og Kari Tove Elvbakken. *Sykehuse-nes informasjon og tilbud om veiledning i forbindelse med abortinngrep, Delrapport 2 fra prosjektet «Evaluering av rådgivningsvirksomheten i forbindelse med svangerskapsavbrudd»*. Studia A/S Fagbokhandel, Universitetet i Bergen 1998
- Rapport frå FN's 4. verdenskonferanse om kvinner. Beijing, 4.–15. september 1995. Barne- og familiedepartementet, Oslo 1996
- Ringheim, Gunnar. Kjendisaksjon mot abort. Dagbladet, 15. februar 1995
- Skartveit, Hanne. Abortdebatt på avveier. VG, 1995.
- Skjeldestad, Finn Egil. *Induced abortion: time-trends and determinants*. Tapir, Det medisinske fakultet ved universitetet i Trondheim 1995
- Spence, Thomas. Sp.-kvinner i strid om abort. Aftenposten, 16. februar 1995
- St. meld. nr. 25 (1993–93) *Om mennesker og bioteknologi*
- St. meld. nr. 16 (1995–96) *Om erfaringer med lov om svangerskapsavbrudd mv.*
- Tofteng, Cecilie. Abortpillen – en enkel løsning? *Det Nye*, januar 1999
- Wilhelmsen, Rita. Sexy, frigjort og fornuftig – slik er norske jenter i dag. *Det Nye*, desember 1996
- Yssen, Ingunn. Abortloven 20 år, *Bulletine* 2/98. Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo 1998
- Aanesen, Ellen. «Ikke send meg til en kone, doktor». *Fra 3 års fengsel til selvbestemt abort*. Oktober Forlag, Oslo 1981

Noter

1. Kairo-dokumentet er sluttokumentet frå FN sin konferanse om utvikling og befolkning i 1994. Deltakarlanda forplikta seg etter å ha godkjend dokumentet, til å fylgja opp tiltaka og måla som dokumentet inneheld. Det vart sett opp ein femårsplan kalla Cairo+5, for å vurdere framdrifta og for å sjå i kva grad medlemslanda har fulgt opp avtalen.

2. Dei fire menneskerettsavtalane er bakgrunnen for dei tolv grunnleggjande menneskerettane FN har vedteke. Når eit land har ratifisert avtalane, er regjeringa bunden av internasjonal rett til å fylgja dei og endra dei nasjonale lovene, politikken og praksisen i samsvar med avtalane.
3. Alternativ til abort i Norge
4. Kjend norsk abortmotstandar.
5. «Pro choice»-gruppene er eit samlenamn for dei rørsle som forsvarer kvinna sin rett til å velja og hevder at kvinna er den som er best eigna til å ta dette valet sjølv.
6. Personleg meddeling til Mette Løkeland-Stai.

Fosteret som helligdom

Av Donna Haraway

Med utgangspunkt i en karikaturtegning av Anne Kelly arbeider Donna Haraway i denne teksten med en «relokalisering av fosterhelligdommen». Tekstutdraget¹ er hentet fra boken *Modest Witness@Second_Millennium.FemaleMan©_Meets_OncoMouse™*, og i teksten spiller Haraway blant annet på spenningene mellom syn og berøring. Hun mobiliserer også andre motsetninger – for eksempel mellom det hellige og det komiske, mellom sakramentet og det vulgære, og mellom vitenskapelig illustrasjon og reklame.

Vestlige feminister har ikke hatt noe særlig annet valg enn – iblant motvillig, iblant som kreativ kraft – å operere i spenningsfeltet av motsetningsfulle betydninger som er strukturert rundt syn og berøring. Det er derfor liten grunn til å forundres over at feminister som arbeider innenfor vitenskapsstudier er naturlige dekonstruksjonister som resolutt risser opp betydninger som uroer disse opposisjonene, disse oppstillingene som legger rammer for menneskelige og ikke-menneskelige teknovitenskapelige aktører og dømmer dem til ideologisk atskilthet på livstid (se f.eks. Treichler og Cartwright 1992). Fordi frukten som resulterer av slik atskilthet er giftig, så la oss forsøke å følge sporene tilbake til noen av de avgjørende opprinnelseshistoriene om menneskelivet som størkner rundt bilder av fosteret. På mange områder av dagens europeiske og amerikanske kulturer fungerer fosteret som et slags metonym, krystallisasjonskjerne eller ikon for forhold knyttet til person, familie, nasjon, opprinnelse, valg, liv og

fremtid. Som Barbara Duden, en tysk historiker med kroppen som speciale, uttrykker det, fungerer fosteret som et moderne «sacrum» (helligdom), det vil si som et objekt det transcendent viser seg gjennom (Duden 1993). Fosteret som helligdom rommer et mangfold av menneskers historier, håp og forbannelser.

En viktig kontekst for mitt arbeid med å relokalisere fosterhelligdommen er kampene om den menneskelige reproduksjonens begreper, aktører og innhold. Jeg tar her i bruk en karikatur som bidrar til å forstyrre en reduksjonistisk forståelse av «reproduksjonsteknologier». I stedet handler den om en spesifikt feministisk forestilling – «reproduktiv frigjøring».²

Sett fra feministiske vitenskapsstudiers ståsted er det frigjøringsprosjekter som gir mening til tekniske prosjekter – med all den spesifisitet, tvetydighet, kompleksitet og uforenelighet som ligger i teknovitenskapen. Vitenskapelige prosjekter er samfunnsmessige prosjekter; de gjenskaper sam-

funnsborgere. Teknovitenskapelig frihet er målet. *Keep your eyes on the prize.*³

Det bildet vi skal ta for oss, er en karikaturtegning av Anne Kelly. Jeg har kalt tegningen *Virtual Speculum*, og den er en gjengivelse av Michelangelos maleri «Skapelsen» («Creation of Adam») i taket i Det sextinske kapell.⁴ *Virtual Speculum* er en karikatur innenfor den potente politiske tradisjonen av «bokstavelig» omgjøring idet den graver ut de latente og implisitte motsetningene som gjorde det originale bildet virksomt. I Kellys versjon er det en naken kvinne som innehar Adams posisjon. Håndens hennes er utstrakt mot det skapende møtet («interface»), ikke med Gud Fader, men med et datamaskintastatur. Datamaskinens skjerm viser det globalt gjenkjennbare digitale fosteret i sin fostervannssekk. Som en kvinnelig Adam befinner den nakne kvinnen seg i det første menneskets sted. Kellys figur er ikke Eva, som ble laget fra Adam og ut fra hans behov.⁵ I *Virtual Speculum* står kvinnen i direkte forbindelse med selve livskilden.

Karikaturen oppleves som å klinge sammen med en reklame for Bell Telephone som ble vist på amerikansk fjernsyn

tidlig på 1990-tallet. Reklamen appellerte til potensielle fjernsamtale-kunder om å «reach out and touch someone». Skuespillerens rasemessige og etniske kjennetegn varierte i forskjellige versjoner av reklamen. Det som visuelt ble uttrykt, var en gravid kvinne som fikk utført en ultralyd-undersøkelse av fosteret. Hun ringer sin ektemann, fosterets far, for å gi ham en beskrivelse av hans avkoms første tilsynskomst. Beskrivelsen er performativ, det vil si at det beskrevne objektet blir til, oppleves som virkelig, for alle deltakerne i dramaet. Fedre, mødre og barn konstitueres som subjekter og objekter for hverandre og for fjernsynspublikummet. Selve livet blir et opplevelsesobjekt, som kan deles og minnes. Den gravide kvinnen viser at hun behersker teknovitenskapens språk når hun tolker de grå, hvite og svarte bevegelige klattene på ultralydbildet som et åpenbart, klart definert foster. Knyttingen av familieband er i full blomst i Bell Telephones skapelseshage. Som stedfortreder for den fraværende faren berører moren skjermbildefosteret og etablerer et følbart band mellom begge de vordende foreldre og det vordende barnet. Her har vi et praktfullt tilfelle av

interaktivt fjernsyn og video. Den vordende morens stemme på telefonen og finger på skjermen er bokstavelig talt forlengelser av farens øye. Berøringen og ordene formidler livet selv og gjør kropp og maskiner til uttrykksfulle vitner og historiefortellere.

Gjennom reklamen plasserer Bell Telephone oss innenfor teknologiens og underholdningens dramatiske scenarier. Biomedisinen og kunsten er disses tvillingområder. I reklamen bringes reproduksjonsteknologi og visuell kunst – historisk knyttet til den spesielle typen observasjon som ble praktisert henholdsvis ved eksamen i gynekologi og i tegneklassen – sammen gjennom de mimetiske kretsløpene som ligger innebygd i kommunikasjonspraksisene innenfor Den Nye Verdensorden. Livet kopierer kunsten kopierer teknologien kopierer kommunikasjon kopierer livet selv. Fjernsyn, lydteknologi, datamaskinens videoskjerm, og telefonen er alle sammen instrumenter som produserer kjernefamilien direkte på skjermen. Stemme og berøring blir liv på skjermen.

Kellys karikatur spiller på det faktum, som forblir merkelig for kvinner av min menopause-generasjon, at i mange av dagens teknologisk formidlede graviditeter skjer de vordende mødrenes utvikling av følelsesmessige bånd til fosteret gjennom at de lærer seg å se det voksende barnet på en skjerm under en ultralydundersøkelse.⁶ Og det samme er tilfellet for fedre, parlamentsmedlemmer og kongressmedlemmer.⁷ Ultralydbildet er bokstavelig talt et pedagogisk virkemiddel for å lære å se hvem som eksisterer i verden. Selv og subjekter produseres gjennom slike «levde erfaringer». Tegn til liv, eller morens vitnemål om det usette kommende barnets bevegelser i hennes mage, har her verken den erfaringsmessige eller epistemologiske statusen som det tidligere hadde, og fortsatt har, under andre historiske kroppslighetsbetingelser. I Kellys versjon produserer tilknytningen – som produseres av datamaskin-formidlet visualisering – også subjekter og selv. Berøringen av tastaturet er skapende – emosjonelt, materielt og epistemologisk. Men

det er både likhetstrekk og forskjeller sammenliknet med hvordan ting skjer i taket i Det sextinske kapell eller i TV-reklamen for Bell Telephone.

I *Virtual Speculum* er de grålige klattene på fjernsynets ultralydbilde erstattet av det frittflytende fosterets velkjente anatomiske form. Kellys foster på skjermen er mer som en *in vivo*-film, et fotografi, eller en grafisk rekonstruksjon på datamaskin – som alle i hvert fall delvis mottas innenfor konvensjonene av etter-renessansens visuelle realisme. Det klattliknende ultralydbildet har på sin side store problemer med å påberope seg disse konvensjonene. Ultralydbildet på fjernsynet er mer som en biologisk monsterfilm, som man selv sent i det tjuende århundre fortsatt må lære å tyde. På den annen side vil det frittflytende, anatomisk avgrensede, perspektiverte fosterbildet fremstå som selvinnylende ved første blick for dem som lærte seg å tyde bilder etter revolusjonen innenfor malerkunsten som startet i Nord- og Sør-Europa på 14–1500-tallet. Den anatomiske realismen fra etter-renessansen og datamaskinskapt kroppslig realisme sent i det tjuende århundre deler fortsatt mange, men ikke alle, seerkonvensjoner og epistemologiske forutsetninger.

Fosteret, som det vi ser i *Virtual Speculum*, er en ikonisk form som har blitt velkjent for oss gjennom den svenske biome-disinske fotografen Lennart Nilssons ut-søkte, internasjonalt distribuerte bilder. Visuell undersøkelse av fostere gjennom endoskopi begynte på 1950-tallet, lenge før ultralydbilder ble en del av det kulturelle landskapet. Det visuelle fosteret ble et offentlig objekt gjennom magasinet *Lifes* forsidereportasje i april 1965 som viste Nilssons fotografi av et atten uker gammelt menneskefoster som var under utvikling i livmoren, og som lå innkapslet i sin bobleliknende fostervannssekk. Resten av Nilssons fotografier i *Life*-historien, «The Drama of Life Before Birth», var av aborterte fostere utenfor livmoren, vakkert belyst og fotografert i farger for slik å

fremstå som visuelle kroppsliggjøringer av livet i sin begynnelse. Disse fantastiske fostrene ble ikke sett på som aborter, og de og deres senere stadier ble sett på som uttrykk for livet selv, i sin transcendent essens og immanente kroppslighet. Det visuelle bildet av fosteret er som DNA-molekylets dobbelspiral – ikke bare uttrykk for livet, det tilbys også som tingen-i-seg-selv. I likhet med genet er det visuelle fosteret et teknovitenskapelig sakrament. Tegnet blir tingen selv gjennom ordinær magisk-sekulær transsubstantiasjon.

Nilssons bilder har spikret det visuelle landskapet gjennom de siste tretti årene, hver gang med annonseringer av at det dreier seg om nyvinninger innen kunst og teknologi, banebrytende personlige og vitenskapelige erfaringer, og unike avsløringer som kaster lys over det som har vært skjult. Nilssons fotografier er på en gang kunst, vitenskapelige illustrasjoner, forskningsverktøy og populærkultur. «Drama of Life Before Birth» fra 1965 ble etterfulgt av den populære storformat-boka *A Child Is Born* (Nilsson 1977); fjernsynsserien «The Miracle of Life» i 1983; den rikt illustrerte boka *The Body Victorious* (Nilsson 1987) om immunsystemet, inkludert bilder av voksende fostre; og i august 1990 forsidebildet i *Life* av et sju uker gammelt foster med bildeteksten «The First Pictures Ever of How life Begins» og den ledsagende historien «The First Days of Creation».⁸ Med behandling av alt fra unnfangelse til amming ble så *A Child Is Born* utgitt som CD-rom i 1994. Det innholdsrike multi-media-designet tilbyr interaktive trekk som del av den visuelle feiringen av fosteret (Nilsson og Hamberger 1994).⁹ Vi befinner oss virkelig i miraklenes, begynnelsenes og løftenes rike. Aldri tidligere har et sekulært område blitt mer eksplisitt helliggjort, forankret i fortellingene om Guds første skapelse, som gjentas i miniatyr med hvert nytt liv.¹⁰ Sekulær, vitenskapelig visuell kultur står umiddelbart til tjeneste for kristne realistiske historiefortellinger. «These are the days of mira-

cle and wonder.» Vi befinner oss både i et ekkorom og i et speilhus. Subjekters og objekters fremkomst blir strukturert av rikkosjetterende etterlikning i ord og bilder. Det synes ikke å være å ta for hardt i hvis man hevder at det biomedisinske, offentlige fosteret – som blir kroppsliggjort gjennom visualiseringens høyteknologi – er en hellig-sekulær inkarnasjon, den materielle realiseringen av selve løftet om liv. Her skjer sammensmeltingen av kunst, vitenskap og skapelse. Det er ikke til å undres over at blikket fanges.

Donna Haraway
professor

History of Consciousness Dept.
University of California at Santa Cruz

Oversatt av Anne K. Haugstad i samarbeid med Elisabeth Gulbrandsen. Takk til Donna Haraway og Routledge for tillatelse til å trykke oversettelsen. Takk også til Brita Brenna for gjennomlesing og konstruktive kommentarer.

Litteratur

- Duden, Barbara. *Disembodying Women: Perspectives on Pregnancy and the Unborn*. Harvard University press, Cambridge 1993
- Farmer, D., C. Langton, S. Rasmussen og C. Tylor (self-organizing committee). *Artificial Life*. Paper presentert under «Artificial Life: Conference on Emergence and Evolution of Life-like Forms in Human-made Environments», 5.–9. februar, i Santa Fe, New Mexico 1990
- Flower, Michael. *A Native Speaks for Himself: Reflections on Technoscientific Literacy*. Paper presentert på American Anthropological Association Meeting, 30. november til 3. desember i Washington, DC, 1994
- Flower, Michael. *Technoscientific Liberty*. Upublisert paper, University Honors Program, Portland State University, udatert
- Gasparini, Jim. *The Miracle of Good Multimedia*. *Wired* februar 1994
- Harding, Susan. *If I Die Before I Wake*, i F. Ginsburg og A.L. Tsing (red.). *Uncertain Terms: Negotiating Gender in American Culture*. Beacon Press, Boston 1990
- Hartouni, Valerie. *Containing Women: Reproduc-*

- tive Discourse in the 1980s, i C. Penley og A. Ross (red.). *Technoculture*. University of Minnesota press, Minneapolis 1991
- Hartouni, Valerie. Breached Birth: Reflections on Race, Gender, and Reproductive Discourse in the 1980s. *Configurations* vol. 2, nr. 1, 1994
- Helmreich, Stefan. *Anthropology Inside and Outside the Looking-Glass Worlds of Artificial Life*. Doktoravhandling, Department of Anthropology, Stanford University 1995
- Nilsson, Lennart. *A Child Is Born*. Dell, New York 1977
- Nilsson, Lennart. *The Body Victorious: The Illustrated Story of Our Immune System and Other Defenses of the Human Body*. Delacourt, New York 1987
- Nilsson, Lennart og Lars Hamberger. *A Child Is Born*. Philips. CD-I (compact disc) 1994
- Petchesky, Rosalind Pollock. Fetal Images: The Power of Visual Culture in the Politics of Reproduction. *Feminist Studies* vol. 13, nr. 2, 1987
- Rapp, Rayna. Real Time Fetus: The Role of the Sonogram in the Age of Monitored Reproduction, i G. Downey, J. Dumit og S. Traweek (red.). *Cyborgs and Citadels: Anthropological Interventions on the Borderland of Technoscience*. University of Washington Press, Seattle, i trykk
- Stabel, Inge. Den norske politiske debatten om bioteknologi. *Nytt om kvinneforskning* 3/92
- Stabile, Carol A. Shooting the Mother: Fetal Photography and the Politics of Disappearance. *Camera Obscura: A Journal of Feminism and Film Theory* nr. 28, 1992
- Treichler, Paula og Lisa Cartwright. *Imaging Technologies, Inscribing Science*. Spesialnummer av *Camera Obscura: A Journal of Feminism and Film Theory* nr. 28 og 29, 1992
- synsserie, produsert av Blackside Inc. og the Corporation for Public Broadcasting, om 1950- og 1960-tallets afroamerikanske frihetskamp.
4. Kellys karikaturtegning illustrerte en artikkel i et spesialnummer om reproduksjonsteknologi i et nordisk feministisk tidsskrift [Nytt om kvinneforskning 3/92] (Stabel 1992:44).
 5. Teresa de Lauretis ga meg en kopi av et «virtual speculum» fra det trettende århundre. Bildet kalles «The Creation of Eve» og er hentet fra «the Creation Dome» i inngangshallen til Basilica di S. Marco i Venezia. I dette flate, ikoniske, fortellende maleriet bøyer Gud seg over den sovende Adam i Edens Hage og fjerner et ribben som blir formet til den Første Mannens kone og ledsager. Dette er ikke den skapelsesscenen som har inspirert ikonografene innenfor teknovitenskapelig markedsføring, konferansebrosjyrer og magasinforside-design. For disse grafiske kunstnerne i det tjunde århundre har derimot berøringen mellom Gud og Adam, som er avbildet av Michelangelo, avstedkommet orgier av visuell sitering. Se forside av *Omni* april 1983, *Time* 8. november 1993 og *Discover* august 1992. For Escherfans blant de som arbeider med kunstig liv, som er studert etnografisk av Stefan Helmreich (1995), utgjør plakatsbyldet til den andre ALife-konferansen (Farmer et al. 1990) en visuell sitering av Michelangelos «Skapelsen» i cyberspace-utgave. Denne skapelsesscenen foregår om natten, med en måneskalk som skinner gjennom et vindu som også er en skjerm mot det stjernefylte universet. Helmreich beskriver bildet slik: «The notion that Man replaces God and renders Woman irrelevant in the new creation of Artificial Life is vividly illustrated ... in a poster for the second workshop on Artificial Life, in which a white male programmer touches his finger to a keyboard to meet the waiting finger of a skeletal circuit-based artificial creature (itself somewhat masculine)» (personlig meddelelse, 18. mai 1995). Programmereren selv er en slags havmannfigur; hode og overkropp er et mannlig menneske, men nederste halvdel er en videoterminal hvis nederste del haker seg inn på øyet til den kunstige skapningen. Denne Escher-aktige sirkulære komposisjonen, full av piler og gjentatte elementer som konnoterer selvorganisering, er en slags «uroborus», som spiser sin egen elektroniske hale i en orgie av selvskapelse. Mennene som arrangerte konferansen kalte seg for «the self-organizing committee». Center for Non-Linear Studies ved Los Alamos National Laboratory var sponsor for konferansen.
 6. For kommentarer om knytting av familieband

Noter

1. Copyright © 1997. From Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan@_Meets_Onco Mouse™ by Donna Haraway. Reproduced by permission of Taylor & Francis, Inc./Routledge, Inc., <http://routledge-ny.com>.
Utdraget er fra s. 175–179 i underkapitlet «The Sacred and the Comic» i kapittel 5 «Fetus. The Virtual Speculum in the New World Order».
2. Dette avsnittet er forkortet og noe omarbeidet fordi originalteksten refererer til hele kapitlet som det her bare er gjengitt en del fra.
3. Teknovitenskapelig frihet («technoscientific liberty») er Michael Flowers (udatert; 1994) begrep. Borgerrettsbevegelsens kamprop «Keep Your Eyes on the Prize!» er tittelen på Henry Hamptons (1986–1987) berømte fjern-

via ultralyd – og om gledene over bilder på skjermen og det skrekkinngytende ved sprøyte-tapping av fostervannsprøver – se Rapp (i trykk). Se også Hartouni 1994:79.

7. For diskusjonen om amerikansk lovgivning om beskyttelse av fosteret og om senatshøringene i 1981 om Human Life Statute, se Hartouni 1991. For analyser av hendelser i Storbritannia, se Franklin 1993a. Ultralydapparatet er bare ett av et mangfold av visuelle redskaper som etablerer fosterets liv som et faktum innenfor politiske, personlige og biomedisinske diskurser.
8. For analyser av denne bildeserien i en historisk

og politisk kontekst, se Stabile 1992. Petchesky 1987 er det banebrytende arbeidet innenfor feministisk analyse av kulturen rundt visuelle fremstillinger av fostre.

9. Dette prosjektet omtales av Gasperini, som forsikrer den potensielle kjøper: «Interactivity remains an option, never an interruption or a chore» (1994:198).
10. Susan Harding (1990) utforsker hvordan Guds skapelse og menneskets første og andre fødsel opererer innenfor den kristen-fundamentalistiske bevegelsens innovative fortellerteknologi knyttet til abort.

FemaleMan© – stedfortreder, agent og søster

Av Donna Haraway

I dette utdraget¹ fra boken *Modest_Witness@Second_Millennium .FemaleMan©_Meets_OncoMouse™* tar Donna Haraway utgangspunkt i en roman som har hatt stor betydning for amerikansk feminisme. Romanen *The Female Man* av Joanne Russ utkom første gang i 1975.

Jeg velger å bruke FemaleMan© som min stedfortreder, agent og søster. Grunnen til dette valget er ikke at hun er en hittil oversett feministisk utopisk løsning på en antatt universell maskulin dominans med røtter i et sammenhengende og enhetlig maskulint subjekt – så langt derifra. *The Female Man* er den utopiske eller dystopiske romanens rake motsetning. Den bryter også – både i form og innhold – med rammene for mange andre kategorier av skrifter og teknologier produsert av hvite europeere og amerikanere. Russ' generiske² tittelfigur forstyrrer historien om den universelle Kvinnen like mye som den forstyrrer historien om det universelle Mennesket (Mannen)³. Derfor er hun⁴ en god deltaker i de ikke-moderne samtalene vi trenger å ha om figurasjon og verdslig praksis innen teknovitenskapen.⁵

endring av Joanna Russ' versjon av en oksymoronsk hominid.⁶ Jeg skriver «Female-Man» for å rette søkelyset mot denne skapningens uventede slektskap med andre sosioteknisk – genetisk/historisk – manipulerende vesener som OncoMouse.⁷ I likhet med OncoMouse™ lever FemaleMan© i tiden etter implosjonen av informatikk, biologi og økonomi. Hvis vi daterer denne implosjonen fra det første vellykkede genteknologiske eksperimentet tidlig på 1970-tallet, betyr det at Russ' Female Man levde ved dette avgjørende øyeblikket for den momentane sammensmeltingen mellom organismer, informasjon og livet som salgsvare. Russ slo an tonen for meg da hun åpnet del åtte av *The Female Man* med ordene til Jael, den teknologisk forsterkede krigerkvinnen: «Hvem er jeg? Jeg vet hvem jeg er, men hva er merkenavnet mitt?»

Donna J. Haraway

Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan[©]_Meets_OncoMouseTM

Feminism and Technoscience

Boka med forsideillustrasjon av Lynn M. Randolph er utgitt av Routledge, New York og London 1997

(Russ 1975:157). I tråd med sitt slektskap til Jael, er FemaleMan© et kvinneeksemplar («generic woman») som har blitt «oppgradert» («enterprised up»). I min pågående diskusjon med feministisk standpunktteori kunne jeg vanskelig funnet en mindre uskyldig posisjon å tenke ut ifra.

Selv om de aldri oppnår Menneskets (Mannens) mytiske singularitet, er de fire hovedpersonene i Russ' roman en klon, det vil si at de er genetisk identiske – eller i hvert fall tilnærmet identiske, siden en av dem har fått utført genetisk kirurgi. Jeg forestiller meg at de kan ha blitt klonet av Cetus – det første av de nye bioteknologiselskapene, grunnlagt i Berkeley, California i 1971 – og satt ut i verden som ledd i et markedsorientert forsøksprosjekt.⁸ Russ retter forhørslampen mot Mennesket (Mannen), opplysningstidens viktigste fremstilling av det hellige bildet av det Samme, idet hun brukte «Female Man» som tittelfigur for å kaste lys over det faktum at ingen slik ting som en «kvinne» noensinne har gjort det bra i de virkelig gode historiene. Det artsvesenet («generic») som må kvalifiseres, teller ikke som en type som inneholder seg selv og har sitt eget naturlig mål; hun er en generisk skandale. Selv som en individuell kvinne, enda mindre som en tidssynkopert klon, er grensene hennes rotet til helt fra starten av – i likhet med hva som er tilfellet for de fleste vesener som har blitt fordrevet fra kulturens kategorier og henvist til biologiens verden (som om det var en skjebne å frykte!). Hun har ikke grunnlag for å være motstander av genteknologi på bakgrunn av en doktrine om hva som er naturlig. Det *kvinnelige* menneske («the female man») er en selvmotsigelse. Men hun insisterer på å være med i de gode historiene som en virkelig helt og ikke som åsted for andres handlinger. «Husk: Jeg ønsket ikke, og ønsker ikke, å være en 'feminin' versjon eller en utspedd versjon eller en spesiell versjon eller en biversjon eller en underordnet versjon eller en tilpasset versjon av heltene som jeg beundrer. Jeg ønsker å være

heltene selv. Hvilken fremtid finnes for et jentebarn som aspirerer til å bli Humphrey Bogart?» (Russ 1975:206). Naturlig-tekniske eksistenser – menneskelige, teknologiske og organiske – med problematiske personlighetsgrenser kan komme til å være med i de beste av alle historier.

Gjennom at jeg insisterer på bruken av FemaleMan©, henfører jeg også opphavsretten til figuren og teksten, det vil si til arbeidet snarere enn til forfatteren. På slutten av det tjuende århundre virker det bare rettferdig å forveksle skapningen med skaperen og å relokalisere virkekraft i det fremmedgjorte objektet.⁹ Opphavsrettens historie, med dens røtter i doktriner om selvets eiendom, spiller opp til min sammenblanding av skaper og skapning gjennom selve forsøket på å trekke en klar linje mellom subjekt og objekt, original og kopi, verdifullt og verdiløst. Jeg håper den originale forfatteren vil tilgi meg.

Authors and Owners er en bok om hvordan den moderne opphavsrettslovgivningen ble etablert gjennom bokhandleres juridiske slagsmål i det attende århundres England. Bakgrunnen var utviklingen av kommersiell trykking og salgsvirksomhet sammenkoblet med juridiske og litterære diskurser omkring eiendom, originalitet og personlighet. I boken tilbyr Mark Rose objektene og tekstene: «Opphavsrett er grunnet i forestillingen om det unike individ som skaper noe originalt og har rett til å høste en profitt fra disse anstrengelsene» (Rose 1993:2). Men før den moderne forestillingen om en forfatter med rettigheter som kunne forfølges juridisk kunne ha mening, gikk den litterære produksjonen og konsumpsjonen gjennom forandringer tilsvarende endringene med hensyn til landeiendom: de litterære allmenningene ble «inngjerdet», og kollektive produksjonsprosesser ble annektert av og til individuelle eiere, som kom til å fremstå som eneforfattere og som eiere av selvet. Individuell genialitet ble etter hvert sett som kilden til et arbeids originalitet og verdi; personen preget sine produkter med kraften fra sitt sinn og sin sjel. De eldre

ideene om en litterær allmenning og om skrijving som pålitelig kopiering eller som variasjoner over naturens modeller eller klassikerne vek plassen for forestillinger om originalitet og om det avgrensede individ med eiendomsrett til selvet. De mange aktørene som var involvert i å lage en litterær tekst, vek plassen for et verks inspirerte forfatter. Litteraturen ble gjort til vare på nye og sosialt kraftfulle måter som nådde inn til kjernen av hva som skulle regnes som en persons produkter. Rose hevder at diskusjonen om original genialitet var sjelden i England i 1710, men den var blitt den vedtatte lære i 1770. Parallelt til dette ble forfatteres eiendomsrett til deres litterære arbeider først etablert i *Statute of Anne* i 1710, og omfanget og grensene for disse rettighetene ble klargjort gjennom århundret, og kulminerte i rettssaken mellom Donaldson og Beckett i 1774.

Fremstillingen av forfatteren som den som hadde eiendomsrett til verket og selvet, hvilte på den Locke'ske ideen om eiendom, som oppsto «gjennom tilegnende bearbeiding av naturen» («in acts of appropriation from the general state of nature») (Rose 1993:5). Locke (1690) hevdet at mennesket (mannen) har eiendomsrett over sin person og at han blander sitt arbeid med naturen for å lage ytterligere eiendom. I et spenningsforhold til hva Locke selv sannsynligvis mente, har denne formuleringen konvensjonelt blitt tatt for å bety at «tilegnelseshandlingen dermed kun involverer individet i relasjon til naturen» (Rose 1993:6). Ut fra denne fremstillingen var eiendom ikke en samfunnsmessig oppfinnelse, men en naturlig rettighet – som ble utøvet gjennom hans objektifiserende arbeid.

Dette var en diskurs om opprinnelser og grunnlag som også trakk opp de viktigste skillelinjene mellom offentlig og privat. I et berømt essay fra *Harvard Law Review* i 1890 ble opphavsrett fortolket som en forløper til en sedvanerett til privatlivets fred. Forfatterens upubliserte arbeid var individets private tanker. Rose bruker denne utviklingen som argument for at blandingen

av «spørsmål om privatliv med spørsmål om eiendom» i opphavsrett forklarer hvorfor opphavsrett «noen ganger blir behandlet som en form for privat eiendom og noen ganger som et offentlig politisk instrument for å oppmuntre tilegnelsen av lærdom» (Rose 1993:140). Dobbeltheten mellom hva som er felles og offentlig og hva som er privat er nedfelt i den amerikanske konstitusjonen, som har som mål «to promote the Progress of Science and useful Arts, by securing for limited Time to Authors and Inventors the exclusive Right to their respective Writings and Discoveries».¹⁰

I sammenheng med opphavsrett-beslutninger som angår informasjons- og datavitenskaper – spesielt i forbindelse med design og eierskap av måter å strukturere forbindelser på tvers av heterogenitet på, for å legge til rette for bred tilgang og formidling og fremme standardisering – graver den rettskyndige Margaret Chon (1993) frem den amerikanske konstitusjonens bestemmelse om patenter og opphavsrettigheter. Hennes mål er å resituerer en idé om fremskritt i kjølvannet av farene og innsiktene som blir tydelige innenfor det postmoderne. Hennes argumenter er bidrag til undersøkelsen av muligheten for en rekonfigurert allmenning innenfor teknovitenskapelig kunnskap. Hun hevder at den amerikanske konstitusjonen – som viser en rørende tro på kunnskapens gagnlige natur begrunnet i endeløs innovasjon – ga oppfinnere og forfattere beskyttelse av intellektuell eiendomsrett ut fra et spesielt formål, «for å fremme Vitenskapens og de nyttige Kunstenes Fremskritt». Oppfinnere og forfatteres rettigheter var derfor sterkt avhengig av en større verdi, som var uunngåelig kollektiv. Chon insisterer på at postmoderne kritikker av opplysningstidens fremskritt og fornuft ikke ugyldiggjør et engasjement knyttet til teknovitenskapelige former for kunnskapsproduksjon, men tvinger igjen om etsende dekonstruktive spørsmål som åpner opp for muligheten av relokaliserte og permanent heterogene og reviderbare betingelser for hva som kan telle som frem-

skritt og kunnskap, for hvem, og til hvilken pris. Uten å gi opp det harde verdensbyggingprosjektet bringer hennes analyser uorden i grensene for eiere og arbeider som ble oppfunnet i det attende århundrets doktriner om natur, samfunn, eiendom og virkekraft.

I forlengelsen av dette følger innen teknovitenskap ansvarlighet og kollektiv virkekraft i en lovende dekonstruktiv forstand – politikk – fra Chons arbeider. Denne politikken har mange geometrier, er aldri endelig sikker på sine subjekter og objekter. Den forutsetter dermed dydene forskjellighet og lytting så vel som artikulering – det vil si grense-produserende og domene-sammenknyttende handling i verden. Overfor de ubestemmelige ikkedøde og levende figurene, menneskelige og ikke-menneskelige, som befolker teknovitenskapen, insisterer Chon på en kulturelt kompleks forvaltning innen kunnskapsproduksjon. Hun argumenterer for et offentlig tilsynssystem, et fond, for formgiving, ivaretaking og behandling av informasjon i alle dens globalt materialiserte – institusjonaliserte og kroppsliggjorte – refigurasjoner. Avgjørende for hennes syn er det at en svært lang rekke «personer (ikke bare forfattere og oppfinnere) har en andel i – og det som kunne kalles en fundamental adgangsrett til – dette fondet» (Chon 1993:102).¹¹ Kjernebetydningene av *frihet* – et ord som altfor hastig blir avvist i dagens arkiver for vitenskapsstudier og kulturteori – er på spill.¹²

Vi lever i en verden hvor «alle områder av intellektuell eiendom som angår staten går over i hverandre, [hvor] den intellektuelle eiendommens domene, snarere enn kunnskapen selv, synes å kunne ekspandere ubegrenset i alle retninger» (Chon 1993:146). Chons konstitusjonelle revisjonisme, pent plassert innenfor skriftene etter James Madison, som introduserte opphavsretts- og patentbestemmelser overfor konstitusjonsforsamlingen, og Thomas Jefferson, en av de første patenthavere, har som mål å etablere kunnskap – og alt som

kunnskap innebærer innenfor tekno-biomaktens område – som en fundamental rettighet. Velsignet med en postmodernists ugudelige og normative ironi, bruker Chon *the founding fathers* – bespottet og helligholdt for deres doktriner om eiendomsrett til selvet – for å argumentere for at «eiendomsrett i utgangspunktet er uløselig forbundet med et individs frihet til å bruke andres kunnskap, snarere enn med et individs frihet til å ekskludere andre fra bruken av kunnskap» (Chon 1993:104).

Både opphavsrett og forfattere er altså ganske nye institusjoner som bearbeider det kollektive materialet og de semiotiske prosessene som konstituerer offentlig og privat liv. I moderne utforminger som står i gjeld til det attende århundres litterære, rettslige, konstitusjonelle og korporative mutasjoner, skaper selvet seg selv nettopp gjennom skriving. Forfatteren forfatter selv. Subjekt, verb og objekt: denne typen skriving etterlikner skapelsen. Dets autentisitet er garantert ved dets merkenavn: ©Selv. Den lille endringen som beveger ©'en fra forfatteren eller forfatterens rettighetshavere til arbeidet, er det beskjedne skrittet fra det attende århundres engelske systemer for å gjøre tekst og kode til varer – til de som finnes i USA sent i det tjuende århundre. Der, sammen med omtrent et halvt dusin andre institusjoner i de teknovitenskapelig mektige nasjoner, strukturerer og oppbevarer GenBank©, som ble født ved Los Alamos National Laboratories, databasen som er «oss», det humane genom i sin materialiserte og tekstualiserte form som DNA-sekvens-informasjon. Vår autentisitet er garantert av en database for det humane genom. Molekyl-databasen oppbevares i en informasjonsdatabase som rettslig beskyttet intellektuell eiendom i et nasjonalt laboratorium med mandat til å gjøre teksten offentlig tilgjengelig til bruk for vitenskapens fremskritt og industriens utvikling. Dette er det klassifiserte og systematiserte Menneske som blir varemerket Menneske. I sammenbruddet av tegn og referent, av representasjonen og det virke-

lige, som karakteriserer eksistenser i kronotopen som kalles det postmoderne, er genomet selv både database og materiell substans, i GenBank© og i det dødelige kjødet. DNA har blitt det postmoderne tegnet for «alle fremtidige koders kode, hvis tredimensjonale effektivitet i siste instans var evnen til å oppheve det modernes epistemologiske barriere mellom representasjon og virkeligheten» (Christie 1993:180).¹³ Dette er verdenen der FemaleMan© lever blant de andre ikke-døde, idet hun prøver å forme en brukbar doktrine for eiendom, allmenninger, frihet og kunnskap. Hun ser ut til å være et dårlig materiale å basere en ny konstituerende historie på, men jeg finner hennes forvirrede status lovende, til og med progressiv.

Min versjon av Russ' versjon av Menneske-figuren er tredobbelt betinget («qualified»), tredobbelt inautentisk, og derfor klassisk sett uverdigg til å tjene som ankerfeste for viktige opprinnelseshistorier. Først har vi det mistenkelige modererende ordet *female*; deretter sammenpressingen av ord, som kaster av seg en spleiset hybrid som signaliserer et subjekt som likner mistenkelig på et objekt; for det tredje er det malplasserte tegnet for intellektuell eiendomsrett et vitnesbyrd om at den forfattere typen eller sorten har blitt reifikasjonen av dens egne kreative krefter. Type har blitt merkevare. Derfor – med en vill sans for humor – animerer FemaleMan© min type opprinnelseshistorie. Lokalisert ikke-uskyldig i den amerikanske akademiske feminisms kommersielle forlagssirkler, vitenskapsstudier og kulturstudier, kunne jeg ikke finne en mer passende agent til å inispisere både min egen posisjon og de andre varene som er til utstilling i teknovitenskapen. Ironisk og oksymoronisk kroppsliggjør FemaleMan© den kollektive prosessen med å produsere feminisme, og med å produsere vitenskap, som er dekontekstualisert og privat annektert i markedet for tekster, produkter og forfattere. Hun er del av et villnis av feministiske refortolkninger av hva som regnes

som subjekt og objekt. På linje med transurane grunnstoff¹⁴ og transgenetiske organismer, passer FemaleMan© altfor lett inn i ferdiglagde klassifiseringskategorier, og i likhet med disse andre overskriderne («transgressors»), er hun en venerisk sykdom i de naturlige artenes legeme.¹⁵ Sammen med OncoMouse™ og andre naturlige obskøniteter er hun en fallen kvinne. Derfor kan hun kanskje hjelpe oss til å revurdere betingelsene og mulighetene ved en reetablert kunnskapsallmenning og dens frukter, mer levedyktige lover for eiendomsrett og et ekspanderende og inkluderende teknovitenskapelig demokrati.

Idet hun formante sine litterære avkom å «traske gjennom Texas og Vermont ... ta dere tappert til rette ved bussterminalenes og kioskenes bokstativer», og «bli ikke triste når dere ikke lenger blir forstått ... for på den dagen vil vi være fri», krevde Russ i 1975 opphavsrett til sin historie om de fire J'ene (Russ 1975:213–214). Jeg regner denne boken som opphavsteksten innenfor anglofon feministisk science fiction, ikke fordi den er den første, men fordi den, i likhet *Frankenstein*,¹⁶ så grundig brøt med den fortellerteknikken og de forventningene til figurene som særpreget dens etnospesifikke, men vidt utbredte, sjanger. Formen var dens innhold, på en overveldende, vittig og vill måte.¹⁷ Denne boken med sin feministiske fabulering, eller spekulative feminisme, eller science fiction, gjorde kjønn til en patentskandale med basis i fantasien, intellektet, naturen, språket og historien – alle disse mosegrodde kategoriene i modernitetens romanser.¹⁸ Som Samuel R. Delany sa det, er *The Female Man* «nesten en lærebok i forskjellige retoriske uttrykk – rapsodi, polemikk, satire, fantasy, action, psykologisk naturalisme, drømmeri og invektiver» (1977:193). Den lingvistiske og genetiske raseblandingen hos både Russ' *Female Man* og min FemaleMan© er et verktøy for å provosere frem litt teknisk og politisk omgang, eller kriminell konversasjon, eller reproduksjonssamkvem, omkring hva som

regnes som natur, for hvem, og til hvilken pris. Dette er den typen konversasjoner som forbereder en på livet i de narrative nettene til New World Order, Inc., biomakt, Second Millenium og Nettet.

Joanna, Jeannine, Janet og Jael er genetisk identiske kvinner som lever i alternerende verdener og bringes sammen i Joannas tid, USA på 1970-tallet. De er riktignok begrenset av deres rasemessige trangsyntet som ikke undersøkes nærmere – en tilsynelatende konstant egenskap ved påstått universelle kategorier som Man og Female Man i 1970-tallets hvite diskurs, for ikke å snakke om de oppgraderte versjonene av disse kategoriene på 1990-tallet. Likevel konstituerer de fire J'ene til sammen en vedvarende undersøkelse av potente standardkategorier og av hverandres og idealiserens antakelser om identitet og natur. De fire J'ene er et oksymoron, et umulig fantasifoster, et delvis preget allmennbegrep, en generisk skandale. På alle nivåer er de profane og en skandale for Den hellige forestillingen om Det samme.

Janet Evason er en observatør som kommer innom New York uten varsel. Hun er konen til Vittoria og moren til Yuki, er Sikkerhets- og Freds-Offiser, har drept fire, og lever i et samfunn med bare kvinner i den tvilsomme utopien Whileaway. Janet er et vidunderlig avslørende upålitelig vitne og en mektig sterk Female Man; hennes appell til feminister som meg selv er legendarisk. Men Russ forteller oss at hvis Whileaway befant seg i mitt og Joannas geografiske *timescape*, ville Janet's tilholdssted være i Mashopi Mountain nær Wounded Knee. Ledemotivet av ikke-erkjent folkemord i en selverklært utopisk nasjons historier får gjenklang på dette stedet, hvor den siste åpenbare massakren under etterborgerkrigens fordrivelse av de innfødte amerikanerne fra det vestlige territoriene fant sted ved Pine Ridge nær Wounded Knee Creek i 1890. Russ publiserte i 1975, og for hennes generasjon av feminister betydde Wounded Knee også gjenoppkjøpet av dette spesielle landområdet av American

Indian Movement og Oglalla Sioux-aktivister i 1973 i protest mot folkedrepende fattigdom, sykdom og mangel på selvstyre forårsaket av vedvarende statlig indianerpolitikk. Gjennom hele boken løper Janet's fullstendig manglende evne til å forstå skikkene knyttet til seksualitet og kjønn i Joannas verden og hennes fornektning av den påståtte folkedrepende volden mot menn som krigerkvinnen Jael forteller henne at la grunnen for naturlov og kulturell praksis i Whileaway. Natur-teknisk historie står på spill for FemaleMan© og for Female Man i alle hennes versjoner. Det tiltrekkende ved Janet må ikke forveksles med uskyldighet. Hennes egen sosiotekniske opprinneleshistorie for Whileaway begynner med «'Menneskelighet er unaturlig!' forklarte filosofen Dunyasha Bernadetteson (A.C. 344–426) som hele sitt liv led under en genetisk kirurgs glipp som hadde gitt henne en mors kjeve og den andre morens tenner – tannregulering er nesten aldri nødvendig i Whileaway.» Krøniken slutter med: «I mellomtiden er det økologiske husholdet enormt.» A.C. er «after the catastrophe», det vil si etter bruddet som er starten på den spesifikke historien der et subjekt blir utfordret (Russ 1975:12–14). Hva katastrofen besto i forblir omstridt.

Men hvem ville stole på Jael, den barberbladskarpe Alice Reasoner, en soldat fra den nære fremtid som er forsterket for å slåss dødelige kjønnskriker, som elsker med Davy, en overveldende nordisk mannlig husholdningsmaskin? (Weldon 1994). Jael samler sine søsken-selv på ett sted for å komme ansikt til ansikt med deres situasjon, og hun erter sine klonesøstre for deres fromheter. Men hennes ortodoksier er ikke mer sikre enn deres. Janet foretrekker historien om pesten som ødela menn og bokstavelig talt overlot kvinnene til sine egen redskaper.

Den fordrevne whileawayianeren Janet, som kommer fra et samfunn der det primære seksuelle tabu er mot sex mellom generasjoner, utfordrer universets orden gjennom å elske med den beslutsomme og altfor

unge kvinnen Laura Rose. Russ' helter ser alltid ut til å redde piker; i hvert fall gjør noen av dem det. Gjennom hele *The Female Man* må imidlertid Janet håndtere at hun ikke kommer bort fra Jeannine, som hele tiden lar seg sjokkere; det er skjebnen til klonesøstre som gjennom revner i forskjellige *timescapes* projiseres ulikt ned på siden. Det kalles «sisterhood» i gammel-dagse anglofeministiske skrifter. Det kalles «konversasjoner» i oppgående versjoner av 1990-tallets feministiske teori (King 1994).

Født inn i etterkrigstidens overmette, hvite amerikanske middelklasse, der konvensjonell sexisme gasset seg som bakterier ved fravær av Lysol®,¹⁹ er Joanna den forfatterliknende figuren som er dømt til å leve i et «faktisk eksisterende» velstående demokratisk system med maskulin dominans. «Faktisk eksisterende sosialisme» fra den samme kaldkrigsperioden hadde møtt sin jevnbyrdige. Joanna innkasserer en stakkarslig hevn når hun katalogiserer trekk ved den kvinneutslettende verdensmaskinen hun bebor: «Jeg utførte min første revolusjonære handling i går. Jeg stengte døren over en manns tommel ... Fryktelig. Jeg må finne Jael. Kvinner er så stakkarslige (les: vi opererer i en for liten skala)» (Russ 1975:203).

I en kort passasje sent i romanen finner Joanna seg selv i Miss Evasons sko. Gjennom hele historien har Janet vært den som har vært innviklet i en forstyrrende affære med tenåringselskerinnen fra heroiske spenningsfortellinger, Laura Rose. Men i del ni, «Book of Joanna», er Laura i Joannas verden. «Hun er piken som ønsket å bli Djengis Khan. Da Laura forsøkte å finne ut hvem hun var, fortalte de henne at hun var 'annerledes', og det er en helvetes beskrivelse å basere sitt liv på. ... Er 'annerledes' som 'dårligere'? Hvordan kan jeg spise eller sove? Hvordan kan jeg dra til månen?» (Russ 1975:307–308). Joanna møter den unge Laura når hun selv er voksen. «Å ha Brynhilde-fantasier om henne var ingenting ..., men å bringe fanta-

siene inn i den virkelige verden skremte meg veldig mye. ... Hun strålte av helse og liv, et studium i skitne dongerybukser. Jeg knelte bak stolen hennes og kysset henne på hennes glatte, honningmyke, hete nakke. ... Å ønske er ikke å ha. Hun vil avslå, og verden vil bli seg selv igjen. Jeg ventet til-litsfullt på ippetsettelsen, på at den evige orden skulle bekrefte seg selv (som den selvsagt måtte gjøre) – for det ville faktisk ta en god del ansvar bort fra mine hender. Men hun lot meg gjøre det. ... Nå forteller de meg at jeg er Lesbisk. Jeg mener det er grunnen til at jeg er misfornøyd med ting. ... Senere ble vi bedre» (Russ 1975:208). De ble faktisk ganske gode – i den viktige prosessen med å bringe den skremmende prosessen med å stille spørsmål om hva som anses som Virkelig og Uvirkelig inn i den virkelige verden. Ansvar, ikke uskyld, var resultatet av «den første, forferdelige, fordreiningen av hjernen».

I mellomtiden forsøker Jeannine, som alltid er ivrig etter å behage, å gjøre seg selv gifteferdig (for organiske menn) i en stadig mer krampeaktig WASP-verden²⁰ der annen verdenskrig aldri hendte og den store depresjonen aldri sluttet. Krigen muliggjorde mye av den påfølgende «amerikanske» sosiotekniske fremgangen inkludert drysset av visse typer feminisme som leder meg til å forveksle forfatter og verk gjennom et malplassert kommersielt varemerke. Jeannine hadde ikke fordelene av en slik eksplosivt progressiv tidsmaskin. Annen verdenskrig var ormehullet inn i New World Order, Inc., der kjønnsystemet i Jeannines verden ble rekonstituert gjennom den tredoble integrasjonen fra null til uendelig av Natur™ multiplisert med Kultur™ og formet det sene tjuende århundres historie. Når Jeannines eventyr med hennes uregjerlige andre mulige selv til slutt ender i hennes komiske «farvel til å Bli gift, farvel til Den overnaturlige velsignede hendelse», er hun i stand til å forsake de guddommelige fristelser i Politikken, det store området av polære opposisjoner og av drømmen om å bli tatt ut av ens eget selv og transportert til et

annet, sannere, Selv. Etter at hun har frigjort seg fra Politikken, kan hun innlate seg på politikkens skitne og langt mer lovende reproduksjonsteknologier. Hennes farvel til frelseshistorien basert på Mannen som Ektemann ble den lille luftpumpen som hun brukte til å trekke luften ut av de materielle fiksjonene om kjønn. Samtidig gikk luften ut av fiksjonens typografiske konvensjoner, og tingenes tilstand kunne etableres uten at det var nødvendig å ty til transcendentale aksept. Dette er en gagnlig holdning for reisende i teknovitenskapen.

Donna Haraway
professor

History of Consciousness Dept.
University of California at Santa Cruz

Oversatt av Anne K. Haugestad i samarbeid med Elisabeth Gulbrandsen. Takk til Donna Haraway og Routledge for tillatelse til å trykke oversettelsen. Takk også til Brita Brenna for gjennomlesing og konstruktive kommentarer.

Litteratur

- Barr, Marleen S. *Feminist Fabulation: Space/Postmodern Fiction*. University of Iowa Press, Iowa City 1992
- Callon, Michel. Some Elements of the Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieuc Bay, i J. Law (red.). *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* Routledge, London 1986
- Chon, Margaret. «Postmodern progress»: Reconsidering the Copyright and Patent Power. *DePaul Law Review* vol. 43, nr. 1, 1993
- Christie, John R.R. A Tragedy for Cyborgs. *Configurations* vol. 1, 1993
- Collins, H.M. og Steven Yearley. Epistemological Chicken, i A. Pickering (red.). *Science as Practice and Culture*. University of Chicago Press, Chicago 1992
- Crichton, Michael. *Jurassic Park*. Random House, New York 1990
- Dawkins, Richard. *The Extended Phenotype: The Gene as a Unit of Selection*. Oxford University Press, London 1982
- Delany, Samuel R. *The Jewel-Hinged Jaw: Essays on Science Fiction*. Berkeley Books, New York 1977
- Downey, Gary Lee, Joseph Dumit og Sarah Williams. Granting Membership to the Cyborg Image, i C.H. Gray, H. Figueroa-Sarriera og S. Mentor (red.). *The Cyborg Handbook*. Routledge, New York 1995
- Flower, Michael. A Native Speaks for Himself: Reflections on Technoscientific Literacy. Paper presentert på American Anthropological Association Meeting, 30. november til 3. desember i Washington, DC, 1994
- Flower, Michael. Technoscientific Liberty. Upublisert paper, University Honors Program, Portland State University, udatert
- Haraway, Donna. Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism in the 1980s. *Socialist Review* nr. 80, 1985
- Haraway, Donna. The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others, i L. Grossberg, C. Nelson og P. Treichler (red.). *Cultural Studies*. Routledge, New York 1992
- Keller, Evelyn Fox. *Secrets of Life, Secrets of Death: Essays on Language, Gender and Science*. Routledge, New York 1992
- King, Katie. *Theory in Feminist Travels: Conversations in U.S. Women's Movements*. Indiana University Press, Bloomington 1994
- Latour, Bruno. *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Harvard University Press, Cambridge 1987
- Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern*. Harvard University Press, Cambridge 1993
- Lefanu, Sarah. *Feminism and Science Fiction*. Indiana University Press, Bloomington 1989
- Locke, John. *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press, London 1690
- Margulis, Lynn og Dorion Sagan. *What is Life?* Simon and Schuster, New York 1995
- Oudshoorn, Nellie. *Beyond the Natural Body*. Routledge, London 1994
- Rose, Mark. *Authors and Owners: The Invention of Copyright*. Harvard University Press, Cambridge 1993
- Russ, Joanna. *The Female Man*. Bantam Books, New York 1975
- Shelley, Mary. *Frankenstein, or the Modern Prometheus*. Penguin, Harmondsworth 1987 [1818]
- Star, Susan Leigh. Power, Technology and the Phenomenon of Conventions: On Being Allergic to Onions, i J. Law (red.). *A Sociology of Monsters: Power, Technology and the Modern World*. Basil Blackwell, Oxford 1991
- Star, Susan Leigh. *Misplaced Concretism and Concrete Situations: Feminism, Method and Information Technology*. Gender-Nature-Culture Working Paper, Odense University 1994
- Suchman, Lucy. Located Accountability: Embodying Visions of Technology Production and Use. Paper presentert under «The Intersection of the

- Real and the Virtual», 2.–4. juni, Stanford University 1994
- Weldon, Fay. Gender War in Judges, i C. Buchmann og C. Spiegel (red.). *Out of the Garden: Women Writers on the Bible*. Fawcett/Columbia, New York 1994
- White, Hayden. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 1987

Noter

1. Copyright © 1997. From Modest_Witness@Second_Millennium.FemaleMan@Meets_OncoMouse™ by Donna Haraway. Reproduced by permission of Taylor & Francis, Inc./Routledge, Inc., <http://routledge-ny.com>.
Utdraget er fra s. 70–78 i underkapitlet «The Elder Sibling – The FemaleMan@» i kapittel 2 «FemaleMan@Meets_OncoMouse™. Mice into Wormholes: A Technoscience Fugue in Two Parts».
2. Oversetters note: Generisk: som er eller tilhører en art; artsmessig; bestemt etter sin art; ikke-spesifikk; felles.
3. Oversetters note: I en oversettelse fra engelsk til norsk mister man dobbeltbetydningen som ligger i det engelske «Man». I oversettelsen skrives «Menneske» i parentes i de tilfellene der meningen er avhengig av at dobbeltbetydningen beholdes.
4. Oversetters note: Donna Haraway benytter seg av en mulighet det engelske språket gir til å markere hunkjønnets «tilleggs karakter» ved å skrive «s/he» i stedet for «she». Hun skriver imidlertid «her» (ikke «his/her» e.l.), så den riktige norske oversettelsen av «s/he» blir hun (ikke hun/han) siden bruken av «her» som objektform for «s/he» viser at det fra Donna Haraways side er snakk om et hunkjønnspronomen.
5. Latour (1993) hevder at *We Have Never Been Modern* [norsk utgave: *Vi har aldri vært moderne*, Spartacus forlag, Oslo 1996], et poeng som jeg i høy grad er enig i.
6. Oversetters fotnote: Oksymoron: stilistisk figur som består av to motsatte begreper, f.eks. «det hvite mørke». Hominid: individ i familien Hominidae (arten menneske og dens direkte forfedre).
7. Oversetters note: OncoMouse er verdens første patenterte dyr. Den er bærer av oncogenet, som gjør at musa vil utvikle kreft. Se Kristin Asdal og Brita Brenna: «Samtaler over tid», *Kvinneforskning* 3–4/98, s. 58–59.
8. Cetus ble grunnlagt av to *Masters of Business Administration* – den ene biokjemi-molekylær-

biolog, den andre fysiker. Cetus var en av de første bedriftene som var dannet over den viktige institusjonelle formen som vokste frem med rekombinant DNA-teknologi – en form som kombinerer grunnforskning og kommersiell utvikling.

9. Som en dimensjon ved feministisk metode og vitenskapsstudier er det viktige spørsmålet om objektets medlemskap i praksisfellesskap som binder sammen historisk situert mennesker, ikke-mennesker (naturlige og kunstige) og handlinger, rikt behandlet av Star (1994). Se også Downey et al. 1994; Latour 1987; Callon 1986; Haraway 1985; 1992. En materialistisk, antireduksjonistisk, ikke-funksjonalistisk, ikke-antropomorfisk og semiotisk kompleks forståelse av ikke-menneskers dynamiske betydning innen kunnskapsproduserende og verdensbyggende møter besjeler kritisk teori innen biologi (Margulis og Sagan 1995), informasjons- og datavitenskaper, kulturstudier og mange flere områder. Collins og Yearley (1992) protesterer mot at Callon og Latour behandler alle aktører innen vitenskapsproduksjon på samme måte. I sin sosiale-nettverk-tilnærming utvikler Oudshoorn (1994) en overbevisende motstand, basert på feministiske vitenskapsstudier, mot en åpenlyst livsbejaende forståelse av tings virkekraft. David Hess (diskusjonsnotater, School of American Research, konferanse om Cyborg Anthropology, oktober 1993) advarer om at hvis ting «garanteres medlemskap» kan det være en pen uttrykksmåte for at varer reifiseres og fetisjerer. Ting har alltid vært lysende kilder til fascinasjon innen kapitalismen. Hess påpeker at selskaper har status som personer (rettssubjekter), og at slikt «medlemskap» er avgjørende for reproduksjonen av kapitalistiske relasjoner, der å trekke ut livskraft fra mennesker og overføre den til ting og abstraksjoner er fundamentale prosesser. Det er nøyaktig disse bekymringene jeg ønsker å vekke, men ikke løse opp, gjennom de forstyrrende betegnelsene og narrative figurene FemaleMan@ og OncoMouse™. Å appellere til Subjektet er opplagt den minst nyttige måten å håndtere de foruroligende halv-løgnene til ikke-døde Objekter på. Lokalisert i Samfunnet og utenfor Naturen er det avgrensede individ med eiendomsrett til selvet kanskje det viktigste fetisjerte objektet – det vil si ting som forveksles med et levende vesen, mens de faktiske levende vesenene og prosessene som produserer og opprettholder livet blir utvisket – i vestlige politiske og økonomiske skrifter etter omkring 1700. Mens det er ansvarlig for noen forbløffende narrative og teoretiske forordninger innen evolusjonsbiologien for å bevare en tilstrekkelig avgrenset

- enhet til at den i hvert fall kan kopiere seg selv (Dawkins 1982), har dette samme avgrensede individet ført til alvorlige problemer for teoretisk populasjonsbiologi (Keller 1992). En kan knapt påberope seg dette individet og hans nedstrippede, kroppsfobiske samfunn som innvending mot livskraften til mus, mikrober, narrative figurer, laboratoriemaskiner og forskjellige fantasifulle kollektiv av mennesker og ikke-mennesker. Hvordan handlinger og eksistenser kan «figureres» ikke-antropomorfisk og ikke-reduksjonistisk er et grunnleggende teoretisk, moralsk og politisk problem. Figurasjonspraksiser og narrative praksiser er langt mer enn litterær utbrodering. Typer av medlemskap og typer av livskraft – kort sagt slektskap – er det vi alle sammen er opptatt av.
10. U.S. Constitution, article I, section 8, clause 8, som sitert i Chon 1993:98.
 11. Star (1991; 1994) og Suchman (1994) utvikler sentrale argumenter – som passer sammen med Chons argumenter – for en feministisk, demokratisk politikk på alle nivåer av den teknovitenskapelige praksisens område.
 12. Jeg står i gjeld til Michael Flower (udatert; 1994), som underviser i biologi og vitenskapsstudier ved Portland State University, for ideen om frihet innen teknovitenskapen.
 13. Christie skrev dette med referanses til cyberspace og den nettverksbaserte dominansinformatikken, figureert innenfor det teknologisk sublimes estetikk, men karakteristikken hans kan like gjerne anvendes på at DNA blir database innen en New World Order, Inc., hvor, i likhet med andre leker, *Genes R Us* [jf. leketøybutikk-kjeden «Toys R Us», o.a.]. Det ville være vanskelig å finne en bedre illustrasjon på at subjektet blir verktøy og vice versa, og alt skjer innenfor et slags annenordens rom av ikke-klassisk materialisme.
 14. Oversetters note: Transuran: betegnelse på grunnstoff som har høyere atomnummer enn uranets (92).
 15. Oversetters note: Donna Haraway spiller i formuleringen «s/he is a venereal disease in the body of natural kinds» på dobbeltbetydningen av «body», som på engelsk både kan bety en kropp og en samlet mengde av noe.
 16. Shelley (1818). Forholdet mellom Russ' *Female Man* og Shelleys *Frankenstein* tilsvarer forholdet mellom OncoMouse™ og Michael Crichtons *Jurassic Park* (1990). *Frankenstein* handler om menneskets (mannens) tragedie som sitt eget fremmedgjorte produkt; *Jurassic Park* handler om komedien ved den rømte varen. Shelleys diktning deltar i opplysningshumanismens drama; Crichtons historie om rømte klonede dinosaurer i en temapark er solid lokalisert innenfor dilemmaene i New World order, Inc., der kommersielle biologiske organismer kroppsliggjør ideen om oppgradert natur.
 17. Igjen står jeg i gjeld til Hayden Whites transformerende arbeid om tekstteori i *The Content of the Form* (1987).
 18. For historier og teorier om feministisk science fiction, se Lefanu 1989, spesielt kapittel 14, «The Reader as Subject: Joanna Russ», og Barr 1992.
 19. Oversetters note: Lysol er et desinfiserende middel som alle amerikanere kjenner til.
 20. Oversetters note: WASP: White Anglo-Saxon Protestant.

Historier om kjønn, livsløp og alderdom¹

Av Kirsten Thorsen

Det er de gamle, gifte kvinnes kjønnskonstruksjoner og deres kamuflerte forandringsarbeid som står i sentrum i denne artikkelen. Kvinnes aktivitet i alderdommen analyseres i sammenheng med hvordan det tidligere livet ble levd. Kirsten Thorsen reflekterer også, med utgangspunkt i debattene i kjølvannet av yngre feministers posisjonsmarkeringer, rundt forholdet mellom de eldste og de yngre generasjonenes kjønnsfremstillinger og selvdefineringer.

Livsløp er kjønnet. Det er menns og kvinners livsløp, slik de er formet av tidens normer og forestillinger om hvordan en skal være en «vanlig» sosialt akseptert mann og kvinne

Våre kjønnsforestillinger er ikke gitt av vår biologi, men er en sosial konstruksjon. Vi fremstiller oss som maskuline menn og kvinnelige kvinner i pakt med – eller i brudd med – tidens rådende normer for maskulinitet og feminitet. Den sosiale fremstilling av kjønn er – som historien og antropologien viser oss – uhyre variabel og plastisk. Margaret Mead (1949/1991) og andre sosialantropologer har vist oss kulturer der mannlighet og kvinnelighet har vært snudd på hodet, sett med de forestillinger vi har i våre vestlige «moderne» samfunn.

Her har samfunnet gjennomgått en in-

dustrialiserings- og moderniseringsprosess som har satt dype spor også i utformingen av menns og kvinners kjønnsroller, kjønnsidentitet og livsløp.

Noen stikkord for de siste tiår i samfunnsutviklingen frem til den senmoderne eller postmoderne fasen er: økt likestilling, økt kvinnelig yrkesdeltakelse, flere unge kvinner enn menn starter ut på en høyere utdanning, flere kvinner fullfører en høyere utdanning, og det kommer – langsomt – flere kvinner inn i ledende posisjoner. Kvinners livsplaner, yrkeskarrierer og livsløpsutforminger er blitt likere menns. Det er blitt større likestilling – eller er det ikke sant likevel?

Det har versert en lengre debatt i norske medier i kjølvannet etter den provoserende svenske boken *Fittstim* – skrevet av 18 jenter i 20-årene (Skugge, Olsson og Zigl

1999). De tar et oppgjør med våre forestillinger om de radikale endringene i kvinners posisjon og kjønnsfremstilling. Eva Bratholm skriver:

«De atten jentene som har skrevet boka, er alle oppvokst i den fulle likestillings tidsalder. De er såkalte postfeminister, med barndom preget av seksuell frigjøring og utarbeidende mødre. De vokste opp i den tro at de og gutta hadde samme valgmuligheter, bare for å oppdage at holdningene til jenter er de samme som før, at friheten er begrenset og at forventningspresset følger eldgamle mønstre. Guttas tankegang hersker. Jenter må ikke være feminister, fordi det er usexy. De må spille på sex, men ikke for mye. De skal være snille, men ikke utdelige, smarte, men ikke geniale, selvstendige, men ikke skille seg ut.» (Dagbladet, 21. april 1999)

Under en overflate av forandringer hersker de samme normer og praktiseres en beinhard justis – hevder disse forfatterne – for å holde kvinnene «tilbake» i den tradisjonelle femininitet. Feminine idealer var rådende også i generasjonen før dem, blant de middelaldrende – i 70-tallsfeministenes oppvekst. Men formene er forskjellige. Etter den tid kom en periode der «feminister» ble umoderne – der likestillingen har blitt et offtentlig prosjekt, og der de unge kvinnene har trodd at verden var deres, den formelle og reelle likestilling sikret, og at de sto fritt til å utforme sitt kjønn som de selv ville, i full frihet og individualitet.

Jeg vil i denne artikkelen belyse livsløpene til forgjengerne til dagens unge kvinner og menn. Besteforeldregenerasjonen fremstilles gjerne i kontrast til dagens unge – men det var også de som beredde grunnen for og bidro til samfunnets modernisering, og dermed også til endringene av kjønnsrollene. Kanskje var de mindre «tradisjonelle» i sine kjønnsutforminger enn vi gjerne antar? Jeg legger hovedvek-

Hemmeligheten ved personlig charme . . . ODORONO

Smarte damer kaster ikke bort tiden med å eksperimentere med forskjellige transpirasjonsmidler. De bruker regelmessig Odorono for å forhindre transpirasjon i armhulen. Den beskytter deres klær og gir dem en følelse av sikkerhet.

Odorono er betryggende og sikker. Den brukes og anbefales av fremstående leger hele verden over. Kun ved hjelp av et middel som Odorono kan man på en effektiv måte forhindre ubehageligheter ved transpirasjon.

Odorono fremstilles i to styrkegrader for å imøtekomme ethvert krav. Begge har den sanitære applikator. Det beste resultat oppnåes ved å følge den enkle bruksanvisning på flasken.

Fåes i alle parfymier og på de fleste apotek.

ODO-RO-NO

Forhindrer transpirasjon og ubehagelig lukt.
LEIV ENGELSCHJØN A S - OSLO

(Kilde: Vi selv og våre hjem 1935, Aschehoug)

ten på de gamle kvinnes livsløp. Det er de som er sterkest berørt av endringene i kjønnsfremstillingene.

Tradisjonelt kjønn og overskridelse

Dagens eldste representerer det vi kan kalle de «tradisjonelle kjønnsroller», men de er også aktører i samfunnets endringsprosess som omskaper disse i retning av større likestilling og en større fristilling av tradisjonell kjønnsidentitet. Barnebarna deres – de unge kvinnene – forteller oss om komplekse og tvetydige endringsprosesser, der mye er endret, men der også mye består – av maktrelasjoner, kvinneundertrykking og paradoksale budskap og kjønnsfremstillinger.

Hvordan var de kjønnede livsløpene til dagens gamle, og hvordan forstår de seg selv? Hvilke håp og idealer hadde de for sine liv – som mann og kvinne – og hvordan endret disse seg underveis, ettersom samfunnsendringene ga nye muligheter?

Blant de aller eldste finner vi både de menn og kvinner som har levd «tradisjonelle» manns- og kvinneliv, og *pionerene* – de som har levd radikalt «annerledes» liv – og de som *gradvis* både endret sine livsløp og normene for kjønnsrollene. De inngikk i en *stillsferdig omveltning*. De endret både den sosiale kjønnsidentitet og de aksepterte kjønnskonstruksjoner. Historiene om endring og overskridelse er først og fremst kvinners fortellinger.

Jeg henter mitt materiale fra det norske livshistorieprosjektet, der jeg har samarbeidet med Kari Wærness og Kirsten Danielson. Prosjektet het «Aldring, livsløp og livsstil». Vi vandret ut med lydbåndopptaker og ba enslige gamle kvinner og menn – født i 1905–1915 – om å fortelle om sine liv. Vi skrev ut livshistoriene i sin muntlige form for 30 kvinner og 14 menn, i alt 44 personer, og jeg har analysert dem i avhandlingen og boka *Kjønn, livsløp og alderdom* (1998).²

Hensikten med prosjektet var å skape forståelse for hvordan alderdommen henger sammen med det liv som tidligere er levet, et perspektiv som i stor grad blir borte i tverrsnittsstudiene øyeblikksbilde. Vi ønsket å vise mangfoldet i livsløp. Vi ville

plassere deres livsløp innenfor et samfunn i kulturell omforming, der eldre både har vært delaktige i og har preget samfunnsendringene. Jeg anvender et kulturgerontologisk perspektiv på deres kjønnede livsløp og aldring.

Menn og kvinner har levd ulike liv i den eldste generasjonen. Det må med stor rett kunne sies at de har hatt ulike livsområder, ulike mål og ulike arbeidsfelt gjennom livet, og disse har gitt ulikt utbytte og ulik mulighet for en god alderdom. *I sosiologisk språkdrakt: ulike kjønnsroller har gitt ulike livsløp som fører til ulik alderdom for de to kjønn.* Kvinnene har vært det jeg kaller relasjonsorienterte, de definerer seg selv gjennom sine relasjoner til andre mennesker, mens mennene fremstår som *virksomhetsorienterte*, de presenterer seg gjennom hva de har gjort i livet, først og fremst gjennom sitt arbeid. Menn og kvinner opplever det å være gammel forskjellig. Dette henger igjen sammen med hvilket verd og hvilken status samfunnet tildeler menn og kvinner, unge og gamle. Som kjent verdsettes menn generelt høyere enn kvinner, og unge verdsettes høyere enn gamle.

Kvinnens doble byrde

Ulikhetene i status rammer gamle kvinner med det som har vært beskrevet som kvinnens *doble byrde* (Sontag 1975). Å være gammel er en nedvurdert posisjon, og å være gammel kvinne er dobbelt nedverdiggende. En gammel kvinne oppfyller ikke kvinnerollens viktigste oppgave – å sette liv til verden, å hegne om dette liv, å gi det omsorg og oppdragelse. For å oppfylle denne reproduktive rolle, må hun være på den riktige siden av 50 år. Jo yngre, friskere og mer attraktiv hun er, jo mer oppfyller hun forventningen om feminin tiltrekningskraft overfor hannene. En gammel kvinne er rammet både av «alderisme» og «sexisme». Hun er utsatt for det Susan Sontag i en klassisk artikkel kalte «the double standard of aging» (1975). Sontag slår fast at:

«Etter barndommen blir kvinnes fødselsår hennes hemmelighet, hennes private eiendom. Det er en skammelig hemmelighet [*a dirty secret*].»

På mange måter rammes kvinner hardere enn menn både av aldringens mange mulige tap og av aldringens stereotypifisering. Studier (se Ingebretsen og Thorsen 1990) har vist at kvinner tidligere regnes for middelaldrende og gamle. Menn har en strengere målestokk for alder og alderdom enn kvinner, og de anvender den særlig strengt på kvinner. Kvinner og eldre har høyere aldersgrenser for hvem de vurderer som middelaldrende og eldre. Og kvinner vil som lengstlevende kjønn i større grad rammes av tap i alderdommen: tap av venner, ektefelle, felleshushold. De vil ha større risiko for ensomhet, for institusjonalisering, og de vil oppleve mer symbolsk nedvurdering og stereotypifisering. I rettferdighetens navn må det også nevnes at kvinner tross alt overlever mennene med gjennomsnittlig 5,7 år.³ Slik er de sterkere og mer livsdyktige enn menn, på tross av de dystre odds.

Menn i denne generasjonen vil oftere oppleve tap av yrkesrolle ved pensjonering eller førtidspensjonering.

Man skulle tro at det å utsettes for aldringens dobbeltstandard skulle ha en ødeleggende virkning på gamle kvinners selvbylde og selvfølelse. Men det er ingen enkel sammenheng mellom lav status, tap, stereotypier og selvbylde. Heller ikke gamle kvinner er passivt utsatt for tap eller utstøting. De utviser ikke de enkle reaksjoner som tidligere teorier om alderdommens rolle tap gjerne tillar dem. Reaksjonene er varierte og nyanserte. Kvinnene er aktører som handler og gir hendelser sin egen mening. De benytter seg av en rekke strategier for å bevare sitt selvbylde under alderdommens doble byrde.

Jeg vil hevde at en sentral faktor for å oppnå høy livskvalitet i alderdommen, er det å kunne få bekreftelse – selvbe-
 62

kræftelse på symbolplanet. En må kunne føle at en er verd noe, også som et kjønn vesen, som mann og kvinne, med livstråder bakover.

Mange studier peker på at aldringens overganger og tap ikke er så store påkjenninger som man gjerne antar at de er (Tornstam 1981, Thorsen 1990b, Næss 1992). Dette innebærer trolig at eldre er effektive til å benytte ulike mestringsmekanismer. På noen områder synes kvinner bedre i stand til å mestre utfordringene enn menn, på tross av kvinners doble byrde.

Mannlighet og kvinnelighet som kontrasterende kjønnsidentitet

Kvinneforskere har understreket hvordan omsorg er den konstituerende aktivitet som gir kvinnene deres femininitet, og som danner motstykket til den maskuline kjønnsrolle (Miller 1976, Chodorow 1978). Dette er særlig tilfellet i denne generasjon. Omsorg ble det definerende kjennetegn ved kvinnes identitet og livsarbeid. På samme tid ble *ikke-omsorg* i stor grad et definerende kjennetegn ved manndom i denne generasjonen. Det ble viktig å markere avstand til omsorgsrollen. Menn trillet ikke barnevogn. Menn blir atskilte fra – og forskjellige fra – kvinner fordi de ikke er involvert i omsorg for – og med – andre. Deres følelse av *et selv* oppnås ved å gjøre ting for og av dem selv, sier Chodorow (1978).

Antakelsen om at omsorg er det begrepet som markerer grensene mellom kvinnelig og mannlig er implisitt i psykologenes skille mellom å være og å gjøre (Chodorow op.cit.). «Å være» peker i denne sammenstilling mot det «andrerettede», tilpassende og mer passive drag i femininiteten, mens «å gjøre» griper den «selvrettede» og mer aktive kvalitet i maskuliniteten. Denne teoretiske polariseringen av kvinnelighet og mannlighet er i seg selv en kulturavhengig konstruksjon, mer velegnet til å gripe livet til gamle kvinner enn til dagens unge kvin-

ner med helt andre livsmål og livsprosjekter. Og den kamuflerer det arbeid som kvinnene utfører. Det forsvinner som omsorg, og blir først gjenrobret når kvinneforskere lanserer begrepet *omsorgsarbeid* (Wærness 1984, Wærness 1999, Thorsen og Wærness 1999): Utformingen av kjønnsroller og kjønnsidentitet påvirkes av samfunnsystem, produksjonsforhold og kulturelle tradisjoner. Kjønnsrollene har vært særlig polariserte blant dagens eldste.

Omsorg er – ifølge disse teoretikere – den vesentlige prosess hvorved kvinner både oppnår sin selvoppfatning og realiserer seg selv som kvinner. Kvinnenes omsorgsrolle gir dem en «enkel selvfølgelighet» i deres kjønnsidentitet, mens maskuliniteten må holdes, forsvares og opptjenes på nytt hver dag. Som et resultat – hevdet Margaret Mead i 1949 – lever gutter i større frykt enn jenter for å bli «avkjønnet» ved å mislykkes (Mead 1949/1981). I dette perspektiv skulle alderdommen likevel kunne bli en større trussel mot menns enn kvinners livskvalitet, fordi pensjoneringen så definitivt fratar dem deres viktigste felt for selvrealisering, nemlig jobben, mens kvinner kan fortsette sin omsorgsrolle. Konsekvensene av menns tap av jobben som selvrealiseringsområde vil imidlertid avhenge av i hvilken grad det finnes alternative områder å få bekreftet seg på.

Men omsorgsrollens sentrale posisjon i kvinners livsplaner og som dominerende livsområde er endret. Dagens unge kvinner skal – med samme rett som unge menn – ha «det hele», som Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg (1994) sammenfatter det i en tregenerasjonsstudie. De unge kvinnene har flere – mange – livsmål de vil oppnå; mål som dels kan stå i konflikt, dels være vanskelige eller umulige å realisere fullt ut.

I den eldste generasjon ble konflikter mellom og samordning av ulike livsområder løst ved klar rolledeling; mannen gikk ut i samfunnet, kvinnen var i hjemmet. At hun arbeidet der, ble kamuflert bak hennes kjønnsrolle; arbeidet var en del av hennes naturlige femininitet.

Kvinnedrømmen var å bli husmor

I historisk perspektiv har kjønnsrollepolariseringen og arbeidsdelingen vært langt sterkere mellom gamle menn og kvinner enn i de yngre generasjoner. I overgangen fra det gamle bondesamfunnet til det industrialiserte «moderne» urbane samfunnet ble kjønnsrollene også mer differensierte. Lønnet yrkesarbeid «borte» (for mannen) avløste gårdens produksjonsfellesskap (Avdem og Melby 1985). Kvinners alderdom som en fortsettelse av husmorrollen karakteriserer i særlig grad livsløpet til dagens gamle kvinner.⁴ Flertallet av kvinnene i denne aldersgenerasjonen har levd det Siri Næss (1982) har kalt et «konvensjonelt løp» – eller husmorløpet. Et mindretall – særlig blant arbeiderklassen – har av økonomisk nødvendighet hatt et ustabilt løp der de har pendlet mellom yrkesrolle og husmorrolle. Enda færre gamle kvinner har hatt et «dobbeltløp» der de har kombinert jobb og husmorrolle.

Kvinnelivsløpene ble utformet i en kulturell «tidsånd» som preget dem med en tvingende selvfølgelighet. Jeg vil illustrere noen av de mer generelle funnene med livshistorien til fru Abrahamsen.⁵ Det er en 77 år gammel enke med to barn. Hun beskriver hva de unge pikene drømte om:

«Vi tenkte bare på at vi skulle gifte oss og få barn. Det var det som var livsdrømmen. Jeg var jo livende redd for at ingen ville ha meg. Tenkte veldig mye på det. Det var liksom sånn i tenårene. Siden – da var det jo ikke det. Vi tenkte veldig mye på det – å ha det moro og så ut og danse, men det er sånn som man gjør nå også. Jeg tror nesten alle tenkte på å gifte seg og få barn. Jeg tror ikke det var veldig mange som tenkte først og fremst på utdannelsen, hva vi skulle bli. Da var det viktigere hva mannen var.»

Å være gift var å oppfylle normen om det egentlig kvinnelige. Sosialiseringen til

kvinnerollen startet i barndommen med en klar oppgavedeling mellom hva gutter og jenter gjorde. Kvinnen forteller videre: «Jeg hjalp veldig til i huset. Men jeg gjorde det i grunnen fordi jeg syntes det var moro å stelle hus, og jeg syntes det var moro at det var litt ordentlig rundt oss.»

Denne kvinnen fikk livsdrømmen oppfylt; hun ble gift, og hun fikk to barn. Når hun nå ser tilbake på sitt liv, sier hun:

«Jeg synes at det har vært veldig fint å være gift. Jeg vil si at – det er jo i grunnen veldig dumt, for jeg er jo litt sånn kvinnesakskvinne – men jeg synes at ved at jeg hadde en mann, så har jeg vært litt mer verd, kanskje. Og så lærte jeg så mye av han. Det synes jeg har telt veldig mye for meg. Det har jeg tenkt mer og mer på. Derfor så synes jeg det har vært riktig å være gift, for jeg har lært og på en måte steget litt på grunn av det. Det høres helt rart ut å tenke sånn, men jeg vet ikke om jeg hadde likt å være ugift.»

Å være gift var å være mer verd som kvinne, som hun sier, det var å oppfylle datidens kvinneideal, å realisere essensen i kvinneverken. Slik var drømmen blant alle venninnene – forteller hun – og slik fikk de det – de fleste. På spørsmålet: «Hvis du skulle leve livet ditt på nytt, og hvis du hadde hatt full frihet til å utfolde deg etter ditt eget hode?» svarer hun:

«Det er jo ikke sikkert jeg hadde blitt akkurat den samme, det vet en jo ikke. Kanskje jeg hadde blitt lærer da, det kan jo tenkes. Men jeg hadde sikkert hele tiden tenkt på at jeg ville gifte meg og få barn. Jeg tror ikke det hadde blitt stort annerledes, jeg. Men hvis en hadde vært ung i dag, så vet en ikke, for nå er det jo så helt annerledes. Men jeg tror jeg hadde tenkt det samme da. Jeg vil si det har vært *et helt vanlig liv*. Det har ikke vært noe spesielt. Ja, *et veldig vanlig liv*. Ikke noe hverken i den ene eller annen retning. Som de fleste av venninnene

mine. De har også giftet seg og fått barn og jobbet etterpå, og blitt enker. Jeg har inntrykk av at sånn har det vært for oss alle sammen.»

Når mennene beskriver sitt liv, kaster de seg ut i en beskrivelse av sin arbeids- og yrkesrolle. Det er sin egen virksomhetsbeskrivelse de gir, der de selv er hovedpersonen som gjennom trettiåras hindringer og vanskeligheter etter hvert oppnår en voksen arbeidsrolle. Ekteskap kommer som en konsekvens av at man makter forsørgerrollen; man kunne skaffe det som trengtes for å starte et hjem. At de skulle «skaffe seg» – merk ordbruken – kone, barn og et hjem inngikk nok også selvfølgelig i deres fremtidsvyer, men det nevnes ikke som livsdrømmen, langt mindre som den eneste livsdrømmen. Det var kvinnenenes drømmeverden. I varierende grad ble drømmen om husmorlivet oppfylt, og det var jo i enda større grad et spørsmål om det likevel ble et godt liv, ja – med en rimelig porsjon lykke. Men i seg selv ga det å bli gift kvinnen en spontan følelse av å leve et «riktig» kvinneliv, å oppfylle normene for hva en kvinnelig kvinne skulle gjøre.

Det er først de fremadstormende kvinneaktivister i de senere generasjoner som demonstrerer andre kvinneideal og høylydt forkaster den eldre generasjons kvinneverken. De stiller også gamle kvinner overfor spørsmålet om andre gyldige, mer «moderne» kvinneverker. Men i de første tiår av dette århundret var den «tradisjonelle» kvinneverken den aksepterte og dominerende, som de fleste stort sett tilpasset seg til uten spørsmål eller nevneverdig opprør. Det var som det skulle være.

Ulike utforminger av kvinnelivsløp

Men livet ga ulike muligheter for å realisere drømmen om giftermål, familie og barn. Det var en høy andel kvinner i denne generasjonen som forble ugifte,⁶ og mange gifte

VAKKER BYSTE

på 3—5 uker ved
den berømte

PARISER METODE

Er Deres byste utviklet
eller for utviklet?

Har den mistet sin skjønn-
het ved sykdom, skjodes-
løshet, alder eller moder-
skap?

Ønsker De Deres byste
fyldig og ungdommelig?
Ønsker De Deres byste
formskjønn og fast?

Ønsker De å få igjen de
vake runde linjer som
utgjør en kvinnes natur-
lige charme?

Skriv efter

gratisbrosjyre:

Exuber Bust Developper

gjør den mer utviklet.

Exuber Bust Raffermes

gjør bysten fastere.

Exuber Bust Reducer

som forminske bysten.

De forbauses over det gledelige resultat.

Metodene er fullstendig uskadelige og kun for utvortes bruk. Ingen medi-
siner, ingen særskilt diett og ingen trettende legemsøvelser. På 25 år intet
negativt resultat. Anbefales sterkt av læger. Stjerner ved film og scene hvis
smarte ydre vekker Deres beundring, kan takke Parisermetoden for sin karriere.

LA MIG HJELPE DEM!

Gratistilbud: De får gratis gjennom posten i diskret konvolutt alle opplysninger
angående metodene for å utvikle, for å gjøre fast og for å minske bysten.
Det som ikke ønskes strykes. Skriv til Mme Helene Duroy, 11 Rue de Miromesnil,
Div. S. 24 A Paris 8. Skriv tydelig navn og adresse og vedlegg 25 øre som svarporto.

(Kilde: Vi selv og våre hjem 1935, Aschehoug)

var barnløse eller hadde bare ett barn. Så
også i vårt utvalg. Økonomien kunne tvinge
kvinnen ut i arbeidslivet, kvinnene kunne
rammes av mannens død eller av skilsmis-
se, han kunne være en usikker forsørger –
enten det var sykdom, arbeidsløshet, fyll
eller «uansvarlighet» som gjorde forsørgel-

sen utrygg. Noen få unge kvinner ønsket å
være i arbeid, hadde klare utdanningsambi-
sjoner og yrkesinteresser og hadde mulig-
heter for dette. Det varierer i hvilken grad
det er nøden eller lysten som bringer kvin-
nene ut i arbeid – i noen tilfelle er det begge
deler. I utvalget er det en rekke ulike tilpas-

ninger og justeringer mellom yrkesrollen og omsorgsrollen. Men i alle tilfelle var famili-
eomsorgen kvinnens hovedansvar. Hun var
den som måtte sørge for at familielivet i
størst mulig grad var uberørt selv om også
hun var i yrkesarbeid.⁷

Mange kvinner hadde sin primære identi-
tet som husmødre selv om de var ute i yrkes-
livet, oftest i underordnede, lavt betalte kvin-
nejobber. Igjen kan fru Abrahamsen stå som
illustrasjon på en «typisk» kvinnekariere i
middelklassen. Hun ble kontordame, giftet
seg med en hun traff på jobben, og sluttet å
arbeide da første barn kom. Hun sier:

«Vi var jo forberedt på at jeg skulle slutte
å jobbe en gang. Jeg tror ikke en så på
det sånn som de ser på det nå. Det var
sånn den gangen at vi skulle slutte. Vi
hadde jo ikke de behovene heller, vet du.
Vi hadde jo ikke bil og alt mulig sånt. Jeg
syntes det var veldig fint å slutte, jeg. Jeg
syntes det var deilig. Jeg er veldig glad
for at det var sånn.»

Hun var hjemme i 15 år. Så gikk hun ut i ar-
beidslivet igjen. Da kjøpte ekteparet hus og
kunne trenge ekstrainntekter, og de to barna
begynte å bli store – de var 10 og 15 år
gamle. Hun tok kontorpost igjen, nå på
deltid:

«Det var jo ikke noe problem da. Det var
bare halvdagsjobb jeg hadde, fra klokken
ti til to, så ble det fra ti til tre da. Mannen
min kom hjem til ferdig middag, likevel.
Men han skulle begynne å støvsuge i
hvert fall, så han gjorde litt nytte. Men så
når han hadde holdt på en stund, så sa
han at det ble ikke noen forskjell på det,
så det var det ikke noen vits i – sa han.
Det ble med det.»

På tross av yrkesarbeidet sier fru Abraham-
sen: «Jeg tror jeg vil si jeg har vært husmor.
Det tror jeg.»

De fleste kvinnene lever et relasjonsori-
entert liv, der familiens ve og vel også be-
stemmer yrkestilknytningen. Når barna blir

Det er inspirasjon i modellen

Enhver Court Royal Model er et klassisk eksempel på perfekt stil,
for Court Royals tegnere er i nær kontakt med de store motecen-
tre, og enhver nyhet såvel i materiale som i metoder for avstiv-
ning eller stil er øyeblikkelig kjent av dem og blir nære overveiet

Illustrasjonen her viser modell C 1231. Et corselette til selskaps-
bruk i mønstret batist med delikate blonder over brystet. God av-
passet livlinje. Usynlige lette benspiler foran. Elastikk over hofter
og en liten elastisk kile foran. Bakstykket er uten spiler, men har
et perfekt snitt. Brystmål 30"-38"

court
royal
Corsetry

Fabrikert i England av:

CHARLES BAYER & CO. (1931) LTD London, Bath og Portsmouth.

Representant for Norge og Sverige:

WILHELM EKMAN WESSEL, Prinsens gate 9, Oslo,
(tlf. 21656) som oppgir navnet på detaljistene.

(Kilde: Vi selv og våre hjem 1935, Aschehoug)

større og klarer seg selv langt på vei, går en
del kvinner ut i deltidsarbeid. Da kan kvin-
nens inntekter heve familiens levestandard
uten at det går på bekostning av hennes ho-

vedopp-gave – omsorgsopp-gavene. Familie-livet og kjønnsrollene fortsetter tilsynelatende uforstyrret. Mannen kan få beholde sin livsform og kjønnsrolle urokket. Hun klarer arbeidet både ute og hjemme, men oftest med mindre engasjement i yrkesrollen. Hun er deltidsarbeidende periodearbeider. *Hun praktiserer den kamouflerte forandring og endrer kjønnsrollen mest mulig umerkelig.* Slik opprettholdes selvbildet av en feminin kvinne, slik unngår hun ukvinnelighetens stigma.

Også kvinnens pensjonering er i en rekke tilfelle tilpasset ektefellens. La igjen fru Abrahamsen tale:

«Da jeg var 60 år, så sluttet firmaet mitt. Men så sa mannen min – da skulle han gå av om to år – at han syntes det var så dumt at jeg skulle jobbe, for hvis jeg tok jobb så ville jeg jo holde på til jeg skulle slutte også. Men så fortsatte han 5 år til. Jeg syntes de fem årene var en veldig fin tid, for da hadde jeg hele formiddagen alene. Det hadde jeg jo ikke hatt noen gang. Da kunne jeg innrette meg akkurat som jeg ville. Jeg kunne reise til byen. Jeg kunne møte venninner, jeg kunne besøke noen.

Da han begynte å være hjemme – så uvilkårlig – så skal en helst være hjemme både til formiddagsmat og til middagen. Så ille var det jo ikke da. Men det ble på en måte en stor overgang da mannen ble pensjonist. Mange syntes det var så fælt. Vi hadde en nabo som sa det at 'alle synes så synd på mennene som går av med pensjon, men det er ingen som tenker på konene deres'. Hun syntes det var så fælt. Jeg syntes ikke det var noe problem, for vi kunne jo gå turer og sånn da.»

Pensjoneringen gjorde at de kjønnsdelte sfærer ikke lenger kunne opprettholdes. Han kom inn på hennes domene. Den frihet som rolledelingen tross alt hadde gitt kvinnene innenfor hjemmets fire vegger, ble innskrenket.

Radikale og stillferdige pionerer

Men det finnes også dem som har utformet en uvanlig kjønnsrolle for sin generasjon. I vårt utvalg er det *kvinner* som er pionerer når det gjelder endring av kjønnede livsløp. De oppfatter ikke kjønn som noe gitt, men som noe som har endret seg sterkt i løpet av deres levetid. De forteller både om hvordan de selv var begrenset av den tradisjonelle kvinneverollen, og hvordan de foretok valg som overskred den. For mennene er kjønn i større grad kontinuerlig og statisk, og de henviser lite til endrede kjønnsroller.

Noen kvinner hadde – ut fra datidens kjønnsroller – radikale og overskridende livsprosjekter. Dette gjelder blant annet gifte kvinner som valgte yrkeslivet fremfor moderskapet. En kvinnelig lektor valgte å ikke få barn – fordi, som hun sa: «Jeg tror ikke det ville passet for meg å ha barn. Det er jo mange som har barn uten at det passer for dem, men. Det var liksom ikke min stil. Jeg egnet meg ikke til å stelle små barn.» Hun valgte barn bort og ble yrkeskvinne istedenfor.

Blant de kvinnelige pionerene på tradisjonelle mannsområder – eller av de som fulgte like etter de aller første – var det i vårt utvalg en jurist, en høyskolerektor og en universitetslektor med matematikk hovedfag.

Men *hushjelp* var en selvfølgelig forutsetning for de middelklassekvinner som fortsatte å jobbe etter at barna kom, enten det var heltid eller deltid. Ja, selv hun som var *barnløs* yrkeskvinne, hadde alltid hjelp i huset. Disse yrkeskvinnene fra middelklassen var ikke dobbeltarbeidende som yrkesaktive kvinner i dag er det. De ansatte en annen kvinne – en hushjelp fra arbeiderklassen – til å gjøre husarbeidet. Kvinnelig overskriding av kjønnsroller var basert på at noen gjorde det tradisjonelle kvinnearbeidet for dem. Det var basert på et overordnet klasse-skill, også blant kvinner. Overskridelsen var basert på underordning av kvinner – ofte på utnyttning og utbytting. Å gjøre husarbeidet selv ble i borgerskapet ansett for lite stands-

messig, for hardt – og den offentlige barneomsorgen var ennå ikke utbygd. Å ha hushjelp var i middelklassen en standsmessig forpliktelse, for de fleste en form for sosial orden de kjente fra sin barndom. Embetsfruen fikk hushjelp i gave fra sine foreldre da hun var husmor med små barn. En kvinnelig gift jurist-student – uten barn – forteller:

«Vi måtte basere oss på hans inntekt. Jeg var jo ikke ferdig med å studere ennå, men min tante – som selv var lege – hun var lite fornøyd med at jeg skulle gifte meg før jeg var helt ferdig. Hun ga meg 500 kroner, og for det skulle jeg ha hushjelp ett år, og det fikk jeg, og henne beholdt jeg i mange år.»

Som barnløs gift student – av god familie – trengte man hushjelp! Men det å holde seg i jobb – med hushjelp hjemme – kunne være en kostbar fornøyelse når samskatten forsynte seg grovt av inntekten. En del kvinner gikk ut i lønnet arbeid da samskatten ble opphevet. Det er et eksempel på sammenhenger mellom politisk kamp, endringer i «tidsånden», økonomiske reguleringer og kvinners valg.

Noen trivdes ikke med å gå hjemme, men ble tvunget til det da det begynte å bli vanskelig å få hushjelp:

«Den yngste sønnen min ble født i april 1952. Når han var et halvt år, så sa hushjelpen opp, og da sa jeg også opp. Så da var jeg hjemmевærende en tid.

– Du syntes ikke det var trist å slutte på jobben da?

– Jo, jeg syntes det. Jeg fant ikke på noen annen løsning. Vi syntes vel det var litt for luksuriøst å ha hushjelp. Mannen min ble lektor. Men jeg er ikke glad i husarbeide, det har jeg aldri vært. Jeg syntes det var dødsens kjedelig, men jeg syntes det var koselig med disse små barna. Så syntes jeg liksom at jeg ble så dum, jeg gjorde ikke noe annet enn å stille hus, jeg ble sløvet ned. Så fant jeg på at jeg fikk begynne å lese litt språk på Friun-

dervisningen. Det er utmerket. Det var ikke så lenge. Så skled jeg inn i noe kontorarbeide noen dager oppe på Universitetet. Det var vel mens barna var i parken.»

Husmødrenes barnehager var begynt med noen få barneparker som hadde åpent noen timer om formiddagen. Den offentlige barneomsorg holdt sin inntreden og ble brukt av de mest «moderne» husmødre. Men «ytre» systemer og reguleringer – som samskatten – og økonomisk nødvendighet ble for de fleste tvang til oppfyllelse av et tradisjonelt kvinnelig livsløp. Den kulturelle fortolkning gjorde dette livsløpet til det normale kvinneliv. De få yrkeskvinnene som arbeidet på mannsdominerte yrkesområder, eller som ble kvinner i ledende posisjoner, er ytterst beskjedne når de forteller om sin egen innsats, egen yrkesrolle, egen karriere. Ja, de gir ingen fortelling om egen *karriere*, og historien om seg selv som yrkesaktiv gis gjerne en beskjeden plass i beretningen – langt mindre dominerende enn i mennenes selvframstilling gjennom *sin* yrkeshistorie.

Enkelte av disse kvinnene hadde en familie- og klassebakgrunn – med mannlige rollemodeller og økonomiske muligheter – som gjorde det å følge i de mannlige familiemedlemmers fotspor nesten til en selvfølgelighet. *Overskridelsen* i den kvinnelige kjønnsutforming var *kontinuitet* innenfor et familiemønster. Den kvinnelige juristen giftet seg med en jurist, og faren hennes var jurist. Hun forteller at også hennes farfar, farbror og to nevøer var jurister. Hennes yrkesvalg og yrkeskarriere fremstilles som «vanlig» – eller «ikke uvanlig». Og en slik karriere var altså vanlig i hennes sosiale krets, og dette «vanliggjør» hennes yrkeskarriere, som samfunnsmessig var utradisjonell for en kvinne.

En annen fremstillingsform som alminneliggjør uvanlige kvinnelivsløp – med utradisjonell yrkesrolle – er fortellingen om hvordan kvinnene *ble båret frem av omstendighetene*. Det var ikke deres valg, ikke deres evner, ikke deres standhaftighet, klokskap eller dyktighet som førte dem frem til

posisjoner – det var tiden og de ytre forhold. De var aktører, men fremstiller seg som passive – som noen som ble *båret frem* av ytre krefter. De nærmest *fløt* på bølgen. Slik fremstår de fortsatt som *beskjedne* kvinnelige kvinner – en fremstillingsform der nedtoning av egen rolle og innsats har vært en livslang tilpasningsstrategi. Det var ytre omstendigheter som gjorde dem utradisjonelle.

Den kvinnelige høyskolerektoren sammenfatter sin yrkeskarriere med å si: «Det var ikke min fortjeneste.» Hun vokste opp «i et veldig harmonisk hjem», med en far som aldri selv fikk bli det han ønsket å bli – lærer – men som overførte sine utdanningsambisjoner og sin kunnskapslyst til sine barn. I hele sin selvframstilling understreker hun *det selvsagte* i sine valg og handlinger: «Det var helt selvfølgelig at jeg skulle ta middelskolen og gymnas [...]. Så ville jeg studere filologi. Jeg tror det kom helt av seg selv.» Krigen kullkastet hennes planer – som for så mange andre. Hun drev med illegalt arbeid og måtte flykte til Sverige:

«Jeg ble spurt om å undervise ved det norske gymnaset der, ikke fordi jeg var flinkere enn andre, ikke fordi jeg var mer erfaren, ikke fordi det var meg engang, men fordi jeg tilfeldigvis var kvinne ledig på markedet.»

Hun var politisk aktiv, og forteller:

«Så kom jeg med i bystyret i to perioder, og satt da helt sentralt plassert i sosialsektoren. Da jeg ble nominert på listen var det ingen, og slett ikke jeg selv, som trodde at jeg ville bli valgt inn – så ble jeg det. Det er ofte et spill av tilfeldigheter hvem som kommer inn i sånn sammenheng!»

Slik kamuflerer hun sin egen innsats, sin *aktive* rolle, som et resultat av *tilfeldighetenes spill*. Det var slett ikke henne selv som førte henne dit. Hun ble undervisningsleder noen år etter krigen: «Det var ikke minst fordi jeg ville ha noe til felles med mannen

min.» Hun gir her en typisk andreorientert begrunnelse for sitt yrkesvalg. Ingen mann i utvalget gjør det samme. I den grad de kunne velge, er det sentralt for menn i middel- og overklassen å gi en *individuell* begrunnelse for sitt yrkesvalg og livsvalg. De fremstiller seg som *aktive*, de velger, de *utformer* sitt livsløp, de handler selv om rammene for valg kunne være trange og mulighetene begrensede.

Denne kvinnen – liksom de andre gifte yrkeskvinnene med «uvanlige» kvinnekARRIERER – hadde menn som aksepterte og støttet dem – som dels ansporet dem. Noen av mennene så at ektefellene ikke ville trives som husmødre. Disse mennene var trygge og økonomisk velbergede i sin maskuline forsørgerrolle. At konen var yrkesaktiv ble ikke noen trussel mot deres maskuline selv- bilde eller kjønnsrolle. Også klasseposisjonen ga mannen beskyttelse mot at en uvanlig kvinne – en yrkeskvinne – ble oppfattet som et angrep mot ham som «vanlig» mann. Han var fortsatt en vellykket mann, som også kunne vise seg som moderne, fremskritt- vennlig og tolerant ved å la konen være yrkeskvinne. Og hushjelpen holdt hjemmet i standsmessig orden. Menn fra arbeiderklassen opplevde sterkere at en kone i arbeidslivet ble et levende bevis på at de ikke maktet sin forsørgerrolle (Danielsen 1992). De ønsket kvinnen i hjemmet.

De ugifte kvinnene⁸

De *ugifte* kvinnene *må* være yrkesaktive – de har ingen forsørger. De er yrkesaktive dels av interesse, men alltid av nødvendighet. De har ingen mannlig støtte, ikke noe økonomisk sikkerhetsnett fra en forsørger. De utformer sitt livsløp alene, selvstendig – under vilkår som samtidig latterliggjorde de ugifte kvinnene. Disse kvinnene var pr. definisjon mislykkede kvinner, fordi de ikke realiserte seg selv på kvinnelighetens kjerneområde – som *husmor* og *mor*. Også i denne posisjon fremstilles kvinnene som passive – med de ord de ofte selv bruker.

De ble ikke valgt. Noen ugifte kvinner lever et så kvinnelig – *husmorligt* – livsløp som mulig. De er gjerne «kontordamer», de har skaffet seg «reservebarn» og barnebarn – gjerne søskens barn – og de er aktive nettverksbyggere. De lever et relasjonsorientert liv.

Andre blir etter hvert klar over samfunnets stengsler og barrierer for kvinner – og latterliggjøringen og urettferdigheten overfor de ugifte kvinnene. Dette er kvinner som aktivt kjemper både for kvinners og ensliges sak. De har vært aktive i et utall av foreninger – for enslige, for kvinner, for kvinnelige akademikere. Av og til har de vært med å stifte dem. De er aktive pionerer, som også i livshistorien fremstiller seg i sin aktørrolle; de ville endre livets urettferdigheter. Det er viktig for dem å få frem at de ikke var mangelfulle om de ikke hadde en mann, de var ikke mindreverdige om de var selvstendige og klarte seg alene. Men også disse kvinner er meget beskjedne på egne vegne. Selv når de er pionerer, når de er aktører på livets scene, kamuflerer de sin innsats i kvinnelig beskjedenhet, i fortellinger om omstendighetene som brakte dem det, at de gjorde det for andre. De fremstiller sin «gjøren» som «væren». De *gjør* ikke, de *er*. Slik bevarer de femininiteten i rolleendringen, innordningen i overskridelsen, kontinuiteten i forandringen. Slik forsøker de å unngå i å bli oppfattet som «mannhaftige», og bli latterliggjort. *Slik gjøres deres pionerinnsats til alminnelighet.* De er lavmælte der generasjonen etter dem – døtrene – var høy-røstede i sin overskridelse, og kanskje forstørret og fortegnet endringene i kjønnsidentitet. De eldste kvinnene var selvutslettende, og gjorde seg dermed usynlige.

«Godt liv» i alderdommen

Så har alderdommen innhentet de gamle kvinnene i utvalget. Hva er det så som betinger den gode alderdom og gir kvinnene «livskvalitet» i alderdommen sett fra den livsfase de nå er i? Jeg vil her konsentrere

6 glass melk om dagen

Slik led overskriften på en artikkel i Aftenposten nylig.

Artikkelen fortalte om den verdensberømte Paramountstjernen Claudette Colbert. Hun har, som man vil se, en nydelig figur. Hun er 162 cm. høy og veier 50 kg.

Hvordan hun holder seg så slank?

Aftenposten skriver at «etter hvad hun selv forteller «foretar» hun sig ikke noe i den anledning. Hun hater alt snakk om «dieter» og spiser som et almindelig menneske hvad hun har lyst på. Imidlertid arbeider hun meget strengt i studio, og her drikker hun hver dag 6 glass melk for å holde sig i form under arbeidet. Også utenfor studio er hun en ivrig melkedrikker. – Hun pleier da å drikke tre glass mellem måltidene».

(Kilde: Vi selv og våre hjem 1935, Aschehoug)

meg om andre forhold enn helsetap, som med økende alder blir en mer og mer fundamental forutsetning for livskvalitet også

på andre områder. Helsen blir desto mer vesentlig dess mer den gode helsen tapes. Det store flertall i vårt utvalg har rimelig god helse.

Men helt sentralt hvis en spør gamle kvinner og menn om hva som har størst betydning for dem nå – er å ha noen å stå nær, noen å være glad i. Etter hvert som arbeidslivet kommer mer på avstand – også for de pensjonerte menn – trer de sosiale relasjoner i forgrunnen som det viktigste for en god alderdom. Men måten man har investert sitt livsstrev på, hvordan man har ivaretatt de sosiale relasjoner, hvem man har stått nær og hvor stor «reservekapasitet» nettverket har, gjør menn og kvinner ulikt sårbare i alderdommen. Men på mange måter blir menn og kvinner likere med årene.⁹

Studier av kvinners pensjonering er foreløpig få. Man har antatt at kvinner opplever pensjoneringen lettere enn menn, men flere studier viser at kvinner er mindre positivt innstilt til å pensjoneres enn menn (Jacobson 1974), og snarere rapporterer flere problemer (Blieszner og Szinovacz 1979, Atchley 1976, Block 1979). Kvinner nevnte sosial kontakt og emosjonelt utbytte som viktigste årsak til at de ønsket å fortsette å arbeide, mens menn oftere nevnte inntekten (Jacobson 1974). Men pensjoneringsreaksjoner må ses i lys av yrkesmønstre, yrkesmotivasjon og tilfredsstillelse, så vel som i forhold til engasjement og tilfredsstillelse ved andre aktiviteter. Det har også vært påpekt at for ektepar må pensjoneringsreaksjoner ikke betraktes i et individualistisk perspektiv, men ses som en parttilpasning.¹⁰

Kvinnene er ofte kommet senere ut i arbeidslivet, og lønnet yrkesarbeid er oftere fremdeles en ny erfaring for dem. Etter husmorarbeidets sosiale isolasjon verdsetter de den sosiale kontakt «utearbeidet» gir.¹¹ I dette perspektiv kan det altså se ut som om aldringen gjør menn og kvinner likere. Kvinnene blir noe mindre omsorgsorienterte etter hvert som barneomsorgen slipper taket. De kan engasjere

seg på andre felter. Yrkeslivet kan bli en sen, men spennende, ny livserfaring og gi nye sosiale kontakter. Noen trette menn, slitne av et langt yrkesliv, kan derimot se positivt på å få vende hjem, bli hjemmeværende, og få tid til sosiale kontakter som de kanskje har forsømt tidligere i livet. Begge får bekreftet mer latente sider av seg selv. I høy alderdom skjer det for begge en innskrenkning i ytre roller, forpliktelser og deltakelse. Men alderdommen oppleves – på tross av innskrenkninger – like fullt som overveiende god hvis man har nok aktiviteter og relasjoner igjen til å få bekreftet seg selv slik man ønsker å være. Det store flertallet – 34 av 44 personer – i livshistorieprosjektet opplever en overveiende god alderdom, slik de selv forteller om dette. Mange har beholdt en del av de gamle aktiviteter, eller de har funnet nye arenaer for gamle interesser.

Mange har et program for nesten hver dag, men hvor *det* møtet, *det* besøket, *den* avtalen, *det* kurset som tidligere kanskje fylte en mindre del av dagen blant mange andre gjøremål – nå er blitt hovedposten på programmet. Man har snakket om husarbeidets «trekkspilleffekt»; det fyller den tid som står til rådighet. I alderdommen får mange andre aktiviteter den samme trekkspilleffekt – gjennomføringen fyller mer enn den tiden det tar. Det blir et dagsprogram. Fru Abrahamsen er meget opptatt:

«Jeg er opptatt nesten hver dag i uken. Mandag har jeg engelsk, og så er jeg med i en diskusjonsklubb som begynner senere. Tirsdagene har jeg som regel fri. Hver eneste onsdag er jeg oppe hos datteren min. Jeg støvsuger og gjør i stand litt tøy – er en slags hushjelp – og så lager jeg middag til dem til de kommer hjem, og vasker opp. Det var jeg selv som foreslo det, fordi jeg syntes at hun hadde så mye å gjøre, og nå når barna er så store så ser jeg dem nesten aldri. Hvis jeg ikke var der oppe, så ville jeg nesten ikke se dem,

for de er ikke sånne som besøker mormor. Kan ikke vente det, tror jeg. Det er vel en fase i livet man ikke gjør det. Torsdag så har jeg Pensjonistuniversitetet, og annenhver fredag spiller jeg bridge om formiddagen. Så da er uka gått. Det er veldig moro så lenge en orker. Så er jeg medlem i Sanitetsforeningen. Nå er jeg kasserer der. En behøver ikke være redd for ikke å gjøre noe. Jeg er med på menighetsarbeid også.»

Det er et vell av tråder i livshistoriene som viser kontinuitet bakover til handlinger og aktiviteter tidligere i livet, men formene er endret. De fleste eldre som har en god alderdom, har vist stor oppfinnsomhet, energi og pågåenhet når det gjelder å finne nye arenaer til erstatning for det som er gått tapt. Mange har hatt et meget bevisst forhold til at det gjelder å skape plan og gi innhold til tilværelsen når gamle gjøremål er blitt borte. Når kontinuiteten ikke lenger er gitt, forsøker de å skape den der det er mulig. De blir ikke ofre for omstendighetene – for de tap man blir utsatt for i alderdommen – men blir aktører som aktivt binder tråder mellom nå og da. Mange av de eldre i vårt utvalg utviser en til dels heseblesende aktivitet, med en fast plan for nesten hver ukedag, og hvor de puster lettet ut hvis de har en fridag innimellom. Mange erkjenner også at de orker mindre enn før, må ta det mer med ro, er blitt latere som noen sier.

Barn og barnebarn har stor betydning for kvinnene i denne generasjonen og gir mening både til det liv som er levd og til nåtiden. Barn og barnebarn gir kontakt og meningsgivende livsinnhold og blir kontinuitetsbærere i den feminine selvkonstruksjonen. De symboliserer disse kvinnelivs «viktigste formål». Fru Abrahamsen sier: «Det som har gitt mest glede i livet er barna, det er opplagt.» Barna har vært hennes hovedsakelige innsatsområde i livet, det som strevet i første rekke har konsentrert seg om. Vi så at hun etter eget

initiativ har plassert seg i en mer aktiv husmor-, mors- og bestemorsrolle i datterens hjem, der hun er en slags «hushjelp». Ved å gjøre dette blir hun mer enn likeverdigg i forholdet, og hun får en kontakt tilbake hun ikke ellers ville regne med å få, særlig fra barnebarna. Hun er klar over ulikevekten i forholdet:

«Jeg gir jo hjelp til datteren min da. Det er jo litt bakvendt det da. Det er jo helt frivillig, og det er jeg selv som har foreslått det. Det er jo for å holde kontakten litt, for når barnebarna blir store, så har de aldri tid til å komme til meg. Det er litt leit. Det er det, men det er jo alltid sånn at mormor bryr seg mer om barnebarna enn den motsatte veien. Det er jo det. Det går i bølger. Nei, med det å gi kjærlighet, det går jo bare den veien, for en kan aldri vente å få tilbake. Det som jeg har fått av moren min, har jeg gitt videre til datteren min, og så videre sånn. Du kan ikke vente å få tilbake.»¹²

Fru Abrahamsen har resolutt forsøkt å kompensere for ulikevekten i relasjonene. Barna, og hvordan de har det, symboliserer livsverket for kvinnene – en bekreftelse på at de har oppfylt kvinneverken. Men barna er samtidig også ledd i en generasjonskjede som peker inn i fremtiden: Det gror etter en. Også for menn er dette en viktig del av livsarven, men noen understreker betydningen av at de har gått i deres fotspor. De verdsetter dem som sine personlige etterfølgere, formet i *sin* form. Den gamle pensjonerte rektor sier:

«Jeg er glad for livet og glad i livet. Jeg har hatt et lykkelig og godt ekteskap, og jeg har hatt snille og greie barn, som stort sett har gått i sin fars fotspor. Likedan med barnebarna – at de har skikket seg vel alle sammen. Ingen av dem har vært bort i noe uhederlig, eller uheldig av noe slag. Det må jeg jo si at jeg er svært glad for. Jeg synes å merke

at de er glad i faren sin og omvendt, og de har kommet seg vel frem alle sammen med sin egne.»

Men barn og barnebarn har likevel ikke i samme grad den sentrale plass i gamle menns som i kvinners liv. Ja, så sentral rolle spiller de i kvinnes liv at de kan utelukke fra samtalen dem som ikke har barn. En gammel ugift kvinne sier: «Du vet at kvinner som har barn og barnebarn, de er kolossalt opptatt av det. Det er de. Det er all right det, men de snakker ikke om annet. De gjør ikke det.» «Barnepraten» blir kvinnelig identitetsskapende. Den blir sosialt ekskluderende for kvinner som ikke har realisert seg som mødre – og bestemødre – og kan fortsette omsorgsrollen inn i alderdommen.

Nye kvinner, nye liv

I hvilken grad er så selvbylde, selvkonstruksjoner og livsmål blant «de middelaldrende» og «de unge» i dagens senmoderne eller postmoderne samfunn annerledes enn gamle menns og kvinners mål for sine liv? Jeg vil hevde at dagens mer eller mindre forvente, bevisste eller fordekte feminister har en *kort historisk hukommelse*. De har glemt at forestillinger om – og kampen for – samfunnsdeltakelse, yrkesaktivitet og utdanningsmuligheter ikke startet på 1970-tallet – med oss – men startet i generasjonene før oss. Det var de gamle kvinnene, og deres formødre før dem, som startet denne prosessen.

Men de gamle kvinnene var stillferdige, selvutslettende og beskjedne, og kamuflerte sin innsats – i motsetning til de middelaldrende kvinnene som var høyrøstede, og dagens unge som har trodd de var nådd frem og at feminisme og likestilling er blitt overflødig, noe deres avlegse mødre drev med. De gamle kvinnene kamuflerte sin forandring for å bevare sin femininitet, for å unngå latterliggjøring og utstøting. De middelaldrende feministene demon-

strerte, gikk i tog med vaiende faner og mye støy. De gikk til kamp mot, og omdefinerte, den tradisjonelle femininiteten – latterliggjorde den, provoserte og karikerte den – mens de kastet leppestift og BH.¹³ Nå er disse kvinnene sine egne historiskrivere, og de tildeler seg selv en sentral plass. De unge kvinner har tatt sminken og BH'ene frem igjen. De vil ikke fremstå som mannevonde rødstrømper. De balanserer suksess mot sexifisering, myndighet mot mandighet, føring mot forførelse, karriere mot kjærlighet. De vil ha det hele, gjerne samtidig. I boka *Råtekst* (Solheim og Vagland 1999) – en norsk oppfølger av *Fittstim* – er kampen mot kroppen langt mer fremtredende enn kampen mot patriarkatet. En talende overskrift er «Fysisk krigføring». Fienden oppdages: «Det var i speilet jeg oppdaget det. Fett på innsiden av lårene.» Penhet er fremdeles et overordnet ideal. For de unge kvinnene er selvet overskyggende sentralt, og utfoldelse på mange scener et livsmål.

Kanskje overser de unge kvinnene hindrene, undervurderer kravene til innsats og overvurderer egne krefter i dette mangesidige livsprosjekt. 20-åringenes provoserende bok er et tegn på at det fortsatt er hindre, snubletråder og feller i feminismens fremskrittforestillinger. Prosjektet «nye kvinner» og «nye menn» er komplekst. Kvinner i dag er ikke *enten* rødstrømper *eller* jåledukker, sier Ellen Arnstad – redaktør i bladet *Henne* – i en Dagblad-kronikk. Det er nettopp dette som er særtrekket ved den postmoderne kvinnen som lever i storbyene og har «*tid som minsteverdi*». Hun er *både* – og, og hun finnes i mange utgaver. Det er nettopp sjongleringer med mange roller som er *den nye feminismen*. «Både – og» er stikkordet – eller snarere «det hele».

Med sosiolog Kari Bjerke Karlsens ord:¹⁴ «Den moderne feministen, hun finnes i alle miljøer, på fabrikkgulvet, i politikken, i næringslivet, høyt oppe eller lavt nede på karrierestigen, hjemme på kjøkkenbenken eller på vei til jobb med

(Kilde: *Vi selv og våre hjem 1935*, Aschehoug)

lomme-PC'en i den ene hånden og mobiltelefonen i den andre.»¹⁵ Hun er vanskelig å identifisere, plassere, kategorisere – hun finnes overalt, hun *mener* kanskje mindre, men *mestrer* kanskje mer i det stille.

I denne kjønnsfremstillingen er kjønn fleksibelt, formene valgbare, mangfold i roller et ideal, og mestring et krav. Det androgyne mennesket mestrer fremstilling av både tradisjonelle maskuline og feminine egenskaper «like godt» (Arnstad 1999). Det er i sannhet en krevende selvkonstruksjonsoppgave – for både menn og kvinner. Man skal være både *pågående* og *omsorgsfulle*, i passende doser, til rett tid på rett sted. Enda mer krevende blir selvrealiseringsprosjektet fordi det er valgbart, og valgene blir oppfattet som personlige, individuelle, frie valg, som gir en *helt unik kombinasjon – en særegen mosaikk*. Samtidig er denne unike konstruksjon et resultat av et kollektivt kulturelt ideal (Beck 1986, Bauman 1997).

Harriet Bjerrum Nielsen og Monica Rudberg (1994) har foretatt en studie av tre generasjoner kvinner. De yngste – barnebarna – var da, for 10 år siden, 18 år gamle. I boka *Psychological Gender and Modernity* beskriver de endringene fra modernitetens kjønnspolarisering hos besteforeldrene, kjønnskampen hos foreldregenerasjonen – til senmodernitetens kjønn hos de yngste som en «kakafoni av kjønnsidentiteter».

Et senmoderne kvinneliv består av *mange* og *parallelle* historier, avhengig av bakgrunn, miljøer og kopling av ulike arenaer. Nettopp dette er en markant forskjell til livshistoriene til de eldste som vi studerte – miljøene er blitt flere, rollene mer mangfoldige, rolleskiftene kjappere, og kravene til kjønnsfleksibilitet større. Som det sies i en overskrift i Aftenposten,¹⁶ fremstår dette som «Kvinnens kaotiske kombiliv». Eldres livshistorier fremstilles på færre scener, med færre, klarere og mer kjønnspolariserte roller.

Det stilles i dag større krav til evnen til å opptre som en kamelon, til å foreta raske personlige sceneskift. Som Rudberg formulerer det om den postmoderne kvinnen:¹⁷ «Hun skaper sin egen identitet ved å mikse seg frem til de elementer hun ønsker i sitt liv.» Selvet blir en egenhendig mixet cocktail av ulike selv. Et sentralt poeng er at unge kvinner – og menn – i stor grad ser ut til å kunne leve med tilsynelatende «indre motsetninger» i sine selvkomposisjoner uten å oppleve det som konfliktfylt. Det er ikke motsetningsfylt, fordi den postmoderne kjønne selvkonstruksjon skal romme ulike selv for ulike scener. Selvet er fleksibelt, ikke selvmotsigende. Men en illustrasjon av at dette kan skje kan oppleves som «for mye på en gang», finner vi i et utbrudd fra en av de unge kvinnene i *Råtekst*:

«Jeg blir forvirret av meg selv. Forvirret fordi jeg har så mange roller og ikke klarer å bli fullstendig og hel i noen av dem. Jeg er kvinne. Jeg er ung. Jeg er mor. Jeg er student. Jeg er kjæreste. Jeg må være alt. Jeg vil være alt. Jeg vil befinne meg i alle verdenene samtidig. Alt blir ufullstendig – jeg blir en for kort strikk. Jeg blir fraværende – selv om jeg er der.» (Gjørven 1999:140)

I hvor stor grad dette mangfoldige kvinneliv over tid lar seg realisere uten opplevde påkjenninger, og med hvilke langsiktige konsekvenser for aldring og alderdom, vet vi ikke. Men det er grunn til å tro det vil ha store konsekvenser for hva «nye eldre» ønsker å realisere i sin alderdom. Men alle lever ikke slike liv, mange makter det ikke, de har ikke ressurser til å fylle mange roller på mange scener med suksess. Det er først og fremst en middelklasseversjon av det postmoderne selvet.

Men selvidealet – å skape sitt eget mangfoldige mestrende selv – formidles som nåtidens kulturelle ideal til alle. Det kan gi den enkelte følelse av å mislykkes om en ikke lever opp til det. Og feilen blir

personlig, ikke kollektiv eller klassebetinginget. Dette vil også ha betydning for aldringen.

For de gamle kvinner og menn var selvidealet et annet. Selvet og selvrealisering var ikke et sentralt livsmål, men å leve livet som en pålitelig, ordentlig og hederlig person. Så *ble man en personlighet*. Konsistens, konsekvens og forutsigbarhet var idealer, å være en *helstøpt* personlighet var et honnørord – man skulle være i *ett stykke*. I livshistorien og selvframstillingen er *kontinuitet* en verdi. Både i livet og livshistorien ble kontinuitet viktig fordi det betød større trygghet og større forutsigbarhet i en usikker verden. Det kameleonaktige – androgyne – i ungdommens selvframstilling kan fremstå som uklar forvirring, mangel på klare mål i livet og uten faste konturer i personligheten.

Kjønnsnormene i den eldste generasjon var polariserte og bydende; de ble fremstilt som *natur*, som biologi – og ikke som kultur og ideologi. De gamle mennene var sitt kjønn – i sin selvfølgelige mannsrolle og menneskerett, de gamle kvinnene *innordnet* sitt kjønn innenfor strenge normer. Når de overskred dem – som de ofte gjorde – var det den *kamouflerte forandring*. De *fremviste kontinuiteten og nedtonet kontrastene, de gjemte opprøret i beskjeden innordning*. Slik fremstår de – og fremstilles de – som kontrasten til dagens middelaldrende og unge.

Kanskje trenger vi forrige generasjons kjønnskonstruksjoner som noe å definere vår kjønnsidentitet i *kontrast til*. Ikke bare ønsker vi å bli forskjellige fra våre egne fedre og mødre – men også fra mannligheten og kvinneligheten definert i et generasjonsperspektiv. Dette plasserer egen kjønnsidentitet mot en kontrasterende bakgrunn av *kulturelt definerte og generasjonsdifferensierte kjønnsidentiteter*. Kontrast gir klarere kategorier og har større selvdefineringspotensial.

Men jeg vil ut fra våre livshistoriefortellinger påstå at likhetene er større og kontrastene mindre enn vi kanskje tror. De

gamle kvinnene hadde utdanningsambisjoner for sine barn; de gamle menn og kvinner ga dem – oss – muligheter. Og ikke sjelden var de rollemodeller for overskridende liv. Vi har mye å takke de stillferdige, selvutslettende pionerer og foregangs-mennesker for!

Kirsten Thorsen
forsker

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring (NOVA)

Litteratur

- Arnstad, E. Guccifeministene. Dagbladkronikk 24. april 1999
- Atchley, R.C. Selected Social and Psychological Differences between Men and Women in Later Life. *Journal of Gerontology* vol. 31, nr. 2, s. 204–211, 1976
- Avdem, A.J. og K. Melby. *Oppe først og sist i seng. Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*. Universitetsforlaget, Oslo 1985
- Bauman, Z. *Postmodernity and its discontents*. Polity Press, Oxford 1997
- Beck, U. *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp, Frankfurt 1986 (engelsk oversettelse: *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage Publications, London)
- Bjerrum Nielsen, H., og M. Rudberg. *Psychological Gender and Modernity*. Scandinavian University Press, Oslo 1994
- Blieszner, R. og M. Szinovacz. *Women's Adjustment to Retirement*. Paper presented at the 32nd Annual Scientific Meeting of the Gerontological Society. Washington D.C., nov. 1979
- Block, M. *Work Pattern as a Correlate of Satisfaction with Retirement among Women*. Paper presented at the 33rd Annual Meeting of the Gerontological Society of America. San Diego, California, nov. 1979
- Chodorow, N. *The Reproduction of Mothering*. University of California Press, Berkeley 1978
- Danielsen, K. *Slike gutter*. Pax forlag, Oslo 1992
- Ellingsæter, A.L. og G.I. Iversen. *Endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger*. Samfunnsøkonomiske studier, Statistisk sentralbyrå, Oslo 1984
- Gjørven, J. Lille mor, i H.C. Solheim og H. Vagland (red.). *Råtekst*. Aschehoug, Oslo 1999
- Gutman, D. *Reclaimed Power. Towards a new Psychology of Men and Women in Later Life*. Hutchinson, London 1987
- Ingebretsen, R. og K. Thorsen. *Kvinner blir gamle. Om aldring, overganger og mestring av selvbylde*, i R. Ingebretsen, og K. Thorsen (red.). *Kvinner blir gamle*. NGI-rapport 3/1990, Norsk gerontologisk institutt, Oslo 1990
- Jacobson, D. Rejection of the Retiree Role: A Study of Female Industrial Workers in their 50's. *Human Relations* vol. 27, nr. 5, s. 477–492, 1974
- Jonsdottir, S. Husmødre, lavtlønnstakere, dobbeltarbeidere. Utdanning og (tidligere) arbeidsmarkedsdeltakelse blant gamle kvinner i Norden. I A. Helset, (red.). *Gamle kvinner i Norden – deres liv i tekst og tall*. NGI-rapport 6/1991, Norsk gerontologisk institutt, Oslo 1991
- Keating, N.C. og P. Cole. «What Do I Do with Him 24 Hours a Day?» Changes in the Housewife Role after Retirement. *The Gerontologist* vol. 20, nr. 1, s. 84–89, 1980
- Mead, M. *Male and Female*. Pelican, Harmondsworth 1949/1981
- Miller, J.B. *Toward a new Psychology of Women*. Penguin Books, Harmondsworth 1976
- Noack, T. og I. Texmon. Dagens og morgendagens gamle kvinner – en demografisk beskrivelse, i A. Helset (red.). *Gamle kvinner i Norden. Deres liv i tekst og tall*. NGI-rapport 6/1991, Norsk gerontologisk institutt, Oslo 1991
- Næss, S. Det gode kvinneliv?, i K. Skrede og K. Thornes (red.). *Studier i kvinners livsløp*. Universitetsforlaget, Oslo 1982
- Næss, S. *Eldre i Nord-Trøndelag*. Arbeidsnotat. INAS. Oslo 1989
- Næss, S. Pensjonering, helse og livskvalitet i Nord-Trøndelag. *Aldring & Eldre* nr. 4, 1991
- Næss, S. Alder og livskvalitet. *Aldring & Eldre* nr. 2, 1992
- Reinke, B.J., A.M. Ellicott, R. Harris, L. Harris og E. Hancock. Timing of Psychological Changes in Women's Lives. *Human Development* vol. 28, nr. 5, s. 259–261, 1985
- Skugge, L.N., B. Olsson og B. Zilg (red.). *Fittstim*. Egmont bøker, Oslo 1999
- Solem, P.E. og S.O. Daatland. Fra yrkesliv til pensjonist – velferdskonsekvenser av pensjonering. *Gerontologisk Magasin* nr. 1, s. 3–10, 1985
- Solheim, H.C. og H. Vagland (red.). *Råtekst*. Aschehoug, Oslo 1999
- Sontag, S. The Double Standard of Aging, i *No Longer Young. The Older Woman in America*. Proceedings of the 26th Annual Conference on Aging. The Institute of Gerontology. University of Michigan 1975
- Sosialt utsyn 1998*. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1998
- Thorsen, K. *Ensomhet som opplevelse og utfordring*. NGI-rapport 9/1988, Norsk gerontologisk institutt, Oslo 1988
- Thorsen, K. *Alene og ensom, sammen og lykkelig?*

- Ensomhet i ulike aldersgrupper.* NGI-rapport 2/1990, Norsk gerontologisk institutt, Oslo 1990a
- Thorsen, K. *Livskvalitet i eldre år.* Gerontologiske Artikler (GerArt) nr. 7/1990, Norsk gerontologisk institutt, Oslo 1990b
- Thorsen, K. *Kjønn, livsløp og alderdom.* Fagbokforlaget, Oslo 1998a
- Thorsen, K. Å følge tidsånden eller å overskride den. *Kvinneforskning* 2/1998b
- Thorsen, K. og K. Wærness (red.). *Blir omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstat.* Ad Notam, Oslo 1999
- Thurnher, M. *Becoming old: Perspectives on Women and Marriage.* Presented at the American Psychological Association Meetings. San Francisco 1977
- Tornstam, L. *Realiteter och föreställningar om vardagsproblem bland äldre, medelålders och yngre.* Sosiologiska Institutionen, Universitetet i Uppsala, Uppsala 1981
- Wærness, K. *Caring as Women's Work in the Welfare State.* I H. Holter (red.). *Patriarchy in a Welfare Society.* Universitetsforlaget, Oslo 1984
- Wærness, K. Omsorg og omsorgsrasjonalitet – refleksjoner over en sosialpolitisk diskurs. I K. Thorsen og K. Wærness (red.). *Blir omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten.* Ad Notam, Oslo 1999

Noter

1. Artikkelen er en bearbejdet versjon av et foredrag holdt på forskningskonferansen «Sofies alderdom» 28. og 29. april 1999 i Oslo. Den ble arrangert av Nasjonalforeningen for folkehelsen og Universitetet i Oslo.
2. Jeg viser til denne for en nærmere beskrivelse av utvalg og metode. Personene var 75–85 år da vi intervjuet dem.
3. Forventet levealder for kvinner var i 1996 81,1 år, mot mennenes 75,4 år (*Sosialt utsyn* 1998).
4. I Norge økte gifte kvinners yrkesaktivitet jevnt fra 1930 til 1970, fra et meget lavt nivå, og økte spesielt sterkt etter 1970 (Jonsdottir 1991, Ellingsæter og Iversen 1984).
5. Alle sitatene er hentet fra Thorsen 1998a.
6. Av kvinner født i Norge i 1910 var i alt 18,4 prosent ugifte ved 40-årsalderen (Noack og Texmon 1991). De ugifte gamle kvinnene – bortgjemt og bortglemt i forskningen – har fått sin egen fortelling (Thorsen 1998b) i *Kvinneforskning* 2/98.
7. Av de 30 kvinnene i utvalget er i alt 19 enker, 7 er ugifte og 4 fraskilte. Bare 2 av gifte kvinnene i utvalget har hatt en tradisjonell husmorrolle der de etter giftermål eller første barn forble husmødre. Hele 17 av de 19

enkene har vært ute i yrkesarbeid, i alt 11 i fullt «dobbeltspor». Det er grunn til å anta at yrkeskvinner er markant overrepresentert i vårt utvalg – statistikk over gifte kvinners yrkesaktivitet i første halvdel av dette århundre, tyder på det. At de har vært i arbeid kan ha gitt dem en selvtilit som kan ha gjort det lettere å ville fortelle om sitt liv. Tallene illustrerer også at konklusjoner om eldre kvinners arbeidsliv basert på opplysninger fra ett bestemt tidspunkt, gir et helt fordreid bilde av eldre kvinners yrkesdeltakelse over tid. Mange har over livsløpet vært ute i yrkeslivet. Mange har vært i former for betalt arbeid uten at dette er registrert. I alt 23 prosent av norske kvinner 74–85 år, født i 1905 til 1915, har aldri hatt lønnsarbeid (her står lønnsarbeid for «i sammenhengende 6 måneder»). De har gått direkte fra oppveksthjem til å bli husmor i eget hjem (Jonsdottir 1991).

8. I artikkelen «Å følge tidsånden eller å overskride den. Ugifte gamle kvinners livsløp» i *Kvinneforskning* 2/98 har jeg beskrevet noen gamle ugifte kvinners livsløp, deres fortellinger og selvframstillinger.
9. Flere studier av «empty nest»-fasen (når barna har forlatt «redet») viser at kvinner ofte – i motsetning til hva tradisjonelle myter hevder – opplever den som en positiv overgang. De rapporterer om økt selvtilit, selvhevdning og evne til å uttrykke egne meninger (Reinke et al. 1985). Den kan være en anledning til å ta opp andre aktiviteter, utvikle andre sider av seg selv. Studier har påvist en tendens til at kvinner blir mer selvhevdende og aggressive i høyere alder, mens menn blir mildere og mer relasjonsorienterte (Gutmann 1987, Thurnher 1977). Pensjonering synes også å være en langt mindre påkjenning for de fleste enn man gjerne tror. Mange opplever det som en lettelse å slippe arbeidets rutiner og stemplingsur (Næss 1989, Solem og Daatland 1985). I den store Nord-Trøndelags-studien fant man en meget svak nedgang i opplevd livskvalitet for de nylig pensjonerte, men denne nedgangen ser ut til å være kortvarig (Næss 1991).
10. Noen undersøkelser har sett på konsekvenser av mannens pensjonering for ektefellen. Det økte samliv ser ut til å oppleves som en større påkjenning av henne enn av ham. Det oppgitte sukket «Hva skal jeg gjøre med ham 24 timer i døgnet?» (Keating og Cole 1980) viser at samvær også kan bli for mye av det gode. Det er særlig kvinnen som opplever dette.
11. Fru Abrahamsens utsagn tidligere illustrerer det samme.
12. Denne ulikevekten i relasjoner gjenfinnes i en studie jeg foretok av ensomhet i ulike aldersgrupper (15–80 år) (Thorsen 1988, 1990a).

Der spurte vi hvem de regnet som den nærmeste, og fant at gifte menn oftere enn gifte kvinner regner ektefellen som sin nærmeste. 92 prosent av de gifte mennene, mot 75 prosent av de gifte kvinnene, nevner ektefellen som sin nærmeste. Kvinnene nevner oftere andre, først og fremst venner, men også barn. Men når kvinner og menn blir alene, øker barna i betydning, men mest for kvinner.

13. Dette gjelder en liten gruppe, som er mytisk fremstilt som representerende «1970-tallsfeministene». Ida Lou Larsen protesterer energisk på dette ensidige bildet i et tilsvaer i Dagbladet 29. april 1999. Hun understreker at det også

blant «70-tallsfeministene» var alle former for fremstillinger, med eller uten understreking av tradisjonelle forførende kvinnelighetssymboler. Men møten var annerledes – og protestene langt mer hørbare enn blant dagens unge.

14. Aftenposten, 20. april 1999.

15. I samme Aftenposten-oppslag (se møte 13) er Ida Lou Larsen igjen ute og advarer mot et forenklet bilde av 70-tallsfeministene. Også disse befinner seg i mange posisjoner, i langt flere roller enn deres mødre. Langt flere er yrkesarbeidende.

16. Aftenposten, 25. april 1999.

17. Aftenposten, 25. april 1999.

Hvorfor er det så få kvinnelige etablerere i Norge?

En kvantitativ studie av entreprenørskap

Av Elisabet Ljunggren

I sin studie av hvorfor det er så få kvinner som etablerer bedrifter i Norge, setter Elisabet Ljunggren fokus på entreprenørskapsprosessen og dens forskjellige faser. Hun oppsummerer at når kvinner først starter forberedelser til etablering, lykkes de like godt som menn. En strategi for å få bedriftsetablering til å framstå som mer selvsagte valg for kvinner kan være å endre de rådende bildene av hva en bedrift er.

Utgangspunktet for denne studien var ønsket om å få vite hvorfor så få av dem som etablerer bedrift i Norge, er kvinner. Kvinner står bare bak 23–27 av 100 nyetableringer (SSB 1996). Norge er dessuten det av OECD-landene som har den laveste andelen selvstendig næringsdrivende regnet av den arbeidende befolkning (McKinsey 1995). For eksempel er andelen selvstendig næringsdrivende i Storbritannia ca. 13 %, mens den er ca. 6,5 % i Norge.

I Norge har kvinner og bedriftsetablering først og fremst vært i fokus i forbindelse med regionale politiske diskusjoner (St. meld. nr. 51 (1996–97)). Å stimulere flere kvinner til å starte egen bedrift er et av de viktigste «virkemidlene» for å skape sysselsetting for kvinner i distriktene og derved opprettholde bosetningen (Pettersen et al. 1999). Ideen bak dette er at kvinnene da selv vil skape seg de arbeidsplassene som de ønsker og hvor de får utnyttet

sitt potensial. Etter hvert som det offentlige – hvor svært mange kvinner er ansatt – legger ned sin virksomhet, øker behovet for «kvinnearbeidsplasser». Et annet argument som ikke framføres så ofte i denne sammenhengen, er at siden det i det store og hele er så få som starter bedrift i Norge, må landet utnytte alle de ressurser som finnes. Potensielle kvinnelige etablerere er altså en uutnyttet ressurs i samfunnet. Et tredje argument som heller ikke brukes ofte, er simpelthen at også kvinner bør være på banen der viktige beslutninger tas og der betydelig makt er samlet – som eiere i næringslivet. Fra en økonoms ståsted er et levedyktig næringsliv en forutsetning for en fortsatt økonomisk utvikling og derved en fortsatt velferdsutvikling – eller i alle fall opprettholdt velferd. Det private næringslivet er en arena hvor kvinner bør være representert både som premissleverandører og maktutøvere.

Kjønn og entreprenørskap

Det er gjort få studier med fokus på kjønn og entreprenørskap i Norge. Det finnes imidlertid en del studier fra andre land, men med varierende bevissthet om kjønns-perspektiv. I Norge fant Spilling (1997) ut at det i perioden 1991–1995 var skrevet og publisert sju studier hvor kjønn og entreprenørskap var tema. Det som kjennetegner mange av disse tidlige studiene er at kjønn betyr kvinner. Det problematiseres ikke hvorvidt menn har kjønn, og hvordan dette i så fall påvirker deres entreprenørskap, bedriftens overlevelsessevne etc. Menn er normen som kvinner sammenlignes med. Mye av forskningen som har vært gjort, kjennetegnes av det som Alveson (1997) kaller «kroppsräkning».¹

De siste årene har det kommet flere studier hvor kjønn og entreprenørskap har vært tema; noe blant annet Brun (1998) redegjør for. Interessen i forskningsfeltet er etter hvert flyttet til å se på både kvinner og menn. Alsos og Ljunggren (1998) har

undersøkt om det er kjønnsforskjeller i etableringsprosessen, altså om menn og kvinner *gjør* forskjellige ting når de starter bedrift. Spilling et al. (under publisering) har et forskningsprosjekt hvor entreprenørskap og foretaksutvikling i et kjønns-perspektiv er i fokus. Ljunggren, Magnusen og Pettersen (under publisering) har studert «Etablerere mellom hushold og marked», hvor både menn og kvinner som har etablert bedrift, samt deres partnere, er intervjuet for å avdekke relasjonen mellom hushold og bedrift. Kjønn er her en viktig analytisk kategori – man går utenfor «kroppsräkningen» og har et mer helhetlig perspektiv; kjønn er sosialt konstruert og foranderlig over tid.

Til tross for dette florerer det fortsatt mange myter knyttet til kjønn og entreprenørskap (les: kvinner og entreprenørskap), se for øvrig artikkelen «Myter om kvinner og næringsutvikling». Er kvinner dårligere bedriftsetablerere enn menn, siden det er så få av dem? Har ikke kvinner den rette kompetansen for å kunne etablerere bedrift? Slike spørsmål lå bak mitt ønske om å studere kvinner og entreprenørskap, og jeg skal i det følgende presentere momenter fra min undersøkelse «Bedriftsetableringsprosessen: Hvorfor er det så få kvinnelige etablerere i Norge?» (Ljunggren 1998). Studien faller inn under «kroppsräkningen»-tradisjonen, hvilket er en metodisk nødvendighet som jeg kommer tilbake til. «Kroppsräkningen» har sine fordele, det gir blant annet mulighet til å kartlegge et felt, noe denne studien er et eksempel på.

Teoretiske tilnærminger til entreprenørskap

Entreprenørskapsforskning kjennetegnes av et konglomerat av teorier og lån fra ulike fagfelt (Landström 1999). Tradisjonelt er den teoretiske tilnærmingen i entreprenørskapsstudier basert på Schumpeters (1934/1983) ideer om entreprenøren som

den som driver samfunnsutviklingen fram ved hjelp av innovasjoner. Entreprenøren er her sett ut fra et makroperspektiv; hans rolle i samfunnsøkonomien og samfunnsbyggingen framheves.

Entreprenøren har vært i fokus for studiene, og spesielle kjennetegn ved entreprenøren har vært utforsket. Har for eksempel entreprenøren spesielle psykologiske karakteristika, som stort behov for risikotaking, kontroll etc.? Også entreprenørens personlighet har vært gjenstand for omfattende studier. I denne sammenheng er selve entreprenørskapsbegrepet problematisert og diskutert. Slutter entreprenøren å være entreprenøriell når bedriften er startet opp; blir han da en vanlig småbedriftseier? Hva med hun som kjøper en bedrift, er hun en entreprenør? Hva er forskjellen på en entreprenør og en som eier en bedrift? I Norge er begrepet etablerer/bedriftsetablerer ofte brukt, men det er ikke avklart om det *entreprenørielle* inngår i dette begrepet, det vil si et element av nyskaping/innovasjon. I den studien jeg presenterer her, har jeg valgt å se bort fra det *entreprenørielle*/nyskapende; jeg er interessert i å få mer kunnskap om de som etablerer en bedrift.²

Etter hvert har forskningen dreid mer mot å studere entreprenørenes atferd. De siste årene har man søkt seg vekk fra individet og har begynt å studere *entreprenørskapsprosessen*. Man ønsker å fange kompleksiteten og få fram et helhetssyn på *entreprenørskap*. I tillegg til denne dreiningen har også ulike metodiske tilnærminger vært tydelig innenfor *entreprenørskapsforskningen*. En grov skillelinje går mellom den amerikanske kvantitative tradisjonen og den europeiske kvalitative tradisjonen.

Faser i entreprenørskapsprosessen

I denne studien har jeg valgt en kvantitativ metode, og jeg har studert *entreprenør-*

skapsprosessen. Til det sistnevnte har jeg brukt modellen til Katz (1990), hvor etableringsprosessen starter med *intensjoner* om å bli selvstendig næringsdrivende, for deretter å gå over i *forberedelser* til å starte bedrift og hvor siste fase er selve *oppstarten* av bedriften. Dette er faser som det er vanskelig å operasjonalisere og måle, og her har jeg tatt utgangspunkt i hvordan dette er gjort i internasjonal forskning (Reynolds 1995, Carter et al. 1996). Ved siden av å studere selve etableringsprosessen er det viktig å ta hensyn til at trekk ved etablererne selv – for eksempel utdanningsnivå – kan tenkes å påvirke utviklingen av *entreprenørskap*. En antagelse går for eksempel ut på at individer med høy utdanning i mindre grad starter egen bedrift, da de enkelt vil finne arbeid og derfor ikke behøver å skape sin egen arbeidsplass. I denne studien er det kontrollert for fire slike trekk ved etablererne; utdannelsesnivå, alder (som en proxyvariabel³ for livsfase), nåværende arbeidsforhold (for eksempel lønnet arbeid) samt tidligere erfaring med bedriftsetableringer. For hver av disse fire variablene er det ulike antagelser om hvordan de påvirker *entreprenørskap*. Utvelgelsen av disse variablene er gjort på grunnlag av tidligere forskning (se Ljunggren 1995, 1998). Når man i en kvantitativ studie «kontrollerer for» variabler, ønsker man å undersøke om for eksempel utdannelsesnivå påvirker ønsket om å bli selvstendig næringsdrivende mer en kjønn gjør det. Altså: gitt at menn og kvinner har samme utdanningsnivå, er det da like stor «sjanse» for at de ønsker å bli selvstendig næringsdrivende? Dette er undersøkt separat for hver av de tre fasene og med alle fire variabler. Slik kan man avdekke om for eksempel utdanning har ulik betydning i de ulike fasene.

Det er selvsagt også andre faktorer som virker inn, slik som for eksempel konjunkturoppgang og -nedgang, men dette er det ikke tatt hensyn til i denne studien. Studien er således begrenset til etableringsprosessen og individene. Dette illustrerer også

svakheten med kvantitative studier; virkeligheten er mer kompleks enn en modell kan vise, men modellen vil allikevel kunne gi en antydning om hvordan «virkeligheten» ser ut.

Å skulle undersøke hvorfor det er få kvinnelige etablerere i Norge (eller få mannlige for den saks skyld) stiller en overfor et metodisk problem. Man kan jo ikke spørre dem som allerede har etablert bedrift og nå er selvstendig næringsdrivende, hvorfor de ikke startet. Man må snarere studere etableringsprosessen i et meget tidlig stadium og med en stor populasjon, det vil si at man må spørre et stort utvalg av befolkningen om deres etablerings-«planer». Dette ble gjort ved at 23 210 tilfeldig valgte hushold ble oppringt. Etter frafall i form av bl.a. ikke besvarte telefoner, ikke ønske om å delta etc. var det til slutt igjen 9533 respondenter som oppfylte kriteriet om å være over 18 år og som hadde besvart spørsmålene. Utvalget er representativt for den norske befolkningen, og resultatet av undersøkelsen kan derfor generaliseres, men med visse forbehold.⁴

Hva avdekket studien?

Tabell 1 Etableringsprosessen i tall

Tabellen viser at det er en kjønnsforskjell i

alle faser; kvinner er i mindre grad til stede i etableringsprosessen. Som vi ser er det færre kvinner enn menn i intensjonsfasen, det er altså færre kvinner enn menn som ønsker å være selvstendig næringsdrivende. Dette medfører følgelig at det er færre kvinner i resten av etableringsprosessen også. Men tallene sier ingenting om hvorvidt kvinner er dårligere etablerere enn menn, i den forstand at de ikke klarer å «ta seg igjennom» etableringsprosessen. Det man og kan lese ut av tabellen er at kjønnsfordelingen i fasene endrer seg. I intensjonsfasen er det ca. 60 % menn og 40 % kvinner, hvilket tilsier at det er et betydelig potensial blant kvinner for å starte egen bedrift. I forberedelses- og oppstartsfasen er kvinnes andel redusert, og fordelingen er ca. 75 % menn og 25 % kvinner.

Ved å beregne forholdet mellom fasene kan man si noe om frafallet i etableringsprosessen. Det viser seg at 11 % av menn som har intensjoner, fortsetter til forberedelsesfasen, mens bare 5 % av kvinnene gjør det. Det er i overgangen fra intensjoner til forberedelse kvinnene faller fra, altså i overgangen fra tanke til handling. De kan tenke seg å være selvstendig næringsdrivende, men ønsket er «ikke sterkt nok»⁵ til at de begynner å gjøre noe med det. Når kvinnene først har begynt forberedelsene, er det 73 % som starter opp, mens tallet for menn er 69 %.

Fase	Menn		Kvinner		Total	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Intensjoner n = 4510 (menn) n = 5008 (kvinner)	1370	30,4	937	18,7	2307	24,2
Forberedelse n = 4516 (menn) n = 5017 (kvinner)	154	3,4	51	1,0	205	2,2
Oppstart n = 4516 (menn) n = 5017 (kvinner)	107	2,4	37	0,7	144	1,5

Når kvinner først går inn i forberedelsesdelen av etableringsprosessen, lykkes de like godt som menn. Kvinner er altså ikke dårligere etablerere enn menn. Men færre kvinner enn menn har intensjon om å starte bedrift, og av alle de som har intensjoner, er det færre kvinner enn menn som går videre til forberedelsesfasen.

Da det ble kontrollert for de fire variablene, viste det seg at kjønn er viktigst, det vil si at selv om menn og kvinner har likt utdanningsnivå, vil allikevel flere menn ønske å bli selvstendig næringsdrivende. Men jeg fant at utdanning har en positiv virkning på intensjonen om å starte bedrift, det vil si at flere kvinner med høyere utdanningsnivå hadde ønske om å bli selvstendig næringsdrivende enn kvinner med lav utdanning. Vi vet fra andre studier (Pettersen et al. 1999) at kvinner som mottar etablererstipend har et høyere utdanningsnivå enn kvinner generelt.

Jeg fant at kvinner går inn i etableringsprosessen når de er i den livsfasen hvor omsorgsansvaret for barn er størst. De venter altså ikke til barna blir store. En annen studie (Ljunggren et al., under publisering) har funnet at mange etablerere, både menn og kvinner, ser etablering av egen bedrift som en mulighet til å kombinere familieliv og karriere. Jeg fant også at det blant unge kvinner var en større andel enn blant eldre kvinner som hadde intensjoner om å bli selvstendig næringsdrivende. Dette kan innebære at unge kvinner ser en mulighet i det å være selvstendig næringsdrivende enten fordi de er høyere utdannet enn eldre kvinner (høy utdanning viser seg å være en fordel med hensyn til entreprenørskap) eller fordi vi kan se en ny trend blant den såkalte generasjon X. De har andre prioriteringer enn den eldre generasjon med hensyn på arbeid; uavhengighet og løsere tilknytning til arbeidslivet (for eksempel oftere skifte av jobb), og dette kan lettere realiseres ved å drive som selvstendig næringsdrivende.

Studien viste også at nåværende arbeidssituasjon (heltid, deltid eller ikke-

ansatt) betyr mer for menns intensjon om å starte egen bedrift enn for kvinners. Tidligere erfaring fra bedriftsetablering har positiv betydning for ønsket om å starte bedrift en gang til; dette gjelder både kvinner og menn og er et funn som blir støttet av Alsos og Kolvereid (1998).

Hvorfor vil så få kvinner bli selvstendig næringsdrivende?

Data fra telefonundersøkelsen gir ikke svar på spørsmålet om hvorfor relativt få kvinner ønsker å bli selvstendig næringsdrivende, men jeg har skissert fire delvis komplementære forklaringer. Disse skissene er basert på ideer som til dels er lånt fra debatten omkring kjønn og organisasjon og kjønn og ledelse og til dels er inspirert av det såkalte institusjonelle perspektivet (bl.a. Powell og DiMaggio 1991).

1) Den første mulige forklaringen tar utgangspunkt i det faktum at vi i Norge har et kjønnssegregert arbeidsmarked. Å velge karriereveien «selvstendig næringsdrivende» er ikke et selvsagt valg kvinner gjør, like lite som menn velger å bli førskolelærere. Ulikhetene mellom menn og kvinner når det gjelder valg av karriere, starter med valg av utdanning. Kvinner utdanner seg i større grad enn menn til arbeid i offentlig sektor, og bedriftsetablering blir derfor ikke et «naturlig» karrierevalg for kvinner.

2) Den andre mulige forklaringen har å gjøre med det som kanskje kan kalles det tradisjonelle kjønnsrollemønstret, nemlig at kvinner fremdeles har hovedansvar for det ubetalte arbeidet i husholdet. Tiden som blir til overs, rekker ikke for å starte opp en bedrift – særlig ikke om man både skal arbeide som ansatt, gjøre arbeid i husholdet og starte opp bedrift samtidig.

3) Den tredje mulige forklaringen har jeg kalt «den institusjonelle», hvor sosiale konstruksjoner er sentrale. Det generelle

«bildet» av en bedriftseier er «bildet» av en mann, slik som den generelle «bildet» av en prest er «bildet» av en mann. Altså: en etablerer er en mann, og en kvinne som starter bedrift, vil derfor måtte bryte med flere forestillinger om hva som er «kvinnelig». Hun må altså utfordre både sin egen og omgivelsenes konstruksjon av kjønn (Ljunggren og Nilsson 1995). Jeg vil dessuten hevde at institusjonen «bedrift» er maskulint kjønnnet. Til denne institusjonen er det knyttet slike ting som fullstendig forpliktelse overfor bedriften; både tidsmessig og arbeidsmessig. Blant annet tror vi at for at bedriftsetableringen skal bli en suksess, må etablereren bruke så mye tid at et normalt familieliv er utelukket, jf. «far er på jobb».

4) Den siste mulige forklaringen har jeg lånt fra feltet kvinner og ledelse / organisasjonsteori. Innenfor organisasjonsfaget bruker man begrepet kjønnsmaktsystem (bl.a. Kvande og Rasmussen 1990) når skjevheter i organisasjoner skal forklares. Kjønnsmaktsystemets strukturelle barrierer kan også virke inn på entreprenørskap. Både synlige og usynlige barrierer kan hindre kvinner i å etablere bedrift. En slik barriere er for eksempel at en person som driver et enkeltmannsforetak⁶ ikke automatisk er omfattet av alle sosiale sikkerhetsordninger. For oss som er ansatt, betaler arbeidsgiver mange forsikringer. Men blir for eksempel en kvinne som har enkeltmannsforetak gravid, får hun ikke nødvendigvis fødselspenger, om hun ikke rent faktisk har tegnet en forsikring.⁷ For de av oss som er ansatte, er dette ikke noe problem: Ved siden av at vi har rett til svangerskapspermisjon, slipper vi å bekymre oss om hvor det blir av kundene når vi blir borte fra markedet et års tid. Man kan også hevde at det finnes visse strukturelle hindringer for kvinners inntreden i næringslivet når det gjelder finansiering. De offentlige støtteordninger som er rettet mot etablerere, er i stor grad fokusert på produksjonsbedrifter og arbeidsplass-skaping. Om det er slik at kvinner starter i det små, og deres bedrifter forblir små (i antall ansatte),

og om de starter innenfor tjeneste/service-sektoren, er de effektivt ekskludert fra disse støtteordningene.

Oppsummering

Bedriftsetablering er et kjønnnet fenomen. Kjønnede institusjoner styrer våre oppfatninger om hva som er «passende» arbeid for kvinner og menn, og det å være selvstendig næringsdrivende er ikke et «passende» karrierevalg for kvinner. Dette er ikke den type arbeid og karriere som er tilpasset kvinner – som samtidig har hovedansvaret for det ubetalte arbeidet i husholdet og omsorgsansvar for barn. Hvem ønsker da en jobb hvor det kreves 12 timers arbeidsdag og hvor de økonomiske utsiktene er utrygge? Når kvinnene i tillegg i stor grad er utdannet til arbeid i offentlig sektor og kanskje ønsker å starte bedrift innenfor bransjer hvor det kan spores strukturelle hindringer for eksempel hva finansiering angår, er det kanskje ikke så rart at det er få kvinner som velger denne karriereveien.

For at flere kvinner skal ønske å være selvstendig næringsdrivende, er det nødvendig å endre den sosiale konstruksjonen av hva en bedrift er. En «ordentlig bedrift» kan faktisk være en bedrift som tar hensyn til familiens behov, og der man ikke trenger å arbeide døgnet rundt, og med et slikt bilde av hva en bedrift er, vil bedriftsetablering kunne synes mer attraktivt kanskje nettopp for kvinner.

Privatiseringen av tjenester i offentlig sektor er for øvrig et utviklingstrekk som kan innebære at flere kvinner starter egen bedrift, skjønt erfaringer fra vårt naboland Sverige viser at det ikke nødvendigvis skjer (Sundin 1997). Om man ønsker å få flere til å etablere bedrift i Norge, er ordningen med elevbedrifter et positivt bidrag. Elevbedrifter kan gi unge mennesker den erfaringen med bedriftsetablering som har vist seg å være så viktig for et senere ønske om å bli selvstendig næringsdrivende. Elevbedrifter kan bidra til å gjøre bedriftsetablering til et

mer selvsagt valg for kvinner gjennom at «den typiske etablerer» ikke lenger har bare ett mulig kjønn.

Elisabet Ljunggren
doktorgradsstipendiat
Siviløkonomutdanningen i Bodø
Høgskolen i Bodø

Litteratur

- Alsos, G.A. og E. Ljunggren. *Kari Askeladd og de gode hjelperne? Om forholdet mellom kvinnelige etablerere og kommunale næringsetater i Lofoten*. NF-rapport 11/95, Nordland Research Institute, Bodø 1995
- Alsos, G.A. og E. Ljunggren. Does the start-up process differ by gender? A longitudinal study of nascent entrepreneurs. *Journal of Entreprising Culture* vol. 6, nr. 4, 1998
- Alsos, G.A. og L. Kolvereid. The business gestation process of novice, serial and parallel founders. *Entrepreneurship: Theory and Practice* vol. 22, nr. 4, 1998
- Alvesson, M. Kroppsräkning, konstruktion av kön och offentliga organisationer, i E. Sundin (red.). *Om makt och kön i spåren av offentliga organisationers omvandling*. SOU 1997:83, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm 1997
- Berg, N.G. *Service lokalisering og entreprenørskap*. Dr. polit.-avhandling, Geografisk institutt, University of Trondheim, Trondheim 1994
- Brun, C. Kjønn og entreprenørskap, i O. Spilling (red.). *Entreprenørskap på norsk*. Fagbokforlaget, Bergen 1998
- Carter, N.M., W.B. Gartner og P.D. Reynolds. Exploring start-up event sequences. *Journal of Business Venturing* vol. 11, nr. 3, 1996
- Katz, J.A. Longitudinal analysis of self-employment follow-through. *Entrepreneurship & Regional Development* vol. 2, nr. 1, 1990
- Kvande, E. og B. Rasmussen. *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Ad Notam, Oslo 1990
- Landström, H. *Entreprenørskapets rötter*, Studentlitteratur, Lund 1999
- Ljunggren, E. *The new business formation process: Why are there so few women entrepreneurs in Norway?* FE-publikasjon 1998:159, Handelshögskolan, Umeå Universitet, Umeå 1998
- Ljunggren, E., T. Magnussen, og L.T. Pettersen. *Bedriftsetablerere mellom hushold og marked*, i M. Husmo og J.P. Johnsen (red.). *Fra kyst og fjord til kafébord*. Tapir forlag, Trondheim, under publisering
- Ljunggren, E. og P. Nilsson. *Female entrepreneurs in Scandinavia. An institutional perspective on entrepreneurship*, i S. Tuohimaa et al. (red.). *On the terms of Northern Woman*. Femina Borealis Publication no. 1, Northern Gender Studies Publication, no. 1 Femina Borealis, Oulu, Finland 1995
- McKinsey. *Sweden's economic performance*. McKinsey Global Institute, Stockholm 1995
- Pettersen, L.T., G.A. Alsos, C.H. Anvik, A. Gjertsen og E. Ljunggren. *Blir det arbeidsplasser av dette da jenter? Evaluering av kvinnesatsingen i distriktpolitikken*. NF-rapport, Bodø 1999
- Powell, W.W. og P.J. DiMaggio. *The New institutionalism in organizational analysis*. University of Chicago Press, Chicago 1991
- Reynolds, P.D. Family firms in the start-up process: preliminary explorations. Paper presented at the 1995 annual meetings of the international family business program association, Nashville, Tennessee, July 1995
- Schumpeter, J.A. *The theory of economic development*. Social Science Classic Series, New Jersey 1934/1983
- Spilling, O. *Kjønn og entreprenørskap i Norge* (bok under publisering)
- Spilling, O. Research on entrepreneurship and small business in Norway, i H. Landström, H. Frank og J. Veciana (red.). *Entrepreneurship and small business research in Europe: an ECSB survey*. Avebury, England 1997
- SSB. *Statistics Norway. Statistical Yearbook*. Official Statistics of Norway, Oslo 1996
- Stortingsmelding nr. 51 (1996-97) *Om statens nærings- og distriktutviklingsfond*
- Sundin, E. Den offentlige sektors omvandling och kvinnors och mäns företagande inom typisk kvinnliga sektorer, i E. Sundin (red.). *Om makt och kön i spåren av offentliga organisationers omvandling*. SOU 1997:83, Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm 1997

Noter

1. Med kroppsräkning mener Alvesson menn og kvinner definert som kropp. Det innebærer at man ser bort fra kjønn som sosialt og kulturelt definert, og altså noe som forandres over tid.
2. Jeg anvender begrepene entreprenør, selvstendig næringsdrivende og etablerer uten å problematisere dem, men det pågår, som antydnet, en «diskurs» om begrepene innhold blant entreprenørskapsforskere.
3. Proxyvariabel betyr erstatningsvariabel, dvs. at den variabelen man måler (her alder) erstatte livsfase «variabelen/e».

4. Data er analysert ved hjelp av krysskjøringer og kontrollert med kjikvadrat-test.
5. Dette er en antakelse jeg gjør. Jeg har ikke målt styrken på intensjonen.
6. Det heter så!
7. Fødselspenger for selvstendig næringsdrivende beregnes av 65 % av gjennomsnittlig inntekt de tre siste årene, maksimalt 6G (kr 281 700). Man kan altså få 65 % av inntil kr 281 700 i

fødselspenger, uten å ha betalt forsikring før graviditeten. Med forsikring (som «kjøpes» hos Trygdeetaten) kan man få ut hele beløpet (6G). Har man derimot hatt en inntekt på f.eks. kr 400 000 og ønsker å få fødselspenger tilsvarende dette, må man tegne forsikring hos et privat forsikringsselskap. De lokale trygdekontorene gir nærmere informasjon om ordningen.

Myter om kvinner og næringsutvikling

Av Gry Agnete Alsos og Elisabet Ljunggren

Vi mangler kunnskap om kvinner og næringsutvikling. Det forhindrer ikke at det finnes mange forestillinger om dette forholdet, og de er virksomme. Med utgangspunkt i egen og andres forskning gransker Gry Agnete Alsos og Elisabet Ljunggren innholdet i seks vanlige antakelser om kvinner og næringsutvikling.

Det finnes mange myter når det gjelder kvinner og næringsutvikling i Norge. For eksempel hevder næringsminister Lars Sponheim i sitt innlegg «Kvinner på randen» i Dagens næringsliv 13. august 1999 at «Vi mangler en kultur for entreprenørskap og gründerånd i Norge generelt, og det er aller mest utpreget blant kvinner med høyere utdanning». I henhold til OECD og norsk forskning på området er det riktig at omfanget av bedriftsetableringer er lavere i Norge enn i mange andre land (McKinsey 1995), men Sponheim tar feil når det gjelder påstanden om kvinner med høyere utdanning. Etter flere års forskning på dette området, finnes det etter hvert kunnskap som kan sies å avlive denne og andre myter.

Myte 1: Kvinner med høy utdanning mangler gründerkultur og entreprenørskapsånd.

Kommentar: Det er færre kvinner enn menn som starter bedrifter i Norge, men de kvinner som i størst grad etablerer egen bedrift, er nettopp høyt utdannede kvinner. Dette viser en undersøkelse blant 10 000 kvinner og menn i Norge (Ljunggren 1998). En gjennomgang av informasjon om kvinner som har mottatt etablererstipend, viser det samme. 40 % av disse har høyere utdanning. Dette er en dobbelt så høy andel som blant kvinner generelt i Norge (SSB 1996). De som arbeider med etablererstipendordningen, forteller også at kvinnelige etablerere i stadig større grad er høyt utdannede – og etablerer bedrift med bakgrunn i denne kompetansen (Petersen et al. 1999).

Utdanning er altså ikke et alternativ til eller hinder for kvinners næringsetableringer. I stedet ser det ut til at høyere utdanning til en viss grad kan bidra til økt entreprenørskapsånd blant kvinner.

Myte 2: Kvinner mangler kompetansen som er nødvendig for å etablere bedrift.

Kommentar: Kvinner som forsøker å etablere bedrift, lykkes i like stor grad med dette som menn. Det er derfor ingenting som tyder på at kvinner mangler kompetanse mer enn mannlige etablerere – og hvis de gjør det, ja så klarer de å komme over også denne hindringen i løpet av etableringsprosessen. Kvinner et like «dyktige» bedriftsetablerere som menn. Dette viser en undersøkelse hvor etablerernes aktiviteter i etableringsprosessen ble studert (Alsos og Ljunggren 1998). Det var ingen markante ulikheter mellom menn og kvinner med hensyn på hva de gjorde i etableringsprosessen og i hvilken rekkefølge de gjorde det. Kvinner og menn som forsøker å etablere en virksomhet, lykkes like ofte med å få virksomheten i gang.

Myte 3: Kvinners omsorgsansvar hindrer dem fra å starte egen bedrift.

Kommentar: Kvinner etablerer sine bedrifter mens de er i «reproduktiv» alder, vanligvis i 30-årene (Pettersen et al. 1999). De fleste av de kvinnelige etablererstipendmottakerne har fortsatt små barn. Det ser derfor ikke ut til at omsorgsansvaret er til hinder for næringsetablering. Noen studier indikerer derimot at mange kvinner tar hensyn til sitt omsorgsansvar når de utformer bedriften. Imidlertid finnes det også mange menn som tar slike hensyn (Ljunggren et al., under publisering).

Myte 4: Kvinners etableringer er små «hobbyvirksomheter», gjerne innen husflid og skjønnhetspleie.

Kommentar: Kvinner etablerer bedrifter av ulik størrelse – både store og små, og med ulik veksttakt. For eksempel er Norges største frisørsalongkjede etablert, eid og drevet av en kvinne. Det er for øvrig slett ikke uvanlig at menns etableringer er enmannsbedrifter – hvorfor skulle det ellers hete enkeltmannsforetak?

Kvinnelige etablerere finnes i alle bransjer. Det finnes kvinneetablerte IT-bedrifter, advokatfirmaer og smier. Det finnes kvinnelige etableringer både innenfor mekanisk industri, trevareproduksjon og forretningsmessig tjenesteyting. Imidlertid er det fortsatt slik at bransjefordelingen er preget av den samme kjønnsdelingen som arbeidsmarkedet – de fleste kvinner etablerer bedrifter innen kvinnedominerte bransjer (Pettersen et al. 1999).

Myte 5: Kvinner som etablerer bedrift, er ikke opptatt av å tjene penger.

Kommentar: Som vi så ovenfor, tror mange at kvinner etablerer små hobbyvirksomheter og at deres primære hensikt med etableringen er «å få noe å gjøre»; lønn er underordnet. Men alle som etablerer bedrift må tjene penger. Det er ikke alltid en bedrift går godt det første året, men lønnsomhetskriteriet gjelder for alle etablerere, kvinner som menn. En undersøkelse viser at de fleste kvinnene som har mottatt etablererstipend og startet bedrift, hadde inntektsgivende arbeid før de etablerte (Pettersen et al. 1999). Dette innebærer sannsynligvis at kvinnene også forventer – og trenger – inntekt fra etableringen. Også for kvinner er det altså viktig å tjene penger. Men kvinner – og menn – verdsetter også mange andre forhold ved sin etablering, så som selvstendighet, interessante arbeidsfelt og personlige utfordringer.

Myte 6: Kvinner får lett offentlig støtte når de skal etablere bedrift.

Kommentar: I en evaluering av kvinnesatsingen i distriktspolitikken ble blant annet de kommunale næringsfond og etablererstipend undersøkt med hensyn til hvor stor andel av midlene som gikk til kvinnelige etablerere (Pettersen et al. 1999). Resultatene viser at i løpet av en femårsperiode (1994–1998) gikk 25 % av etablererstipendmidlene (138 millioner kroner) til kvinnelige etablerere, mens 27 % av midle-

ne i kommunale næringsfond (210 millioner kroner) gikk til kvinnerettede prosjekter. Kvinner mottar i gjennomsnitt mindre stipendbeløp i kroner enn menn, noe som blant annet skyldes at de oppgir lavere kapitalbehov for sine etableringer. Pettersen et al. (1999) undersøkte også omfanget av innvilgede og avslåtte etablererstipendsøknader for tre fylker for perioden 1996-98. I gjennomsnitt ble 37 % av kvinners søknader innvilget, mot 33 % av menns søknader. De fleste som søker etablererstipend, mottar altså ikke støtte.

Fortsatt mangler vi mye kunnskap om kvinner og næringsetableringer. Kjønnsdelt næringsstatistikk er dårlig utviklet i Norge, og det er derfor rom for at myter om kvinner og næringsutvikling fortsatt kan flore. Dette er synd, fordi mytene ofte skaper feilaktige bilder, noe som blant annet kan føre til at offentlig innsats rettes inn på feil sted. Slike myter kan også være selvoppyllende, ved at virkeligheten skapes slik man tror den er.

At kvinner trengs som deltakere i næringslivet, skulle det neppe være noen tvil om. Kompetanse og evner som næringslivet har bruk for, finnes i like stor grad blant kvinner som blant menn. Dette kan også betraktes som et likestillingsspørsmål som dreier seg om kvinners innflytelse i økonomisk utvikling og samfunnsutvikling.

Gry Agnete Alsos
rådgiver
Nordlandsforskning

Elisabet Ljunggren
doktorgradsstipendiat
Siviløkonomutdanningen i Bodø
Høgskolen i Bodø

Litteratur

- Alsos, G.A. og E. Ljunggren. *Kari Askeladd og de gode hjelperne? Om forholdet mellom kvinnelige etablerere og kommunale næringsetater i Lofoten*. NF-rapport 11/95, Nordland Research Institute, Bodø 1995
- Alsos, G.A. og E. Ljunggren. Does the start-up process differ by gender? A longitudinal study of nascent entrepreneurs. *Journal of Entreprising Culture* vol. 6, nr. 4, 1998
- Ljunggren, E. *The new business formation process: Why are there so few women entrepreneurs in Norway?* FE-publikasjon 1998:159, Handelshögskolan, Umeå Universitet, Umeå 1998
- Ljunggren, E., T. Magnussen, og L.T. Pettersen. *Bedriftsetablerere mellom hushold og marked*, i M. Husmo og J.P. Johnsen (red.). *Fra kyst og fjord til kafébord*. Tapir forlag, Trondheim, under publisering
- McKinsey. *Sweden's economic performance*. McKinsey Global Institute, Stockholm 1995
- Pettersen, L.T., G.A. Alsos, C.H. Anvik, A. Gjertsen og E. Ljunggren. *Blir det arbeidsplasser av dette da jenter? Evaluering av kvinnesatsingen i distriktpolitikken*. NF-rapport, Nordlandsforskning, Bodø 1999
- SSB. *Statistics Norway. Statistical Yearbook*. Official Statistics of Norway, Oslo 1996

«Fair share»-tenkning som ramme om bærekraftige framtidsbilder og identitetsprosjekter

Av Anne K. Haugestad

Hvorfor ble ikke boka *I pose og sekk. Framtidsbilder* en del av den norske kvinneforskningens kanon? I denne artikkelen foreslår Anne K. Haugestad en gjenlesing av boka i lys av teoretiske ressurser fra «fair share»-tenkningen. En slik sammenlesning kan bidra til å få opp potensialer i framtidsbildene fra ti år tilbake.

Som deltaker i nasjonalt og internasjonalt arbeid for bærekraftig utvikling har jeg ofte støtt på forhåpninger om at kvinner har noe spesielt å bidra med i arbeidet for en rettferdig verden i økologisk balanse. På 1970- og 80-tallet kom dette blant annet til uttrykk på en plakat produsert av Framtiden i våre hender (FIVH). Her satt en kvinne med armene beskyttende rundt en jordklode, og teksten lød: «Hvis kvinnene tok hånd om jorden ...».

Mens hensikten med plakaten sannsynligvis var å framheve kvinnes og de «myke» verdienes viktige rolle, kunne resultatet lett bli at menn følte seg ekskludert fra forandringsarbeidet, mens kvinner ble provosert av at det på nytt var de som ble

forventet å rydde opp. Jeg husker at jeg selv likte plakaten de første gangene jeg så den, men etter hvert som jeg både opplevde menns forargede reaksjoner og ble mer oppmerksom på tendensen til en ensidig fokusering på kvinners omsorgsrolle, har plakaten for meg blitt stående som eksempel på hvor viktig det er å favne bredt når man skal formidle sine visjoner for en bærekraftig framtid.

Denne «plakathistorien» eksemplifiserer også betydningen av å gjøre et tydelig skille mellom på den ene siden (kollektive) *framtidsbilder* – som det ut fra en målsetting om bærekraftig utvikling er ønskelig å oppnå størst mulig grad av enighet om – og på den andre siden (individuelle) *identitets-*

prosjekter – der det er ønskelig med størst mulig mangfold av mulige identitetsprosjekter innenfor et framtidsbilde. Det er for øvrig selvfølgelig meningsfullt å bruke sammensetningen «individuelle framtidsbilder», men i denne artikkelen er altså begrepet «framtidsbilde» forbeholdt visjoner og scenarier som er laget i den hensikt å motivere og inspirere folk til en form for kollektiv innsats med sikte på å muliggjøre de skisserte framtidene.

Det såkalte Alternativ Framtid-prosjektet hadde nettopp som målsetting å skissere alternative framtider, og innenfor dette prosjektet bidro en rekke framtreddende kvinneforskere i 1990 til boka *I pose og sekk. Framtidsbilder* (Halsaa og Viestad 1990a). Forfatterne skisserer alternative framtidsbilder basert på blant annet omsorgs-/ansvarsrasjonalitet, nabolagsorganisering, tilpasset teknologi og bevisst sosialisering av «nye mennesker». Bokas røde tråd er at det ikke skal være nødvendig å velge enten teknologioptimisme eller teknologipessimisme, enten barn eller karriere osv., men at det er mulig med en framtid der en får «i pose og sekk».

Selv leste jeg *I pose og sekk* i 1990. Mange av perspektivene hadde jeg allerede vært borti og latt meg inspirere av (blant annet som leser av *Nytt om kvinneforskning*), og jeg syntes det var flott at kvinneforskere på en så direkte måte gikk inn i diskusjonene om en alternativ framtid. Gudrun Eckblads utopi «Aipotu» hadde jeg for øvrig vært med til også et par år tidligere gjennom lesingen av hennes *Det andre landet. Rapport fra en framtid* (1986). Jeg husker at jeg hadde opplevd hennes helhetlige framtidsbilde basert på tilpasset teknologi – inkludert omfattende bruk av datateknologiens muligheter – og et optimistisk menneskesyn, som svært befriende, og hennes bok ble en avgjørende inspirasjon i mitt eget arbeid i blant annet Framtiden i våre hender.

I en anmeldelse i *Nytt om kvinneforskning* nr. 2/91 kritiserer imidlertid Grete Børsand Heyerdahl flere av framtidsbildene

i *I pose og sekk* for å bli trauste og kjedelige. I 1991 ble jeg provosert av at anmelderen fokuserte på denne måten. I tilbakeblikk – når jeg må konstatere at *I pose og sekk* ikke er blitt en del av den norske kvinneforskningens «kanon», slik jeg synes den hadde fortjent – blir jeg mer opptatt av å forfølge tanken om at det kanskje ikke var plass for et stort nok mangfold av «identitetsprosjekter» innenfor de skisserte framtidsbildene. Heyerdahl er for øvrig slett ikke negativ til bokas prosjekt, og hun roser mange av bidragene. Hun etterlyser imidlertid «bedre bud om den sosiale variasjon mennesker er i stand til å skape» (Heyerdahl 1991:113).

Det er de av bidragsyterne til *I pose og sekk* som forsøker å skissere helhetlige framtidsbilder, som i størst grad risikerer å bli oppfattet som kjedelige, snusfornuftige og lite visjonære. Jeg tror dette eksemplifiserer en fare alle framtidsbildeprodusenter utsetter seg for: Så snart bildene blir forholdsvis realistiske (i betydningen jordnære) og skisserer konkrete løsningsforslag med hensyn til hvordan et framtidssamfunn kunne vært organisert, så er det noen som vil oppleve at i dette samfunnet er det ikke plass for meg og mine preferanser. Kanskje hadde det vært bedre hvis man gjorde et klarere skille mellom realistiske rammer og mangfoldige måter å fylle rammene med individuelt innhold på?

Det er nettopp slike realistiske rammer for veiene til framtiden jeg mener den tenkningen som jeg har valgt å kalle «fair share»-tenkning kan bidra med. I stedet for å gi stillbilder av hvordan et bærekraftig framtidssamfunn kan være organisert, kan man ganske nøyaktig trekke opp hvilke rammer et framtidssamfunn må forholde seg til, og så kan man deretter skissere mulige måter å leve innenfor disse rammene på. Med utgangspunkt i en slik ramme ville det vært lettere å lese blant annet Gudrun Eckblads framtidsbilder fra «Aipotu» (Eckblad 1986, 1990), Tone Schou Wetlesens bilder av «et samfunn der det er godt å ha barn» (Wetlesen 1990) og

Else Viestads «menneskebilde mot år 2010» (Viestad 1990) som de innspillene de er ment å være. Når de blir stående alene som en slags «pakkeløsninger» for bærekraftige framtider, er det på den annen side lett å avvise hele prosjektet hvis man ikke kjenner seg igjen i forfatternes bilder av det gode liv. Det kan selvfølgelig være både slitsomt og kanskje kontraproduktivt å la ethvert framtidsbilde følges av et forbehold om at andre kanskje vil ha det helt annerledes. Men hvis hensikten er å mobilisere folk til å knytte sine identitetsprosjekter til arbeidet for bærekraftig utvikling, er åpenhet for mangfoldet i folks preferanser kanskje det aller viktigste kriteriet. Derfor er Grete Børsand Heyerdahls irritasjon over prektigheten, smålåtenheten og dimensjonsløsheten som preger noen av bidragene i *I pose og sekk* en viktig pekepinn (Heyerdahl 1991:110–112). Det er mange som slett ikke ønsker å framstå som sunne og prektige, og som har preferanser hinsides de som kommer til uttrykk i *I pose og sekk*, men som likevel kan synes *fair share* og *fair play* er viktige rettesnor.

«Fair share» – eller «din bit av jorden»

Første gang jeg hørte om tanken om å regne ut hva som er en verdensborgers rettferdige andel av verdens ressurser, for så å bruke denne «kvoten» som et mobiliserende pedagogisk virkemiddel, var på et såkalt råds-møte i Framtiden i våre hender på begynnelsen av 1980-tallet. Det var Olav Benestad som lanserte tanken, men den gang ble det ansett som en uoverkommelig oppgave å gjøre en slik utregning, og forslaget ble ikke fulgt opp.

Neste gang jeg møtte denne ideen, var på en workshop om kvinner, miljø og utvikling i Haag våren 1991. Noen kvinner fra Friends of the Earth i Nederland (Mileudéfensie) fortalte om et arbeid som var i ferd med å bli avsluttet og som ville bli presentert på Rio-konferansen. De kunne fortelle

at utregninger viste at forutsatt en verdensbefolkning på 7 milliarder mennesker i år 2010, ville alle verdens mennesker teoretisk sett kunne ha en levestandard tilsvarende den nederlandske uten å overbelaste jordas økologiske systemer. Et slikt resultat ville forutsette store endringer i samfunnets organisering av produksjon og forbruk, men det eneste alle ville måtte renonsere på sammenliknet med nederlandsk 1990-nivå, var bilreiser, flyreiser og kjøttforbruk. Dette var gode nyheter for alle som gjerne ville arbeide for en mer rettferdig fordeling av verdens ressurser, men som fant det vanskelig å «selge» en politikk som ville føre til dramatisk velstandsreduksjon for egen befolkning.

I løpet av den såkalte Rio-prosessen rundt FNs konferanse for miljø og utvikling i 1992 hadde fokus for alvor blitt rettet mot forbrukskulturen som miljøtrussel, noe som også ble nedfelt i Agenda 21, et av sluttokumentene fra Rio-konferansen:

«Den vesentlige årsaken til den fortsatte ødeleggelsen av det globale miljøet er de ikke-bærekraftige produksjons- og forbruksmønstre, spesielt i industrilandene. Overdreven etterspørsel og ikke-bærekraftig livsstil blant den rikeste del av verdens befolkning legger et enormt press på miljøet. [...] Det er av ytterste nødvendighet å etablere bærekraftige forbruksmønstre hvis målene i Agenda 21 skal kunne realiseres. [...] Det er viktig at alle mennesker tar ansvar for å forbruke varer og tjenester på en bærekraftig måte.» (Agenda 21. En kort innføring, s. 6–7)

Men hva vil det si å forbruke varer og tjenester på en bærekraftig måte? Dette spørsmålet var det mange som stilte seg i løpet av Rio-prosessen, og et av de mest betydningsfulle svarene er sannsynligvis det som ble utviklet av Friends of the Earth i Nederland. Dette «svaret» er et forslag om å se på verden som vårt felles hjem der hver verdensborger har rett til et visst (økologisk) rom av en viss størrelse. Størrelsen på

BEATRICE HALSAA OG ELSE VIESTAD (RED.)
I POSE OG SEKK
 FRAMTIDSBILDER

PROSJEKT ALTERNATIV FRAMTID

emilia

Boka med forsideillustrasjon av Johanne Marie Hansen Krone er utgitt av Emilia Press, Oslo 1990

rommet (dvs. «kvotene» for ressursbruk, utslipp etc.) skal ideelt sett være den samme for alle¹ – og ikke større enn at også kommede generasjoners levekår sikres.²

I Norge har denne tilnærmingen til bærekraftig utvikling blitt kjent bl.a. under be-

tegnelsene «din kvote» (FIVH 1997; *Folketvett* 1997), «din bit av jorden» (Hille 1996), «økologisk andel» (Hille 1996) og «økologisk rom» (*VideVerden* 1995:16). Selv foretrekker jeg begrepet *fair share* framfor de norske begrepene, og det skyldes at be-

grepet i tillegg til kvote/andel-aspektet, har med rettferdighetsaspektet. På norsk er «rettferdig fordeling» et langt og lite markedsføringsvennlig uttrykk, og jeg har derfor valgt å bruke betegnelsen «fair share»-tenkning på tanken om at det burde være en selvfølge å arbeide for at ingen verdensborger skal bruke mer enn sin rettferdige andel av verdens ressurser, og at alle verdensborgere burde få sjansen til å skape sine egne liv innenfor rammen av en slik *fair share*.

I denne artikkelen er «fair share»-tenkningen hovedsakelig representert ved bøkene *Sharing the World* (Carley & Spapens 1998, heretter henvist til som «StW») og *Greening the North* (Sachs m.fl. 1998, heretter henvist til som «GtN»). Begge bøkene springer ut av «Sustainable Europe»-kampanjen som tidlig på 1990-tallet ble igangsatt i forlengelsen av det ovenfornevnte arbeidet til Friends of the Earth i Nederland, og hovedtrekkene i den tenkningen som bøkene bygger på, er derfor felles.

«Fair share»-tenkningen innebærer en kobling mellom det globale og det helt lokale nivået. Nivåene imellom individ og jordklode kan slik sett betraktes som «hjelpenivåer» hvis viktigste funksjoner er å sikre best mulig ressursutnyttelse innenfor rammene av en rettferdig verden i økologisk balanse.³ En verden uten slike «hjelpenivåer» (familie, lokalsamfunn, kommune, fylke, nasjon, men også industribedrifter, frivillige organisasjoner, utdanningsinstitusjoner osv.) er selvfølgelig utenkelig, men hvis vi likevel tenker tanken, innser vi at mangel på «mellomnivåer» ville innebære veldig dårlig ressursutnyttelse fordi samarbeid kun ville kunne foregå i svært små og oversiktlige grupper. I *Sharing the World* og *Greening the North* er det nasjonsnivået som trekkes fram som det realistiske nivået for tildeling av de globalt fordelte kvotene som regnes ut på bakgrunn av landenes befolkningstall. Man ser for seg at hver nasjon selv skal finne ut av hvordan deres kvoter skal fordeles mellom enkeltmennes-

ker, industri, offentlig virksomhet etc. Til grunn for «fair share»-tenkningen ligger likevel at en verdensborger i prinsippet har rett til en *individuell* kvote. Det er for eksempel dette det spilles på i tittelen til en norsk populærframstilling av tenkningen: *Din bit av jorden* (Hille 1996).

«Fair share»-tenkningens «harde fakta» er at så lenge innbyggerne i verdens rike land forbruker mer enn «sin kvote», går dette ut over andre menneskers *forbruksmuligheter*. Hvis jeg lar være å bruke penger på CO₂-produserende, ressursødende og avfallsproduserende forbruk, betyr ikke dette nødvendigvis at en kvinne i Afrika får bedre råd (det forutsetter at jeg overfører de pengene jeg sparte til henne⁴), men gitt at det samlede «forbruksrommet» for alle verdensborgere er begrenset, kan det sies å øke hennes forbruksmuligheter. Kakediagrammer er populære pedagogiske verktøy for å formidle ressursfordeling. Et ganske riktig bilde på fordelingen i verden i dag er at jeg deler en «kake» med fire kvinner i Sør, og at fordelingen er slik at jeg får 4/5 av «kaken» mens de deler den siste femtedelen seg imellom. Hvis jeg lar være å bruke/spise så mye, får de i prinsippet tilsvarende mye mer. En annen innfallsvinkel ville være å *gjøre «kaken» større*. Jordas begrensede ressurser – og ikke minst dens begrensede evne til å «fordøye» avfall og giftstoffer – setter imidlertid grenser for hvor mye større «kaken» kan bli. Hvis vi slutter å forbruke en så stor andel av «kaken», gir vi plass for at andre etter hvert kan øke sitt forbruk, og hvis noe av «kaken» blir stående urørt, er det bare bra for miljøet.⁵

Framtidsbildene i *I pose og sekk* gir ideer om hvordan det er mulig å leve gode liv uten å forbruke mer enn sånn cirka en rettferdig andel av verdens ressurser. I det følgende vil jeg relatere noen av disse framtidsbildene til «fair share»-tenkningens rammer. For meg bidrar denne sammenligningen både til å få fram «fair share»-tenkningens potensialer og til å vise aktualiteten ved mange av bildene i *I pose og sekk*.

Rettferdig fordeling

Verken i *Greening the North* eller i *Sharing the World* får vi noe særlig diskusjon av hva som er rettferdig fordeling. Et rettferdighetsbegrep i tråd med «fair share»-tenkningen – som dreier seg om å dele likt etter at man har forsikret seg om at det samlede forbruket ikke vil ødelegge for senere generasjoner – er enkelt å forsvare og tilsvarende vanskelig å motsi.⁶ Et annet mulig rettferdighetsbegrep kunne vært knyttet opp mot at den som har jobbet hardt for å opparbeide seg tilgang til ressurser, også har rett til å beholde dem for seg selv. På bakgrunn av 500 års kolonialisme, slaveri og annen utbytting er det imidlertid etter mitt skjønn umulig for de rike landene å påberope seg en «historisk rett» til et høyt forbruk. Hvis man skal vise til historien, er det snarere snakk om en «økologisk gjeld» som Nord burde føle seg forpliktet til å betale tilbake til Sør.

Ut fra et individperspektiv blir konsekvensen av «fair share»-tenkningens rettferdighetsbegrep at mennesker i det rike Nord tar inn over seg at vi på visse områder må redusere vårt forbruk for å gi plass til andres forbruk. CO₂-utslipp er et veldig godt eksempel her. Det er nå bred enighet om at verdens CO₂-utslipp må reduseres, og vi kan ikke i all framtid forvente at de fattige landene fortsetter å ha lavere utslipp enn sin rettferdige andel (regnet pr. person) slik at de rike landene kan fortsette med sine høye utslipp. For å sikre utvikling i Sør (høyere CO₂-utslipp er blant annet en nødvendig konsekvens av utbygging av disse landenes infrastruktur) og samtidig stabilisere de globale utslippene, må vi i Nord redusere våre utslipp i takt med at landene i Sør øker sine. På nasjonsnivå foregår intense dragkamper om hvordan det globale «CO₂-regimet» skal utformes, og det er uansett langt fram til en avtale basert på «fair share»-tenkningens rettferdighetsprinsipp.⁷ På individnivå er det imidlertid allerede i dag mulig å forsøke å tilpasse sitt CO₂-utslipp knyttet til personreiser til et

bærekraftig nivå på ca. 300 kg CO₂ pr. år.⁸ Leseren anbefales å gå til FIVHs CO₂-test på Internett (FIVH URL) for å finne ut mer om hva et slikt nivå innebærer, men jeg kan røpe at det ikke er rom for mer enn én (middels lang) flyreise pr. år ... Togturer er det til gjengjeld rom for ubegrensede mengder av, idet man har gått ut ifra at togene er elektrisk drevet på vannkraft og dermed ikke gir CO₂-utslipp i det hele tatt.

I mange av framtidsbildene i *I pose og sekk* skisseres det transportløsninger som tydelig er inspirert av behovet for å redusere utslipp knyttet til personreiser, som for eksempel denne beskrivelsen:

«Folk beveger seg så mye de kan. Ada og Even sykler eller går til arbeidet og til kjente. På lengre reiser bruker de en kombinasjon av *tog* og *minibil*. I hver bydel eller landsby finnes det små, elektriske biler, som bare kan gå 30–50 km i timen. Noen er felleseide, andre private.» (Viestad 1990:165)

Slike framtidsbilder kan nok for mange virke unødvendig fartsfiendtlige, men «fair share»-tenkningen gir rammene for hvorfor en reduksjon av hastighetsgrensene er nødvendig. En bil bruker for eksempel ikke dobbelt så mye drivstoff når hastigheten doubles fra 80 til 160 km i timen, den bruker fire ganger så mye (GtN:88). Når bilfabrikantene sier at de har biler «for nuftige (sic.) mennesker»⁹ går de inn i en fornuftighetsdialog som kan vendes tilbake mot fabrikantene selv. Hvis de vil sikre bilens overlevelse som transportmiddel, bør de kanskje være de første til å drive lobbyvirksomhet for lavere fartsgrenser slik at bilens rykte som en av de store CO₂-skurkene kan bli moderert.

Lavrisiko og forebygging

I *Greening the North* slås det fast at bærekraftig utvikling må være lavrisiko-orientert. Dette innebærer for eksempel at atom-

kraft er utelukket, og det innebærer at man satser på økologisk funderte prosesser framfor prosesser som produserer problemer/avfall som senere må håndteres teknologisk. Omlegging til 100 % økologisk landbruk anses som nødvendig for å sikre jordsmonnet også for framtidige generasjoner (GtN:143,183). En alternativ tilnærming ville vært å satse på høyteknologiske løsninger og for eksempel utstrakt bruk av syntetisk mat (fabrikkprodusert, ev. basert på bioteknologi og genmanipulering) for å mette verdens sultende masser, men dette ville ikke oppfylle kravet om lav risiko.

Også framtidsbildene i *I pose og sekk* er rettet mot forebygging framfor reparering av miljøproblemer. Anne Hellum viser for eksempel til Ivan Illichs økologiske frihetsbegrep og setter det opp som motstykke til Shulamit Firestones teknologiske frihetsideal. Illich «skiller mellom teknologi som leder til selvrealisering og frihet, og teknologi som fører til fremmedgjøring, underordning og avhengighet» (Hellum 1990:100). Dette svarer til «fair share»-tenkningens prioritering av oppgavetilpasset lavrisiko-teknologi. Det er altså ikke snakk om et valg mellom enten teknologi eller økologi, men en økologisk tilpasset teknologisk utvikling.

Kretsløpstenkning og samarbeid

En forutsetning for bærekraftig utvikling er at ressurskretsløpene går så mange ganger som mulig før et produkt ender som avfall, og at pengekreisløpene består i mest mulig tjenesteutveksling og minst mulig ressursforbruk. En annen forutsetning for best mulig utnyttning av verdens samlede ressurser, er så lite verdensmarked som nødvendig, og så mye regional selvforsyning som mulig (GtN:66).

Denne typen tenkning ligger bak flere av framtidsbildene i *I pose og sekk*. «Vi har prøvd å lage husene til et så lukket kretsløp som mulig. Det produserer sin egen varme; det utnytter avfallsstoffene, og det går

mange sirkelprosesser i det, hvor produktet fra den ene er inntaket til den neste.» forklarer for eksempel «guiden» i Gudrun Eckblads utopi (Eckblad 1990:59). Han forteller også at «Eiendommen vår her – huset og to hageterrasser og en dam – kan nesten sammenlignes med et lite småbruk i produktivitet» (op.cit.:58).

Et alternativ til å skissere helhetlige framtidsbilder er «fair share»-tenkningens fokusering på lukking, bremsing (eller økt sirkulasjon der det er det beste) og strekking av kretsløp. Selv om dagens verden er svært kompleks, er det ofte mulig å anvende enkle tommelfingerregler fra sak til sak. Vi kan ikke vri alt forbruk til tjenesteforbruk (jf. Hille 1996:94), men vi kan strekke og bremse pengekreisløpene slik at det går lengre tid mellom hver gang en krone anvendes til ressursødende forbruk. Vi kan sørge for å resirkulere mest mulig av avfallet vårt, og vi kan sette klær og gjenstander i sirkulasjon gjennom loppemarkeder og bytteringer i stedet for å stue dem vekk i kott, loft og kjeller slik at vi trenger stadig mer plass ...¹⁰

Kvinner betraktes ofte som «nærmere naturen» enn menn – blant annet på grunn av sin månedlige fruktbarhetssyklus. Mange kvinner føler behov for å ta avstand fra slike koblinger (Braidotti m.fl. 1994: 247), og et fokus på at omsorgsfulle og kretsløpsorienterte kvinner har en spesielt viktig rolle å spille, kan bli en barriere mot bærekraftige identitetsprosjekter. Her er det med andre ord viktig å veie sine ord, noe forfatterne i *I pose og sekk* stort sett er flinke til. Tarja Cronberg bruker for eksempel formuleringen «Det är här kvinnor skall ösa ur sin *socialisering*» (Cronberg 1990:134, min utheving) for å understreke at det er kvinners innsosialiserte rolle innenfor husholdnings- og omsorgsarbeidet som fører til en motstand mot den instrumentelle fornuften. Denne motstanden betraktes som en ressurs i arbeidet for å gi omsorgsrasjonaliteten et større gyldighetsområde, og det understrekes at også menn som har ansvar for husholds- og omsorgs-

oppgaver, antas å sosialiseres til en motstand mot den instrumentelle fornuftens overmakt. Cronbergs artikkel dreier seg videre om hvordan husholds- og omsorgsarbeidet kan organiseres slik at det ikke hindrer kvinners eller menns deltakelse i yrkeslivet, og om hvilken rolle teknologien har i dette framtidsbildet. En viktig faktor i det framtidsbildet hun skisserer, er «mellomnivået» mellom det private og det offentlige. Og som hun skriver: «Ettersom mellannivået ikke finnes, är det *nödvändigt att överföra uppgifter dit*» (Cronberg 1990:137). Siden 1990 har et slikt mellomnivå¹¹ blitt styrket i mange nærmiljøer. Fritidsaktiviteter, byttinger, felles barnepassordninger, familiebarnehager, middagsringer, fordelingsordninger og mange andre ordninger kan nettopp ses som bidrag til skaping av et mellomnivå som gir individene mer tid og større muligheter til å kombinere omsorg og yrkesaktivitet.

Men ikke alle mennesker kan tenke seg å samarbeide med andre på et «mellomnivå». Og her kommer «fair share»-tenkningen inn med nyttige rammer å forholde seg til. De rammene som settes, er knyttet til at hvert individ har sin kvote som vedkommende for så vidt kan anvende hvordan han/hun vil. Det fellesskapet som det innenfor denne tenkningen er obligatorisk å ta hensyn til, er det globale «defellesskapet» – ingen kan forbruke mer enn sin rettfærdige andel av verdens ressurser. Enhver står på den annen side fritt til å velge hvilke «samarbeidsfellesskap» vedkommende vil knytte seg til. Den som ikke ønsker å samarbeide med noen, kan leve et nøkternt liv innenfor sin «kvote», men ønsker man tilgang til et mangfold av hjelpemidler og produkter, må man samarbeide med andre.

Både kretsloppstenkning og samarbeid er viktige bestanddeler i mange av framtidsbildene i *I pose og sekk*, men en god del vil nok ha problemer med å identifisere seg med de konkrete fellesskapene som beskrives. Else Viestads «idéskisse» til «en mulig livsramme og dens verdiinnhold» (Viestad 1990) vil nok for eksempel kunne oppleves

som forholdsvis ekskluderende av mange som ikke er spesielt opptatt av eventyr, dans og felespill. Jeg mener ikke med dette å kritisere Viestads skisse, som på den annen side sikkert også vil appellere til mange, men bruker den som eksempel på en utopi som fordi den blir så konkret også blir ganske trang. «Fair share»-tenkningens rammer kan kanskje bidra til at det blir lettere å se framtidsbildene som *forslag* man selv kan bygge videre på ut fra sine egne valg av samarbeidsfellesskap, samarbeidsformer og samværsformer.

Delt forbruk og dematerialisert forbruk

En mulig vridning av forbruksmønstre som vil kunne innebære at enkeltmennesker holder seg innenfor sin «økologiske andel» av verdens ressurser, er vektlegging av *delt forbruk*. «Fair share»-tenkningen framhever muligheten for å dele, heller enn å eie, fordelene ved teknologien. For eksempel foreslås det at datamaskiner kan være tilgjengelige på lokale offentlige biblioteker, som kan nås til fots eller pr. sykkel, og det vises til at det i Europa nå brer seg en bevegelse i retning av ikke-kommersielle fordelingsordninger som organiseres av lokale myndigheter, og som resulterer i bilfrie husholdninger og nærmiljøer (StW:153).

Dematerialisert forbruk skaper på sin side uendelige muligheter for en «forbrukskultur» uten sosiale kostnader, og det framheves at dette har interessante konsekvenser for sosial likhet. Når ett segment av befolkningen forbruker dematerialiserte kunnskapsbaserte produkter (for eksempel fordelene ved et dataprogram, eller deltakelse i voksenopplæring), blir ikke nytten ved produktet redusert selv om mange flere mennesker deltar (StW:164).

Forslagene til delt og dematerialisert forbruk er som hentet ut fra *I pose og sekk*. Innenfor «fair share»-tenkningens ramme kommer imidlertid individenes egeninteresse i slike ordninger klarere fram. *Alternati-*

vet til delt forbruk er ikke å ha alle de samme tingene som *privat eiendom*, men å måtte gi avkall på mange ting fordi en individuell kvote ikke gir rom for dem.

Både delt og dematerialisert forbruk vil stort sett innebære styrking av lokale sosiale nettverk. Å legge om forbruksmønsteret vil ikke bare innebære å gi avkall på (personlig eiendomsrett til) ting – tvert imot vil det kunne innebære økt «forbruk» av det som kalles «livsverdier»:

«Materielle verdier, som penger, makt og berømmelse, reduseres i verdi jo mer de deles. Livsverdier, som kjærlighet, håp, humor og samhold, øker jo mer de deles. Vi vil hevde at for å leve innenfor jordens økologiske rom, må økoeffektivitet kombineres med for det første opptatthet av en balanse mellom materielle verdier og livsverdier, og for det andre et fokus på hva som er tilstrekkelig, dvs. på å leve bedre med et lavere forbruk.» (StW:135)

Realismen i å arbeide for å dreie folks forbruksmønstre fra materielle verdier til livsverdier, og dermed fra ting og over til tid, understøttes på sett og vis av den norskåttede amerikanske sosiologen Thorstein Veblens analyse av iøynefallende forbruk («conspicuous consumption»)(Veblen 1976 [1899]). Han hevder at en av årsakene til at det skjedde en dreining fra forbruk av (fri)tid til forbruk av ting, var at ting var statussymboler som var lettere å kommunisere til (mange) andre, mens iøynefallende forbruk av (fri)tid ikke nødvendigvis ville bli sett av så mange og derfor ikke nødvendigvis bidro til den ønskede statusmarkering. Hvis vi aksepterer tanken om at mange ikke kan unnvære et statusframhevende symbolsk forbruk (i hvert fall ikke på dette stadium av en eventuell overgang til en annen type forbruksmønster), gir Veblen oss en pekepinn om at f.eks. tid sammen med familien kan være et alternativt statussymbol.

Mange av bidragstyperne til *I pose og*

sekk framhever *god tid* som et viktig trekk ved sine framtidsbilder. Sett i lys av «fair share»-tenkningen blir en slik vektlegging ikke bare slitne kvinners flukt fra «tidsklemma». En hverdag med god tid gir også større muligheter for å holde seg innenfor «sin kvote».

Pessimismens modellmakt

Forslag til samfunnsendringer (på lokalt og/eller globalt nivå) blir ofte møtt med utsagn om at intensjonene bak forslaget er riktig gode, men at endringene ikke lar seg gjennomføre. Makten til å definere hva som er realistisk, er det ofte drevne menn som sitter med, og stadig blir det som kunne vært veier til mer rettferdighet og bedre fellesskapsløsninger, avvist med henvisning til menneskers egoisme og at det er urealistisk at noen vil gi fra seg opparbeidede rettigheter for at andre skal få det bedre. Etter hvert som kvinner selv kommer i posisjoner med mye makt og privilegier, slutter vi oss kanskje til denne tenkningen? Eller finnes det i mange kvinners (og også mange menns) bakgrunn erfaringer med egne og andres barn som kan settes opp som «moteekspertise»? Min egen innsosialiserte tro på at menneskers handlinger først og fremst springer ut av et ønske om å hevde seg og fremme sine egeninteresser, måtte revurderes da jeg selv fikk barn som så opplagt var motivert av ønsker om å kommunisere og avdekke/skape felles regler. Millioner av foreldre, besteforeldre og andre har hatt tilsvarende opplevelser av barnet som grunnleggende innstilt på deling og kommunikasjon. Hvorfor er det likevel slik at det ofte er det pessimistiske menneskesynet som vinner fram i politiske debatter? Forfatterne av boka *Unto Others. The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior* svarer slik:

«Utsagn om at mennesket fra naturens side er egoistisk, blir ofte betraktet som

utslag av klarsynt realisme. Hvis noen derimot sier at mennesket fra naturens side er vennlig innstilt overfor andre mennesker, er omgivelsenes reaksjon ofte overbærende smil – idet de antar at utsagnet reflekterer en tendens til å se verden gjennom rosafargede brille-glass.» (Sober & Wilson 1998:2)

De færreste ønsker å bli beskyldt for å se verden gjennom rosafargede brilleglass, men hvis man i for høy grad tar hensyn til faren for å bli beskyldt for en blåøyd optimisme, kan ens kommunikasjon komme til å bli preget unødvendig mye av den motsatte posisjonen – den pessimistiske realismen. Internasjonal spedbarnsforskning¹² har i løpet av de siste tiårene kommet fram til et nytt syn på spedbarnet som kanskje kan bidra til å redusere pessimismens modellmakt.

Et nytt syn på spedbarnet

Er mennesket fra naturens side først og fremst opptatt av å dekke egne behov, eller er det mer rimelig å se på mennesket som et i utgangspunktet sosialt vesen? Hva slags svar en gir på dette «hverdagspsykologiske» (jf. Bruner 1997:72) spørsmålet, vil kunne ha stor innvirkning på debatten om bærekraftig utvikling. I innledningen til *I pose og sekk* sies det slik:

«Er menneskene gode eller onde fra naturens side? Kanskje den menneskelige utrustning er slik at evne til samhold, samarbeid og fredelig konfliktløsning kan utvikles, gitt de rette betingelsene for det? Kanskje det vil vokse fram nye oppfatninger om menneskelighet, kvinnelighet og mannlighet dersom oppdragelse, utdanning, arbeidsliv og teknologi forandres? Kanskje vi kan dreie samfunnet i retning av en 'du-kultur' framfor en 'det-kultur', en menneskekultur framfor en tingkultur?» (Halsaa og Viestad 1990b:10)

Et «gammeldags» syn på spedbarnet som i utgangspunktet lystorientert og selvsentrert¹³ har nedfelt seg i mange menneskers «hverdagspsykologi». Dette har hatt som resultat at de som har hevdet at spedbarnet fra første øyeblikk er orientert mot gjensidighet, lett har blitt beskyldt for overdreven optimisme på menneskenaturens vegne.

Uansett er det mennesket som man etter hvert blir, et resultat av et komplekst samspill mellom medfødte egenskaper, samspillsmessig næring og de rammer den aktuelle kulturen setter (Bråten 1998d, 1998b, Edwards 1998:170). For eksempel kan et kulturelt formidlet syn på spedbarnet som egensentrert og lystorientert kunne påvirke den samspillsmessige næringen som barnet får på en slik måte at barnet *blir* egensentrert og lystorientert (selv om det eventuelt i utgangspunktet er samspillsoorientert). Mens på den annen side et syn på spedbarnet som sosialt og gjensidighetsorientert kan påvirke den samspillsmessige næringen slik at barnet *blir* (eventuelt fortsetter å være) sosialt og gjensidighetsorientert.

Nyere spedbarnsforskning har siden 1970-tallet gjennom kontrollerte observasjoner av spedbarn kommet fram til at også det helt nyfødte barnet har betydelige samspillsevner (Bråten 1998d:56–57). Utviklingspsykologen Giannis Kugiumutzakis fant for eksempel at spedbarn som i gjennomsnitt var under 30 minutter gamle, imiterte både tungereking, åpning av munnen, øyebevegelser og lyden /a/.

Det er grunn til å regne med at denne forholdsvis nye kunnskapen om den nyfødtes samspillsevner vil kunne få store konsekvenser for folks «hverdagspsykologiske» forestillinger om spedbarnet og dermed eventuelt for barnets identitetsutvikling og til syvende og sist for samfunnsutviklingen. Jeg har selv i flere sammenhenger opplevd at folk allerede har hørt om denne forskningen og har integrert dens resultater i sin «hverdagspsykologiske verk-tøykasse» slik at den har fått konsekvenser for deres syn på barn og spedbarn.

Når Kugiumutzakis kommer med forslag til hvordan hans funn skal forstås teoretisk, blir relevansen for «fair share»-tenkningen og for realismen i å forvente deling og generøsitet eksplisitt. Han ser for seg at barnet er født med et «deltakerrom» som bare venter på å bli fylt med «lekende deling», altså at viljen og trang-en til å dele er en medfødt disposisjon (Kugiumutzakis 1998:65). Forslaget om et medfødt deltakerrom gjøres med henvisning til en rekke av Stein Bråtens arbeider (f.o.m. 1986, se f.eks. Bråten 1998b, c, d).

I barnets lekende deling ligger det eventuelt et potensial som kan tenkes videreutviklet gjennom at barnet inviteres til å se på stadig flere mennesker som tilhørende egen gruppe – og dermed som mulige samspillspartnere og omsorgsmottakere. Men ofte er det det motsatte som skjer: I samspillet med de nære omsorgspersonene lærer barnet seg at det er grenser for hvem man skal vise omsorg. Man inviterer f.eks. ikke postmannen inn på kaffe. Man slutter etter hvert å ta innover seg tv-bildene av de sultne barna andre steder i verden, selv om omsorg overfor disse som oftest vinner mer aksept hos de voksne omsorgspersonene enn å invitere postmannen på besøk. Men uansett slutter barn etter hvert å arrangere basar til inntekt for de sultne barna. Kanskje sier det inn at de voksne har gitt opp å gjøre noe? Det er i en slik sammenheng mulig å tenke seg at «fair share»-tenkningen kan komme til å representere en møteplass mellom voksnes realisme og barns altruisme.

Om å bli en del av løsningen

En erkjennelse av at verdens ressurser er urettferdig fordelt, vil for oss i Nord innebære å måtte se seg selv som en del av problemet. Nå tror jeg ikke at dette ville være en fullstendig ny erkjennelse for så mange, men det er mulig at «fair share»-tenkningen vil kunne åpne opp for at man på en ny måte tar innover seg denne situa-

sjonen fordi den også åpner for å se seg selv som en del av løsningen:

«Øko-innovatører bestemmer seg for å bli en del av løsningen snarere enn å være forsvarere av status quo.» (StW: 132)

Kanskje kan det være så enkelt – at man bare kan bestemme seg for å bli en del av løsningen?

Psykologen Jerome Bruner (1997:53) beskriver hvordan det å se sin virksomhet som ledd i skaping av felles «verker» kan skape gruppesolidaritet og en følelse av mening med livet. Innenfor «fair share»-tenkningens rammer kan vi kanskje se på arbeidet med å oppnå rettferdig fordeling av verdens ressurser innen år 2050 som et slikt felles «verk». Deltakelse i et slikt prosjekt vil kunne bidra til at både voksne og barn får en følelse av at tilværelsen byr på meningsfulle utfordringer som er overkommelige samtidig som de inngår i en større helhet. I stedet for å signalisere sin vellykkethet gjennom høyt og iøynefallende forbruk, kan man f.eks. få signalisert sin kreativitet gjennom å få mest mulig moro, livskvalitet m.m. ut av sin kvote.

Fra diagnose til endring?

99 år før utgivelsen av de to «fair share»-bøkene som denne artikkelen bygger på, utga Thorstein Veblen boka *The Theory of the Leisure Class* (1899, på norsk i 1976: *Den arbeidsfrie klasse*). Boka er forbruks-sosiologiens første og største klassiker, og i et amerikansk forord fra 1950-tallet hevder Charles Wright Mills at Veblen med denne boka bidro til å skape grobunn nettopp for den forbrukskulturen han diagnostiserte og avskydde (Mills 1992 [1954]). Denne påstanden synes ikke urimelig. Veblens ironiske påpeking av hvordan vi lar oss styre av andres blikk, rommer samtidig en påminning om hvor viktig den andres blikk er, om man skal være sterk i sin selvtilitt

(og eventuelt sin outsiderposisjon) for å la den personlige konsekvensen av slike inn-sikter bli en tanke om at man ikke skal eller vil la den andres blick påvirke ens selvbilde og atferd. Veblen var selv en outsider som sto sterkt på sitt eget kritiske prosjekt, og den brede anerkjennelsen kom først etter hans død. Hans utallige lesere – og de enda flere lesere av lesernes produkter – har nok stort sett ikke delt hans kapitalismekritiske prosjekt, men har kanskje snarere speilet seg i beskrivelsene av forbrukskulturen og lært seg reglene for hvordan man blir en vinner i andres øyne.

Historien om Veblens kritikk av det iøynefallende forbruket – og hvordan denne gjennom utallige individers tolkning av den snus til en styrking av forbrukskulturens drivkrefter – kan leses som et tilfelle av hvordan teorier om samfunnet selv er med på å endre samfunnet. Nøyaktig hundre år etter Veblens skjellsettende diagnostisering av hvordan det iøynefallende forbruket fortrenget ærlig arbeid som uttrykk for menneskers dyktighet, er det grunn til å spørre seg om det er rom for nye diagnostiseringer som kanskje kan prege et nytt hundreår.

Sosiologen Richard Stivers' samtidsdiagnose i boka *The Culture Of Cynicism. American Morality in Decline* (1997 [1994]) er i utgangspunktet meget pessimistisk idet han beskriver en kultur gjenomsyret av kynisme og meningsløshet – der egoismen blomstrer og navlebeskuing oppmuntrer. I et avsluttende kapittel skisserer han imidlertid en mulig vei ut av meningsløsheten. Denne veien går via det han kaller en livsjaende etikk, som han beskriver som en etikk basert på ikke-makt og frihet. Ikke-makt er noe annet og mer enn ikke-vold, for det er et valg om å avstå fra å manipulere andre (Stivers 1997 [1994]:180–181). Med begrepet «manipulering» sikter Stivers her blant annet til den utnyttningen av naturen og andre mennesker som de aller fleste vestlige forbrukere deltar i til daglig. Som et botemiddel mot kynisme og meningsløshet anbefaler han

rike, vestlige mennesker å avstå fra slik makt og manipulering.

Stivers' etiske anbefaling tilsvarer med andre ord «fair share»-tenkningens vektlegging av rettferdighet mennesker imellom innenfor naturens grenser. Mens Stivers' bok ender med et håp om at noen vil forsøke å leve ut en «kjærlighets- og frihetsetikk» slik at man kan få vite om den har tilstrekkelig livskraft, gir imidlertid «fair share»-tenkningen langt mer konkrete rammer å forholde seg til. Jeg ser ikke dette som noen motsetning, men som en illustrasjon av «fair share»-tenkningens potensial til å møte det behovet for meningsfulle identitetsprosjekter som blant annet Stivers diagnostiserer.

Avslutning

Betydningen av å ta høyde for mangfold understrekes av redaktørene for *I pose og sekk* (Halsaa og Viestad 1990b). Boka rommer imidlertid konkrete utopier som kan oppleves som innsnevrende og ekskluderende. I denne artikkelen har jeg tatt for meg hvordan et klart analytisk skille mellom (kollektive) framtidsbilder og (individuelle) identitetsprosjekter kan gjøre det lettere å forene idealene om mangfold med behovet for å skissere bærekraftige rammer. Jeg har dessuten trukket fram nye perspektiver på spedbarnet som kanskje kan bidra til å bryte pessimismens modellmakt, og jeg har antydnet at en meningskrisen i en «kynisk kultur» kan tenkes å bli en katalysator for ikke-manipulerende identitetsprosjekter.

Gjennom sammenlesingen av norske kvinneforskeres framtidsbilder og «fair share»-tenkningen har jeg ønsket å få fram mulighetene for å «skrive seg inn» i et kollektivt prosjekt for bærekraftig utvikling. Selv har jeg det siste tiåret vært en av de flittigste leserne av (*Nytt om*) *Kvinneforskning*,¹⁴ og mange av bladets artikler har bidratt til å holde ved like min optimisme med hensyn til hvilke endringspotensialer

som finnes. Kanskje kan «fair share»-tenkningens klare rammer (gitt gjennom «økologiske rom» som ikke må overskrides) inspirere til revitalisering og videreutvikling av tanker fra både *I pose og sekk* og andre kvinneforskningsarbeider?

Anne K. Haugestad
hovedfagstudent i sosiologi
Universitetet i Oslo

Litteratur

- Agenda 21. *En kort innføring*. Utgitt av ProSus og Stiftelsen Idébanken 1996
- Attfield, Robin. *The Ethics of the Global Environment*. Edinburgh University Press, Edinburgh 1999
- Benjaminsen, Tor A. og Hanne Svarstad (red.). *Samfunnsperspektiver på miljø og utvikling*. Tano Aschehoug 1998
- Braidotti, Rosi, Ewa Charkiewicz, Sabine Häusler og Saskia Wieringa. *Kvinner, miljø og bærekraftig utvikling – mot en teoretisk syntese*. Universitetsforlaget, Oslo 1994
- Bruner, Jerome. *Utdanningskultur og læring*. Ad Notam Gyldendal, Oslo 1997
- Bråten, Stein (red.). *Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny*. Cambridge University Press 1998a
- Bråten, Stein. Infant learning by altercentric participation: the reverse of egocentric observation in autism, i Stein Bråten (red.). *Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny*. Cambridge University Press 1998b
- Bråten, Stein. Intersubjective communion and understanding: development and perturbation, i Stein Bråten (red.). *Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny*. Cambridge University Press 1998c
- Bråten, Stein. *Kommunikasjon og samspill. Fra fødsel til alderdom*. Tano Aschehoug, Oslo 1998d
- Buitenkamp, M., H. Venner og T. Wams. *Action Plan Sustainable Netherlands*. Utgitt av Friends of the Earth Netherlands 1993
- Carley, Michael og Philippe Spapens. *Sharing the World. Sustainable Living and Global Equity in the 21st Century*. Earthscan Publications Ltd., London 1998
- Cronberg, Tarja. Det intelligentia hemmet. Kampen om vardagslivets teknologisering, i Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidsbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990
- Eckblad, Gudrun. *Det andre landet. Rapport fra en framtid*. Solum, Oslo 1986
- Eckblad, Gudrun. «Det andre landet» – landet vi ønsker oss?, i Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidsbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990
- Edwards, Carolyn Pope. The company children keep: suggestive evidence from cultural studies, i Stein Bråten (red.). *Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny*. Cambridge University Press 1998
- FIVH. *Din kvote – et ressurshefte om forbruk og etikk for den videregående skole*. Framtiden i våre hender, Oslo 1997
- FIVH URL: <http://www.ngo.grida.no/ngo/fivh/CO2/miljo.cgi> [29.12.99]
- Folkeveit. Temabilaget *Din Kvote* til Folkeveit nr. 3, 1997
- Halsaa, Beatrice og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidsbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990a
- Halsaa, Beatrice og Else Viestad. Innledning, i Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidsbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990b
- Hellum, Anne. «Vi er våre kropper, vi er våre egg.» Ny reproduksjonsteknologi i økologisk perspektiv, i Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidsbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990
- Heyerdahl, Grete Børsand. I pose og sekk? Bokomtale. *Nytt om kvinneforskning* 2/91
- Hille, John. *Din bit av Jorden*. Utgitt av ForUMs gruppe for bærekraftig forbruk, 1996
- Kugiumutzakis, Giannis. Neonatal imitation in the intersubjective companion space, i Stein Bråten (red.). *Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny*. Cambridge University Press 1998
- Mills, Charles Wright. Introduction, i Thorstein Veblen. *The Theory of the Leisure Class*. Transaction Publishers, New Brunswick/London 1992 [1954]
- Sachs, Wolfgang, Reinhard Loske, Manfred Linz m.fl. *Greening the North. A Post-Industrial Blueprint for Ecology and Equity*. Zed Books, London / New York 1998
- Sober, Elliott og David Sloan Wilson. *Unto Others. The Evolution and Psychology of Unselfish Behavior*. Harvard University Press, Cambridge MA / London 1998
- Stivers, Richard. *The Culture of Cynicism. American Morality in Decline*. Blackwell, Oxford / Cambridge 1997 [1994]
- Veblen, Thorstein B. *Den arbeidsfrie klasse*. Gyldendal, Oslo 1976 [1899]
- VideVerden. Et verktøyblad fra Kvinnegruppa i Framtiden i våre hender, desember 1995
- Viestad, Else. Menneskebilde mot år 2010, i Bea-

trice Halsaa og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990

Wetlesen, Tone Schou. Et samfunn hvor det er godt å ha barn, i Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.). *I pose og sekk. Framtidbilder*. Prosjekt Alternativ Framtid, Emilia Press, Oslo 1990

Noter

1. Forskjeller i klima etc. viser seg å gi så små utslag med hensyn til energibehov etc. (noen har behov for oppvarming, men andre har behov for aircondition) at man har funnet at en likedeling ikke gir urettferdige utslag (Hille 1996:11).
2. Slik ble dette formulert i Milieudefensies rapport: «I Action Plan 'Sustainable Netherlands' forsøker Milieudefensie å antyde de praktiske implikasjonene av bærekraftig utvikling. I arbeidet med dette anvender vi prinsippet om at jorden har et begrenset 'environmental space' (økologisk rom) til rådighet. Vi har forsøkt å være så konkrete som mulig i utregningen av henholdsvis størrelsen på dette rommet og hvordan vi kan sikre dette rommet også for kommende generasjoner» (Buitenkamp, Venner & Wams 1993:5).
3. En slik nivåtenkning med det lokale og det globale nivået som viktigste referanser har jeg et annet sted omtalt som «glokalisme» (*VideVerden* 1995:14).
4. En slik «ny økonomisk verdensorden på grasrotnivå» med redusert forbruk i Nord koblet til overføringer til kvinnegrupper i Sør er for øvrig visjonen bak nettverket «Women's Solidarity Network on Environment and Development» (se *VideVerden* 1995).
5. Enkelte mener at en slik tilnærming ikke ville være bra for økonomien. Den diskusjonen er for omfattende til at jeg kan gå inn i den her, men et viktig poeng i arbeidet for bærekraftig utvikling er at hva folk mener er bra eller dårlig for økonomien, ikke må få lov til å hindre en utvikling som er bra for miljøet og menneskene. I *Greening the North* formuleres det slik: «Målsettingen må være en markedsøkonomi som (igjen) er grunnfestet i det større hele som vi kaller samfunnet, snarere enn et markeds-samfunn der lovene for tilbud og etterspørsel bestemmer alt i menneskelivet» (s. 93).
6. En plausibel innvending er for så vidt at det ikke er realistisk å få gjennomført en slik rettferdig fordeling, men det er etter min mening en veldig dårlig grunn for ikke å prøve.
7. På tross av at Kyoto-avtalen regner utslippskvoter på nasjonssnivå basert på historisk opparbeidet utslippsnivå, altså i tråd med den typen «rettferdighetstenkning» som ble forkastet ovenfor, er det likevel grunn til å framheve avtalens betydning som et mulig første skritt på vei mot en global omfordelingsmekanisme i tråd med «fair share»-tenkningen (jf. Attfield 1999:170–171).
8. Framtiden i våre hender har lagt ut en «CO₂-test» på sin hjemmeside. Her står det følgende om hvordan kvoten er regnet ut: «Hver nordmann slipper årlig ut 9,4 tonn CO₂ til atmosfæren, mens hver verdensborger slipper ut 4 tonn CO₂. For å komme ned på et bærekraftig nivå mener FN's klimapanel at de globale CO₂-utslippene øyeblikkelig må reduseres med minst 60 prosent – til 1,6 tonn pr. verdensborger. Siden de norske utslippene er høyere enn de globale, må nordmenn redusere sine CO₂-utslipp med 83 prosent for å komme ned på et bærekraftig nivå. En bærekraftig personreisekvote vil dermed være på 300 kg CO₂ pr. nordmann. Men vær obs på at denne kvoten vil bli mindre etterhvert som verdens befolkningsmengde øker. Den vil også bli mindre hvis ikke flere land raskt klarer å redusere sin CO₂-utslipp» (FIVH URL).
9. Dette er slagordet i reklamen for Skoda Octavia som vises på norske fjernsynsskjermer i 1999.
10. I Europa er det bare danskene som bor i større hus enn oss (Hille 1996:21).
11. Uttrykket «mellomnivå» brukes for å ikke snevre inn til lokalsamfunnsnivået. Mellomnivået vil kunne omfatte større eller mindre grupper alt etter hvilken oppgave som løses (en billedingsordning kan for eksempel omfatte hele land, ja til og med tenkes å være global – gjennom samarbeid mellom lokale billedingsgrupper).
12. Den norske sosiologen Stein Bråten er sentral innenfor denne nye spedbarnsforskningen. Han leder forskernetett Teoriforum med noen av verdens fremste spedbarnsforskere og var redaktør for boka *Intersubjective Communication and Emotion in Early Ontogeny* (Bråten 1998a) der svært mange av de toneangivende forskerne i dette nettverket har bidratt med artikler.
13. Både Freud og Piaget baserte seg på et slikt bilde av spedbarnet (se f.eks. Bråten 1998d:42f).
14. Med unntak av et par nummer av bladet har jeg vært fast korrekturleser for (*Nytt om*) *Kvinneforskning* siden 1987.

Innholdsrikt og nyansert om kvinner og krig

Ved Inger Skjelsbæk

Cynthia Cockburn:
*The space between us:
negotiating gender and national identities
in conflict*
Zed Books, London 1998

Motivasjonen for forfatteren av denne boken er å finne ut hvordan man kan skape fred – kan hende et banalt, men stadig like ubesvart spørsmål. Hennes uttalte ønske er, slik hun selv formulerer det, å vise: «[h]ow some ordinary people arrange to fill the space between their national differences with words in place of bullets» (side 1). Hun beskriver at hun er sterkt påvirket av feministiske teorier innen såkalt «International Relations» (IR) og freds- og konfliktstudier og plasserer denne boken innen politisk sosiologi. Det hun studerer er tre frivillige kvinnegrupper i henholdsvis Nord-Irland, Israel og Bosnia-Hercegovina, og deres arbeid for fred. Hennes metode er hva hun selv beskriver som deltakende observasjon og aksjonsforskning. Hun har vært til stede over lengre tid i de tre forskjellige

kvinnegruppene og har som «betaling» vært behjelpelig med å skaffe økonomisk støtte til gruppene.

Etter å ha lest flere hyllemeter om temaet «kjønn, fred og konflikt» var det nesten noe motvillig jeg tok til å lese Cockburns bok. Kunne denne forfatteren bidra med noe nytt, eller var dette nok en bok om kvinners marginaliserte plass innen både studier og utøvelse av fred og konflikt? Det var derfor noe overraskende å lese innledningen som ikke begynte med å gjøre et stort poeng ut av den neglisjerte kvinnedimensjonen ved dette problemfeltet. Cockburn tok en anen vri og uttalte at hun primært ville søke etter å synliggjøre et allmennmenneskelig problem ved å bruke kvinnegrupper som eksempel. Her blir man ikke møtt med mange og lange teorier i dyp indignasjon over kvinners usynliggjøring, men får i stedet innblikk i hvorledes tre forskjellige kvinnegrupper håndterer forskjeller kvinner imellom i et felles forsøk på å skape en bedre fremtid i konfliktområder hvor krigen synes å ha blitt en livsstil.

Boken er organisert med et innledende teoretisk kapittel om kvinner og nasjonalisme før vi blir introdusert for de tre konflikt-områdene og de respektive kvinnegruppene. I Nord-Irland har forfatteren besøkt et kvinnenettverk, *Women's Support Network*, som samler kvinner fra forskjellige protestantiske og katolske lokalforeninger i Belfast. Nettverket har ikke en samlende politisk ideologi, men jobber primært med å hjelpe arbeiderklassekvinner med praktiske rettigheter samt å være en stemme for denne gruppen kvinner i fredsprosessen i Nord-Irland. Fra Midt-Østen blir vi kjent med en allianse av israelske jødiske kvinner og israelsk-palestinske arabiske kvinner i den nordlige delen av Israel. Gruppen heter *Bat Shalom*, og sammen organiserer disse kvinnene protester mot den israelske okkupasjon av palestinske områder, kjemper for opprettelsen av en selvstendig palestinsk stat, og for palestinske arabere i Israel. Denne gruppen var den som hadde den løseste organisasjonsstrukturen og var, ifølge forfatteren, den vanskeligste å studere. Til slutt blir vi presentert for *Medica Women's Therapy Center* i Zenica i Bosnia-Hercegovina. Dette er et psykososialt prosjekt som ble igangsatt for å hjelpe kvinner og barn som var traumatisert gjennom voldtekt, drap av familiemedlemmer og ødeleggelser av hus og hjem. Personalet består av både serbere, kroater og muslimer. I et oppsummerende kapittel på slutten av boken diskuterer Cockburn forholdet mellom identitet og demokrati med utgangspunkt i gjennomgangen av de forskjellige kvinneinitiativene.

Er det slik at kvinneorganiserte fredsinitiativer nødvendigvis også er feministiske? Dette er et tema som diskuteres i mange av kapitlene i boken. Mye av det som har blitt skrevet om kvinneorganisert fredsarbeid, har fokusert på hvordan kvinner gjerne har et felles verdigrunnlag for sin innsats. En rettfærdig fred med feministisk tilsnitt er visjonen om en fred hvor kvinneundertrykkende mekanismer og ulike former for strukturell vold også er borte. Kvinnene som kommer til orde i boken, er også opp-

tatt av denne visjonen, men mange uttrykker en viss skepsis overfor å kalle fredsinn-satsen for feministisk. Særlig er dette tydelig i *Women's Support Network* i Belfast. Det er tre hovedtemaer som skiller kvinnene i dette nettverket, og det er forholdet til abort, pasifistiske eller ikke-pasifistiske holdninger til vold, og radikale eller konservative oppfatninger av kjønnsroller. Ifølge forfatteren er dette forskjeller som kvinnene ikke forsøker å usynliggjøre, men som man stilltiende aksepterer eller diskuterer i kontrollerte former. Noen av kvinnene sier at de setter pris på at forskjellene mellom dem bare blir liggende – dette tillater en interaksjon mellom kvinnene som er basert på at de er individer og ikke representanter for kollektive grupper i det nordirske samfunnet. Andre synes på sin side at dette er vanskeligere og opplever stillheten omkring forskjellene som undertrykkende. For kvinnene i Midtøsten blir identitetsforskjellene mellom dem forsterket ved at de fleste av de jødiske kvinnene er oppvokst på kibbutz, mens de palestinske kvinnene har mer variert bakgrunn. Som kvinner opplever de derfor svært ulike livsvilkår, og det har derfor vært unaturlig å definere deres aktiviteter som feministiske. Religiøse og økonomiske skillelinjer gjør at de lettere kan enes om klare politiske mål enn feministiske. *Medica* i Bosnia-Hercegovina hadde ingen klare freds- eller feministvisjoner da senteret ble opprettet i 1993. Mens krigen herjet i regionen, var det andre ting å bekymre seg over enn ideologi, hevder kvinnene. Men nå som krigen er over og det er mer tid til å reflektere over egen virksomhet, er det flere av kvinnene som definerer seg selv som feminist og sin virksomhet som feministisk. Krigserfaringene har gjort mange av kvinnene til feminist – sier de selv – og feministisk tankegang har hatt en samlende effekt i dette prosjektet.

I sin diskusjon om demokrati og identitet fremhever Cockburn hvordan disse kvinneprosjektene håndterer forskjellene mellom kvinnene i gruppene. Demokrati er, sier hun, håndtering av forskjeller, og det er

nettopp det som er det interessante og vanskelige med disse gruppene. Grunnen til at de lykkes, sier forfatteren, er at de ikke forsøker å glatte over forskjeller og skape en kunstig homogenitet mellom kvinner i konfliktområder, og at de heller ikke essensialiserer identitetsforskjellene seg imellom. Dette er viktige innsikter. Kvinner i konfliktområder er like berørt av etniske, religiøse og nasjonalistiske skillelinjer som menn. Å forsøke å glatte over disse forskjellene gjennom et tenkt universelt søsterskap er ikke å ta kvinners erfaringer på alvor. Det disse beskrivelsene viser med stor tydelighet, er at kvinners fredsinitiativer ikke behøver å underslå disse forskjel-

lene, men at det er viktigere å finne mekanismer som kan håndtere forskjeller.

Cockburns bok er langt fra et teoretisk mesterverk og bør heller ikke leses som en teoretisk innføring til problematikken kjønn, fred og konflikt. Det Cockburn bidrar med til feltet, er innholdsrike og nyanserte empiriske beskrivelser. Mye av feministlitteraturen innen IR har vært utelukkende teoretisk, og det er derfor forfriskende å lese Cockburns bok som beskriver levende menneskers erfaringer.

Inger Skjælsbæk
forsker

Institutt for fredsforskning (PRIO)

BIDRAGSYTERE

Gry Agnete Alsos, rådgiver, Nordlandsforskning, 8049 Bodø. Tlf.: 75 51 76 21. Faks: 75 51 72 34.
E-post: gry.alsos@hibo.no

Donna Haraway, professor, History of Consciousness Dept., University of California at Santa Cruz, Santa Cruz, CA 95064, USA. Faks: (1) 831 459 3733.
E-post: haraway@snowcrest.net

Anne K. Haugestad, hovedfagsstudent i sosiologi ved Universitetet i Oslo og selvstendig næringsdrivende, Global Formidling, Skolevn. 37, 1458 Fjellstrand. Tlf.: 66 91 85 38. Faks: 66 91 51 42.
E-post: akhauges@online.no

Benny Huser, høgskolelektor, Høgskolen Stord/Haugesund, Avdeling for førebyggjande helsearbeid, og stud. dr. polit., Seksjon for sykepleievitenskap, Institutt for samfunnsmedisinske fag, Universitetet i Bergen. Adr. privat: Postboks 120, 5401 Stord. Tlf.: 53 49 44 58 (p), 53 49 14 50 (j). Faks: 53 49 14 51.
E-post: kngramst@online.no

Elisabet Ljunggren, doktorgradsstipendiat, Siviløkonomutdanningen i Bodø, Høgskolen i Bodø, 8049 Bodø. Tlf.: 75 51 76 17.
E-post: elisabet.ljunggren@hibo.no

Mette Løkeland-Stai, stud. med., Universitetet i Oslo. Adr. privat: Anna Sethnesgate 2A, 0474 Oslo. Tlf.: 22 37 65 73.
E-post: mette.lokeland-stai@studmed.uio.no

Inger Skjelsbæk, forsker, International Peace Research Institute, Oslo (PRIO), Fuglehauggt. 11, 0260 Oslo. Tlf.: 22 54 77 15. Faks: 22 54 77 01.
E-post: Inger@PRIO.NO

Johanne Sundby, lege/dr. med., forsker, Seksjon for medisinsk antropologi, Universitetet i Oslo, Postboks 1130 Blindern, 0318 Oslo. Tlf.: 22 85 05 98. Faks: 22 85 05 90.
E-post: johanne.sundby@samfunnsmed.uio.no

Kirsten Thorsen, professor II ved Universitetet i Tromsø, forsker, NOVA (Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring), Munthesgt. 29, 0260 Oslo. Tlf.: 22 54 12 00. Faks: 22 54 12 01.
E-post: Kirsten.Thorsen@isaf.no

Ellen Aanesen, programsekretær, NRK, fjernsynet og student ved Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo. Adr. privat: Hellerudgrenda 60 B, 0672 Oslo. Tlf. 22 27 78 10 (p), 23 04 98 81 (j).
E-post: ellen.aanesen@nrk.no

stoff til *Kvinneforskning*!

Fra nr. 1/2000 vil *Kvinneforskning* inneholde en seksjon med fagvurderingsbaserte artikler. Vi inviterer derfor til innsending av tekster til vurdering for denne seksjonen. Vi ønsker artikler fra alle fagområder innen kvinne- og kjønnsforskningen, og ønsker ikke minst velkomne bidrag fra yngre forskere. *Kvinneforskning* er et blad med bred leserkrets, og det er derfor viktig at artiklene er tilgjengelige på tvers av fag.

Til andre seksjoner i *Kvinneforskning* ønsker vi velkommen

- debattinnlegg
- kommentarstoff
- intervjuer
- bokomtaler

Tematisk er hele spekteret av tema innen kvinne- og kjønnsforskningen i utgangspunktet relevant, inkludert forskningspolitikk, anvendt forskning, undervisning, formidling og fagetikk.

Spørsmål rettes til post@kilden.forskningsradet.no. Har du forslag til andre stofftyper som her ikke er nevnt, ta likevel kontakt.

Stoff sendes til KILDEN, Grensen 5, 0559 Oslo,
post@kilden.forskningsradet.no.

Ta *Kvinneforskning* i bruk!

Nasjonalbiblioteket
Depotbiblioteket

h16d18067

I dette nummer:

Ellen Aanesen: Mordere og madonnaer. En reanalyse av hovedmetaforene i kampen mot selvbestemt abort

Benny Huser: Kvinner opplevelse av sårbarhet ved selvbestemt abort

Mette Løkeland-Stai og Johanne Sundby: Abort – eit moralsk press på kvinna sitt seksuelliv

Donna Haraway: Fosteret som helligdom

Donna Haraway: FemaleMan© – stedfortreder, agent og søster

Kirsten Thorsen: Historier om kjønn, livsløp og alderdom

Elisabet Ljunggren: Hvorfor er det så få kvinnelige etablerere i Norge? En kvantitativ studie av entreprenørskap

Gry Agnete Alsos og Elisabet Ljunggren: Myter om kvinner og næringsutvikling

Anne K. Haugestad: «Fair share»-tenkning som ramme om bærekraftige framtidsbilder og identitetsprosjekter

Kvinneforsking nr. 4/99